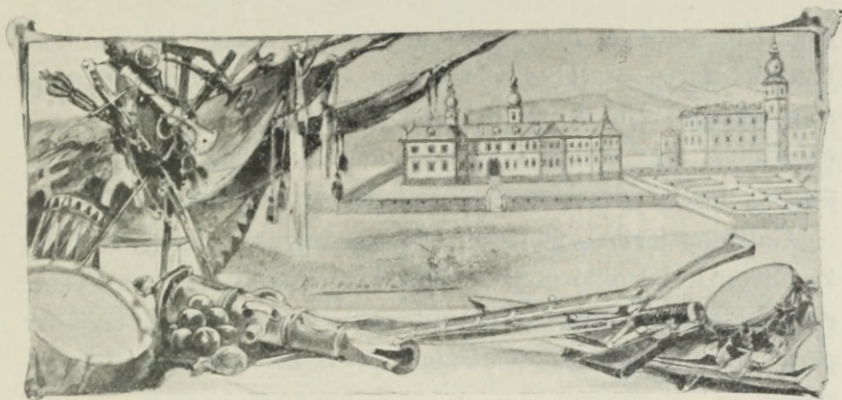

GALÁNTAI
GRÓF
FEKETE JÁNOS

1741 - 1803

IRTA

MORVAY GYÖZÖ.

2. A GALÁNTTHAI KASTÉLY A XVIII. SZÁZADBAN.

ELSŐ KÖNYV.

A CSALÁD.

I.

GALÁNTHA előkelő kisközség Pozsonyvármegyében. A róla nevezett járás közepén, a Vág és a Dudvág közt fekszik. Vidékének gazdagsága, talajának termékenysége, vadat, fát és gabonát termelő földje korán magához vonzotta a környék gazdagságra törekvő családjait, melyek Nebojsza, Gány, Kossut, Zilas és Nyárasd falvak területét hatalmuk alatt egyesíteni igyekeztek. Országútján haladtak a királyverő Csák Máté hódító csapatai s a Vág völgyén észak felé foglaló török vagy kurucz hadaknak félelmetes seregei.

A földet kezdetben zálog-, majd tulajdonjogon birtokló családok törzsüket vagy annak egyes ágazatait róla nevezik el. A galánthai Arady, Balogh, Bessenyei, Borsy, Eszterházy és Fekete családok több hírneves író, egyházi férfit, jeles katonát, megyei pártembert és államférfit neveltek a hazának és a királynak.

nak. Kölcsönös és többszörös házasság, örökség és a rokoni kötelék szoros összebogozása útján egymás fölvirágoztatásán, meggazdagodásán és mind növekvő hatalmán közösen közremunkáltak, úgy, hogy lassankint óriási földbirtoknak uraivá, megyei nagyhatalmakká és országintéző erővé váltak.

Galántha birtoka meseszerű gazdagsággal és hatalommal járt karöltve. A birtokló családok közül az Eszterházy és a Fekete családok emelkedtek a legmagasabbra, melyek nem egy tagjának párját ritkító gazdagság és közmondásos befolyás jutott osztályrészül.

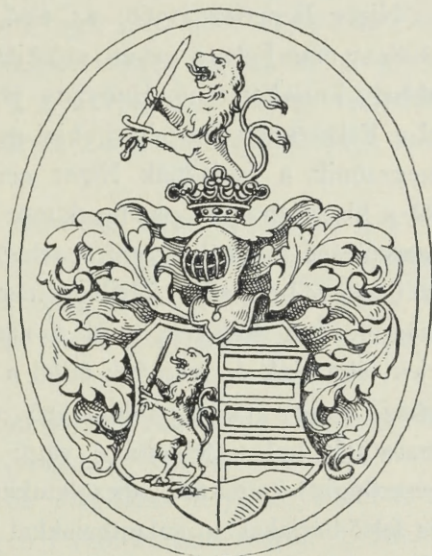
Az Eszterházy család a csallóközi Vatha nemzetségből szakadt ki és magát ősi pozsonymegyei birtokossá küzdötte föl, a Fekete családot, mely még oklevélbeli nyomok előtt Erdélyben hagyta az itt még ma is virágzó törzset, a hadi szerencse sodorta Galánthához. Az még most is szorgosan kutatja az ősi nyomokat, melyek származását a tündérsziget régi családjaihoz kötik, ennek ideszakadt ága ma már kihalt, de virágzása idején büszkén hivatkozik erdélyi nemzetségére, mert «nagy szerencsének tartja Erdélyből lett származását», hol «elei vérével trágyázott a föld, mellyen honnyokért magokat feláldozták.»¹

A sok Fekete nevű család közül a galánthai az, mely vagyon- és hatalomszerzésben majdnem elérhetlen magasságra emelkedett, mely szellemi kiválóságával előbb a megyei, majd az állami életben több emberöltőn keresztül jeles szerepet vitt. Emelkedése lassú, századokra nyúló, elhanyaglása két generáció műve volt. Teljes virágzása Mária Terézia, hirtelen elenyészte II. József, II. Lipót és I. Ferencz korába esik. Egyszázados története ékes bizonyyságul szolgál sok más hasonrangú, gazdag és hatalmas család politikai, erkölcsi és vagyoni bukásának. Az emelkedés a család előkelő és legbefolyásosabb tagjához, Györgyhez, a pusztulás ennek fiához és unokájához, Jánoshoz és Ferenczhez, az ág utolsó sarjához fűződik. A fény, melyet vagyon és hivatal

¹ A Magyar Tud. Akad. kéziratára, Régi és újabb írók, 4-rét 73. szám.

nyujthat, rövid ideig tündöklött és még a család életében elenyészett. A hatalom s vagyon, melyre az apa mint államférfi szert tett, a mily hamar nagyobbodott, éppen oly gyorsan szóródott széjjel a gyermekek által. A szellemi kiválóság azonban, mely az apát a szerencse minden forgatagában kitüntette, a még kiválóbb fiút kedvezőtlen politikai és társadalmi állapotok közt családjával együtt tönkretette.

A Feketék galántai ágának két sarjában, Györgyben és Jánosban a családnak összes hagyományai örökölt erőben tűnnek föl. Bármily ellentétek is e sajátságok, mégis bizonyos törvényszerű következetességgel nyilatkoznak meg e két férfiúban. Nagyravágyás higgadt számítás, birtokéhség szívós kitartással, a haza és szabadság szeretete féktelen és önfeláldozó szenvedélyekkel párosulva, politikai türelem, mely szent eszméről is le tud mondani és megvárja, míg az idők és viszonyok kedvező árja hozzá felemelkedik, hogy erre az

3. A GALÁNTAI FEKETE CSALÁD ŐSI CZIMERE.

alkalmat mohón megragadva országvezető befolyásra tegyen szert, hadi vitézség, mely a család nevét ranggal, díszszel és dicsőséggel övezi, a szellem hódító hatalma, mely a világirodalom s a kor írói fejedelmével közlekedhetik, az áldozatkész forradalmárkodás, kitartó hazafiság, — a szerencse elpártolásával pedig egy kimagyarázhatatlan nemtörődömség, mely egy királyi vagyont egy évtized alatt szétforgácsol.

A család eredetéről, rokoni kapcsolatairól és fejlődéséről csak szórványosan található emlékek tanúskodnak és a származék-

rend néha százados hiányokat mutat. Más családokba való elágazásuk is kevés nyomot hagyott. Nevek maradtak fenn, melyekhez semmiféle érdekesebb történet, sem helyi, sem más emlékezetes esemény nem fűződik. Szellemtelen pörös akták fogadtékos adataiban jeles hadi tettekről olvasunk és a családi emelkedés állomásait itt-ott befolyásos hivatalok fénye ragyogja be.

Egy XVIII. századbéli halottdicsérő emlékbeszéd szükségtelennek tartja, hogy a nagy Fekete György őseiről bővebben szóljon, elég, ha egy párt főlemlít.¹

Niger Benedek (1360) az első, kiről említést tesznek. Fiát Miklóst már Fekete néven szólítják. Egyik utóda ismét Niger Mihály lovaskapitány, Hunyady János jeles vitéze. Tőle ágazik el a Feketéknek felső-bári, biai és galánthai ága. Ettől kezdve megszűnik a családnak Niger elnevezése és csak akkor tűnik föl a históriában és pamfletekben, midőn politikai vagy magán szereplését megbélyegezni iparkodnak. Lélek és tartalom nélküli oklevélbeli adat fölvilágosítást nem nyújt arról, vajjon a más előnevű Feketék, mint a sádániak, a fritsiek, a pókatelkiek, almásiak és iványiak mind a fönnebbi közös tőnek elágazásai-e vagy pedig különböző vérbeliek-e? Hol Erdélyben maradtak, hol a felvidékre vagy Debreczenbe szakadtak s a genealogia² összekötő kapcsolatukkal nem fáradozott. A biaiakat és felső-báriakat a galánthaiakkal erős vérbeliség köti össze. Niger Mihály utódai közt említik felső-bári Fekete Albertet, biai Fekete Györgyöt és galánthai Fekete Mártont több más rokonával együtt, kik közül legnevezetesebb Fekete István, a füleki százados. Ennek vitéz védelme akadályozta meg, hogy a vár sokaig török kézbe kerüljön, míg végre halálával a vár az ellenség hatalmába esett. Nevezett Fekete Márton házasodott bele a férfiágon kiháló galánthai Bessenyei családba (1550) és rokonságba került az ugyanabba a családba házasodott Aradyak,

¹ A Magyar Nemz. Múzeum kéziratára, fol. Lat. 3705. IV. 1. *Analecta Mednyánszkyana*.

² M. N. Múz. kéziratára, fol. Hung. 984. Fekethe, Anal. XII. k. 187. 1.

Borsyakkal, Baloghokkal és Eszterházyakkal, kik mindannyian ekkor veszik fel új adományok czímén a galántai előnevet. Galántai Bessenyei Potencziána férje, «a honnyokért magokat feláldozó vitézek legjelesbike», Eger vívásánál tüntette ki magát. Erről említi a késő unoka:

Eger várossának szentesült faliba
Időtől nem kémélt omlott bástyaiba
Tán Lelke . . . Fekete Mártonnak
Borostyánba fonva jelent, mint rokonnak.¹

Vitézségeért Rudolf királytól 1590 november 21-ikén az Eszterházy családdal együtt adományt kapott a galántai és gányi birtokra. 1609 december 22-ikén a család a Balogh családdal együtt Galánta, Gány, Kossut és Zilas helységekre újabb adományt nyert.

A Bessenyeiekkal kötött házasság mind leszármazás, mind birtoköregbedés szempontjából fontos. Vele a nevezett családok Német-Födemes, Újfalu, a két Baka, Seprős, Makháza, Suly és Bodok pozsonymegyei, Válcás barsmegyei birtokok részuraivá lettek.

A birtoknövelés Márton fiai közt tovább tart, a kiknek egyike I. Miklós, Bon Borbála férje, Nyitramegyében Martonfalván, másik fia György, martonfalvi Török Magdolna férje, ugyanabban a megyében Nagybirinben Bogyó Páltól kuriát vásárol.² I. Miklós fia I. János, nebojszai Álló Borbála férje, pozsonymegyei esküdt, kinek utódai I. László, Thédy Mária és II. Márton Arady Zsuzsánna feleségük birtokaival nagyobbították a család vagyonát.

A gazdag házasság hagyomány a családban. Hitveseiket ősrégi törzsekből válogatják és választásuk leginkább magvaszakadó családokra esik, hogy a birtok javarésze rájuk nézzen. Az Arady, Bon, Somody, Thédy és Hegyi leányok családjába kihalt, ámde hozományuk a Feketéknek nagy vagyont és előkelő

¹ Galántai gr. Fekete János Magyar Munkái, I. k. 65. l. Fiannak.

² M. N. Múz. kéziratára, Proth. 35. ex Caplo Nitr. Annor. 1585–1589. — Litt. 62.

Annor. 1633–1635. fol. 189. Ex Caplo Poson. — Nagy Iván, Magyarország családai, IV. k. 143. l.

állást biztosított. Mégis e vagyon, a mint növekedett, a sok gyermekű családban épp úgy szét is folyt. I. János kilencz gyermeke nem dicsekedhetett már azzal, hogy I. Márton közvetlen utódainak nagy örökét osztatlanul hagyhatja gyermekére. Unokája II. György már Veszprémbe szakad, hol alispáni hivatalt visel és idegenben keres gyermekeinek előkelő és gazdag családi összeköttetést. Fia György, a későbbi kancellár, azonban ismét fölépíti a régi gazdagságot s a Feketék szerencséjével saját örökét és neje, Niczky Anna hozományát ritka nagyságú birtokokkal nagyobbította.

II.

Vérségi kapcsolat az Istvánffyak, Illyésházyak, Eszterházyak, Révayak, Ocskayak, Apponyiak, Amadék és Niczkyek családjával a Feketék emelkedését nagyban előmozdította. Erdélyi, pozsonyi, zalai, veszprémi, turóczi, zempléni s más nemesi kuriákon rokoni visszhangot ébresztett a Fekete család nagyravágyása és hatalmi törekvése. A családi összeköttetéseken alapuló széles befolyás, a mindinkább öregbedő vagyon és a tüneményes szellemi kiválóság oly adományok voltak, melyeket Fekete György kancellár egész pályáján uzsorakamatokkal tudott gyümölcsöztetni. A mit a természet, a társadalmi előnyök, a kedvező körviszonyok és az örökség biztosítottak neki, azt nagy gazdasági érzékkel, hasznothajtó belátással megőrizte és ki tudta aknázni, hogy elődeinél magasabb polczra jusson, hogy birtokait gyarapítsa, hogy fiának Jánosnak kaput nyisson a legelőkelőbb körökbe. E mellett tapintatos mérséklettel vezette a többször csak tekintélyétől függő országos érdekeket a haladás és boldogulhatás útján. Mária Terézia alatt Magyarország történetében emlékezetes szerepet játszott. Kiválósága és szerencséje nagyobb hivatalos polczra juttatta a sokszor irigyelt Grassalkovicsnál. A családját jellemző vonások közül a nagyravágyást, az átható jogi érzéket,

az államférfiúi elmeért, a vagyonszerző és a szerzett vagyont takarékosan megőrző hajlamot örökölte, mely tulajdonságok mellett kitűnt hazaszeretetével, az ország intézményeinek tiszteletével és a dinasztia iránt — melynek emelkedését köszönte — érzett alázatos hűséggel. Elsőrangú jogász, diplomata és tudós.

4. GRÓF FEKETE GYÖRGY.

Pályáját köznemes ügyvédként kezdette s bámulatos gyorsasággal ért el magas hivatalokat és mesés gazdagságot. Minden állásában tetteit Mária Terézia magyar politikájával vegyes hazafiság sugallta. Önző céljait a közjó javulásának alá tudta ren-

delni, hogyha az ország és az uralkodóház érdekeit szolgálta. Az ellenzéki ügyvéd, mihelyt első fellépésekor mélyebben tekintett az országintéző dinasztia érdekeibe, legott kormányférfiúvá lett, hogy a nemzettel szemben megvédje a királyi követeléseket, s a dinasztiaival szemben megóvja az ország igényeit. Nehéz és háládatlan szerep, melyben a magyar politikusok legerősbejei is elbuktak, vagy Bécs felé emelkedtek. Ő az utóbbit választotta, de megóvta magyar voltát s a magyar érzelem és hazafias törekvés sok más magyar politikusnál hatalmasabb támogatást nyert benne. Magas állásánál fogva nem került ki kortársainak irigységét, az ellenzék heves támadását, a hasonrangúaknak, sőt rokonainak cselszövényeit. Magyar érzelmét azonban költők és a történetírás dicsérik. Annak és II. József bürokrata szellemű kormányzásának esett áldozatul. Azon államférfiak egyike, a kik a dinasztia és a magyar faj iránt érzett vonzalmukban a hazaszeretet sugallatára hallgattak.

Apja Fekete György alispán, Pápán lakott. Itt született 1711 márczius 13-ikán fia György, e néven harmadik, a grófi ág megalapítója, a család legkiválóbb tagja. Volt kívülé még egy József nevű fia, kinek utódai a galánthai nemesi ág leszármazottjai.

György, a későbbi gróf és kancellár, jogi tanulmányait Bécsben végezte, a hol ebben az időben több magyar főrangú ifjú tanult. Innen hozta magával ritka jogi ismereteit és a német nyelvnek alapos tudását. Pályáján mindkettőnek nagy hasznát vette. Itt szemlélte figyelemmel, mely úton haladnak fölfelé III. Károly idejében az udvarhoz vonzódó magyar családok s mily erények szükségesek az udvar kegyének elnyerésére. Itt tapasztalhatta, hogy a királyi érzelművé átváltozott régi nemesek mint aranyozzák be ranggal, hivatallal és vagyonnal az idők nemes viharában megtépázott vagy megfakult czímerüket.

Jogi tanulmányai befejezésével Pápára vonult, hol ügyvédkedett, majd családja és neje birtokain gazdálkodott.

Neje Niczky Anna, a dúsgazdag Niczky György egyetlen leánya, nagy vagyont hozott a házhoz.

Ezzel a vagyonnal derült föl ismét a Feketék szerencsecsillaga.

Niczky György, a királyi jogügyek igazgatója, majd hétszemélynök, Somogy, Vas és Zala vármegyékben nagy kiterjedésű birtokok ura, a ki leányának a Szápáry István gróftól vásárolt Becsehelyt, Szegedő, Kislak, Bikallya, Janócz, Perenye, Gercse, Nagyiha, Czinege, Polya, Surd, Bakófa, Kápolnásfalva, Pótény, Szentlőrincz, Tiborc szeg, Tótszerdahely, Rendek, Megyer, Pata, Metsei, Bács és Gerbe pusztákat és részeket adta hozományul, míg fiának Kristófnak, a későbbi grófnak és alkanczellárnak, Fekete György ellenének s hivatalbeli utódának, fia János többszörös felperesének csak a berzencei uradalmat adományozta.¹

Ez a nagy vagyon országos befolyást és szabadelvű gondolkodást biztosított Györgynek. Hosszú pályáján belátta azt is, hogy e széles birtokokat családjának csak úgy tarthatja meg, hogyha hozzájuk még egyéb nagy vagyont is szerez. Nevezetes dolog, hogy Fekete György szereplésének minden emlékezetes állomása egyúttal vagyoni meggazdagodásának öregbitője.

Az 1741-i országgyűlés Györgyöt elszólította otthonából. Mint közügyvéd, megyei ülnök és Somogymegye követe jelenik meg s mint ellenzéki férfiú a karok és rendek figyelmét magyarságával és merész szónoki erejével ragadja magához. Szereplése mind életében, mind a közügy terén fontos és nyomothagyó. Schloszberg László pozsonyi és Czompó Sándor soproni

5. A NICZKYEK ÓSI CIMERE.

¹ A Magyar Nemz. Múzeum kéziratára, fol. Hung. 984.

alispán társaságában Jeszenák Pál indítványának kiegészítése mellett küzd. E szerint: «vétessék föl a királynő titkos tanácsába a nádoron és a primáson kívül még két magyar főnemes». Fekete és elvtársai egyetemlegesen követelik: «hogy a magyar köznemesség is helyet nyerjen a királyi tanácsban, mivel kiváltsága mindenben egyenlő a főnemesekével».

Ez az a kapudöngetés, a melylyel utat nyitott magának az udvarhoz és fényes pályájához.

Szónoki hatalmát még két esetben bizonyította. Az első esetben akkor, midőn arról volt szó, hogy a királynő kívánságát, mely szerint férje kormánytársul választassék, a rendek teljesítsék. E kívánság híveit az ellenzék, főleg Schloszberg, Czompó, Fekete és Jeszenák befolyására, velük a nemesség hazaárulóknak bélyegezte. Daczára, hogy az ellenzéki mozgalmat Pálffy János nádor is jó szemmel nézte, még sem győztek. Fekete volt az, a ki az alsó táblán követeli, hogy a királynő koronázási tiszteletdíja 12,000 arany legyen, mivel a nép szegény, a nemesség a gonosz időjárás miatt sokat szenvedett és vesztett, s mivel a tiszai megyék jégesőtől, tűzvészektől, ragályos betegségektől és vízáradásoktól pusztúlnak. Grassalkovics személynök közbelépésére kiviszik, hogy a tiszteletdíj többre ne rúgjon 10,000 frtnál.

Fekete György ellenzékieskedésével nagy eredményt ért el. A kormánynak éleselműségére, vezetőképességére és nagy tudására szüksége volt. Az utilizáló szellem, mely már III. Károly idejében meghozta a maga áldásos gyümölcseit, Mária Terézia alatt még nagyobb arányokat öltött és kiválóan arra törekedett, hogy az ellenzék kitűnő embereitől megfoszsza, az udvarnak meghódítsa és mint azt Fekete maga is kívánta, még ha köznemes is, a kormánytanácsba vonja. Ettől várhatta egyúttal neje vagyonának saját családja számára való biztosítását is, és belátta, hogy a mit indokolt és csillapíthatlan nagyravágyása anyagi és hatalmi téren elérhet, azt csakis az udvar nyujthatja. A nádor kegyét már a gyűlés alatt megnyerte s ezzel fölépült az a híd, a melyen át könnyen bejuthatott a kormányhoz. S bejutása az

ellenzéknel is biztosítéknak látszott, mert azt vélte: szelleme hódít az udvarnál. Egyszóval nagy tudása, politikai belátása és józansága, melyet a kormány kamatozólag értékesíthetett, megnyitotta előtte ennek ajtait; hazaszeretete, a köznemesség ősi jogainak védelme és magyarsága következő szereplésével az ellenzéki köznemességet is kibékítette.

Így indult meg a veszélyes lépcsőn a magasba.

Az első fokot már 1745-ben érte el a jászkunok megváltása ügyében tartott udvari konferencián, a hol arról volt szó, hogy azok a rokkant katonák pesti házának földesurasága alól önerejükbe 50,000 frtért kiváltassanak. Ekkor Fekete már tanácsos.

Az értekezlet a jászkunokra nézve nem volt kedvező, mert jobbagyi függésük megszüntetését arra az időre halasztotta, a midőn az egész váltságdíjat lefizethetik. Eredményes volt azonban Feketére nézve, a mennyiben a királynő 1746-ban Niczky Györgynek Szapáry Istvántól vett birtokait, úgymint Becsehelyt, Szegedő, Kislak, Bikallya, Janócz, Perenye, Gercse, Nagyiha és Czinege zalamegyei pusztákat neki és utódainak adományozza,¹ 1749-ben (november 10-ikén) pedig divékujfalusi Ujfalussy László magvaszakadtával az özvegyével kötött egyezés szerint Palotát, Fótot, Sikátorpusztát és Káposztásmegyert 44,000 frton örökjoggal Fekete György fiágának s ennek kihaltával a leányágnak donálja.

Fekete ekkor már (1748 július 15-ike óta) a királyi személynöki méltóságot viseli.²

A birtokot érdemei elismeréseül, de az Ujfalussy rokonság szerint, úgy látszik, jogtalanul kapta. Jólehet őt a váczai káptalan (1750 január 28-ikán) a helyszinén minden ellenmondás nélkül iktatta birtokába, a rokonság a dolgot pörre vitte, melynek azonban a barátságos egyezés véget vetett.³

Az 1751-iki országgyűlés a személynök emelkedésének új foka. Grassalkovics Antal Nógrád vármegye főispáni székébe ülven,

¹ A Magyar Nemz. Múzeum kéziratára, fol. Hung. 984.

² Akadémiai kéziratár, Történet, 4-rét. 101.

³ A Gróf Károlyi család levéltára. 1866. A Magyar Nemz. Múzeum kéziratára, fol. Hung. 984 iv.

helyébe (július 30-ikán) ő került Zaránd és Arad vármegyék főispánságába.¹

A gyűlésen Batthyány Lajos gróf nádorral együtt a hadi adó emelése körül buzgólkodik. Még magánkörökben is oda hatnak, hogy a rendek az adót megszavazzák és őket rá is birták arra, hogy legalább 300,000 forint adópótlékot adjanak. A tárgyalás hosszú, elkeseredett és küzdelmes volt. A királyi leirat eredeti követeléseit föntartván, azzal érvelt, hogy erős és gyakorlott seregre van szüksége, hogy új regulamentummal orvosolni fogja a gyakori katonai visszaéléseket, hogy véget vet a vám- és kereskedelmi sérelmeknek. A kormány, az ellenzék erős és kitartó küzdelmével szemben, 300; majd 500, végre 700,000 frtos új ajánlást tesz. Ennek fejében kikötötték az ingyenes katonai fuvarozás és szénadó megszüntetését, mint az 1751 december 31-ikén kiadott katonai regulamentum el is rendelt.

Ekkor állott be Fekete népszerűségének hanyatlása. A megnyit nyert fölfelé, annyit veszített az ellenzékkel, a magyarsággal szemben.

Míg régi hívei kitagadják, működését gúnyiratokkal kezdik ki és önzését kegyetlenül támadják: addig az osztrák történetírók elismerőleg magasztalják kiváló érdemeit.

Mennél magasabbra emelkedett hivatalában, népszerűsége annál inkább csorbult. A politikai porondon elvesztette ugyan az ellenzék bizalmát, de az udvarnál működését méltányolni és becsülni tudták, s míg ennek szolgálatában állott, nem nyerte vissza régi közkedveltségét, még az által sem, hogy a közművelődés terén maradandó alkotásokat hozott létre. Erre alkalmas talajul szolgált Zaránd és Aradmegye, a hol sokat tett a műveltség előmozdítására. Közbenjárására nyílnak meg Szent-Annán 1751-ben a gimnázium,² Radnán 1752-ben a ferenczrendiek theolo-

¹ Múzeumi kéziratár, quart. Hung. 60. Peretsényi Nagy László, Tettes Nemes Arad vármegyének az ő Egyházi s Világi ... állapotjáról. 1806. — Akad. kéziratár,

Történet, 4-rét: Series Dominorum Personalis Presentiae Regiae.

² Orsz. levéltár. H. T. Lad. B. fasc. 5.

giai és bölcséleti tanfolyama, 1753-ban a minorita-rend iskolájának felső osztályai.

Kulturális működése mellett nem feledkezik meg birtokainak szaporításáról sem. Bibics Jakab fiágának kihaltával igényt tart (1754 december 23-ikán) annak nagy kiterjedésű zarándi uradal-mára, melyhez Zaránd, Szent-Anna, Komlós, Fazekasvarsánd, Har-kály, Alatka, Morocz és Nyék aradmegyei, Kovácsháza csanád-megyei puszták tartoznak.¹ A birtoknak egyességszerű átruhá-zása nyolcz évig húzódott, mialatt a szomszédos birtokosokkal fölmerült határigazítások véget értek. Hogy újabb gazdaságának piacot teremtsen, kieszközli (1755-ben), hogy Zarándon és Szent-Annán országos vásárok tartassanak. Ekkor nyeri (április 14-ikén) az egyházi javakra a kegyúri jogokat és azt a szabadalomlevelet, a melylyel mint főispánnak, valamint örökösének összes jószá-gaikra kiterjedő pallos- vagy vérbirósági jog felállítására és gyako-rolhatására adatik.² A Bibics családhoz és javaihoz való viszo-nyának egyik fontos eredménye volt a Bibics Jakabné által 1772-ben alapított szent-annai konviktus.

Tekintetbe véve, hogy (1756 június 27-ikén) apósa ekkori birtokairól ismét az ő javára rendelkezik és lányát helyezi be azok örökébe, Fekete György Magyarország legtekintélyesebb földesurai közé sorakozott. Hat vármegyében elterülő birtokok fölött korlátlan úr volt s gazdagsága a Grassalkovicsok és Festetichek irigylet nagyságát elérte.³ Csak a rang, a cím hiány-zott, melylyel családját és hatalmát megkoronázza. 1750-ben már bárónak nevezik.⁴

A grófi czim elnyerése érdekében többször fordul meg Bécsben, s azt 1758 október 26-án megnyerte.⁵

A hétéves háborúban sok és nagy megpróbáltatásoknak kitett

¹ Capit. eccl. Nitr. Strig. 1755.

Dominorum etc. — A bécsi Teréziánium tára, Fasc. I. 29.

² Orsz. ltár, Fasc. 1886. 7—8. Nr. 130/233.

³ A gróf Károlyi cs. levéltára. — Orsz. levéltár, Liber Regius ; XLV. k. 53. l.

— Aradvármegye ltára, 1755. 13. 123.

⁴ Múzeumi kéziratár, fol. Hung. 984.

⁵ Akad. Történet. 4-rét. 121. Series

királynő főleg Feketébe vetette bizalmát, hogy Magyarország a szükséges katonát és adót pontosan beszolgáltassa. Buzgólkodásának jutalmául lett 1762-ben az udvari magyar kancelláriánál vicekancelláriussá, majd 1763-ban országbíróvá lett.¹

Az 1764-iki országgyűlésen, bár az adó megszavaztatásában nem érte el a kívánt sikert és az inzurrekció megváltoztatása

6. A FEKETE CSALÁD GRÓFI CZIMERE

érdekében kifejtett széles körű mozgalma az ellenzék konok magatartásán hajótörést szenvedett, a királynő kegyét és bizalmát mégis teljesen bírta. Hiszen már azon férfiak közé tartozott, a kik, mint a Grassalkovicsok, Batthyányak, Pálffyak, Eszterházyak, Révayak, Barkóczyak, az imádott királynő bizalmas

¹ Mária Terézia 1759-iki levele az orsz. ltárban. — M. N. Múzeum kéziratára, fol. Lat. 311. A gróf Károlyi cs. levéltárában s egyebütt.

tanácsadói. Ennek szelleme és erélye elbűvölte, s udvarának fénye nélkülözhetetlenné vált előtte. Az udvari szolgálatokért a kitüntetések és a jutalmak soha el nem maradtak. Így nyerte el Fekete is az újonnan alapított Szent-István-rendnek parancsnoki tisztjét, mely méltóságába Pozsonyban július 3-ikán iktatták be. Ekkor a királynőt Bécsbe kíséri, hogy a sérelmek javítása körül és kamarai, meg kincstári ügyekben tanácsadója legyen.¹

Ettől az időtől fogva a nagy királynő haláláig dicsősége magaslatán állott. A magasból a királyi kegy mosolygott feléje és nagy érdemeinek az udvari méltóságok is meghódoltak. Minden nagyobb szerű országos intézkedésből kivette a maga részét és háborítlanul élvezte a békésebb idő bürokrata világának hódolatát.

A nemzet szabadságszerető és józanabb gondolkodású köznemessége azonban nem így gondolkodott, hanem egykori imádoztját szerencsés sorsára bízta vagy dicsőségét tömeges gúnyirataival kísérte.

A hétéves háborút követő békés korszakban az országbíró és főudvarmester működéséből az egyetem újjászervezése és az új tanulmányi rendszer körül kifejtett munkássága magaslik ki. Mindkettő osztrák politikai tekinteteknek lévén alávetve, régi szerepléséhez híven itt is az udvari szellem érvényesítője. Aulikus érzelmében osztozott a vele együtt működő Eszterházy Ferencz kancellár és Ürményi József. Megbízhatóságánál fogva a helytartótanács ellenére az ország primásának mellőzésével ő lett (1768-ban) a nagyszombati főiskola főigazgatójává, mely állásra annál fogva is rászolgált, mivel az újjászervezésnél, mint királyi biztos, a bécsi minta elfogadásában munkálkodott. Ezt az állást az egyetem újjáalakításakor (1780-ban) hagyta el. A tanügyi reform munkájában (1774-ben) a helytartótanács tanulmányi bizottmányának elnöke. Ez okozta, hogy a magyar bizottmány a királyi rendelettel egybehangzóan az egész monarchiában egyöntetű oktatást

¹ M. N. Múzeum kéziratára, quart. Germ. 350. Khevenhüller emlékiratai, IV. k. 47. 50. 165. l. — Mes rapsodies, II. k.

kíván s hogy a német nyelvnek szükségességét merik hangoztatni. Ennek alapján hathatós támogatója Ürményi idevágó munkásságának (1776-ban) és tagja annak a bizottságnak, mely (1777-ben) a munkát Schloszhofban, Albert szász-tescheni herceg, királyi helytartóval, Balassa és Niczky gróffal együtt pontról pontra megvitatja és a Ratio educationist helybenhagyja.

Mária Terézia halálával Fekete helyzete is megváltozott. II. József semmiképpen sem méltatta érdemeit. Az országbiró és főudvarmester nem tartozott a császár kegyeltjei közé. Szabadelvű reformjainak útjában állott annak még alkotmányos gondolkodása, mely a helytartótanács új rendezésekor nádorválasztást kíván, mely nem találja időszerűnek, hogy a császár azt a kanczelláriához hasonlóvá tegye. Az elvi álláspontból kifejtett ellentét eredménye Feketének nyugdíjaztatása (1783 augusztus 28-án). Nehéz állásában, mint elnök, a rendek bizalmatlansága ellenére, Niczky Kristóf, mint országbiró Csáky János gróf váltja föl.

József hivatalnok-államában Fekete nemzetibb gondolkodása és konzervatív érzülete a munkásságra tért nem talált. Mária Terézia idejében megmaradt még valahogy a magyar alkotmány és közigazgatás iránt a tisztelet, és az állam vezetői ennek értelmében véltek cselekedni, azonban a császár támadása a nemzetnek e védőbástyái ellen beleütközött nemcsak Fekete magyar közjogi érzületébe, de a magyar nemzet jogos kívánságaiba is.

Így találkozott ismét a nemzet és Fekete gondolkodása. Ezzel Fekete újból visszanyerte az elvesztett rokonszenvet és a kiszolgált államférfi, kit udvari szolgálatai miatt oly sokszor és oly hevesen támadtak, most egyszerre megint népszerűvé vált. Halálakor (1788 október 18-ikán.) a nemzet osztatlan gyásza kísérte sirjába.¹

Nem szükséges, hogy Schaffrath bárónak, fizetett panegirikusának cicerói magasztalásaival jellemezzük tetteit, vagy az osztrák történetírók dicsőítését ismételjük, elég talán az az egyszerű és igaz sírfelirat, melyet fia írt szobra alá:

¹ Gróf Fekete János nyomtatott gyászjelentése a gróf Károlyi család levéltárában.

Györgynek köszönhetjük szegényült Águnknak
 Lett fel emelését, 's jóvoltát sorsunknak.
 Igaz keresményét senki sem bánhatja,
 'S Fénylő Tisztségeit a' Magyar áldhatja.
 Királynak, Hazának serényen szolgálván,
 A' kettő lelkében egymás mellett állván,
 Urának dolgait úgy tudta folytatni,
 Hogy Törvényeinknek nem kellett bontatni.¹

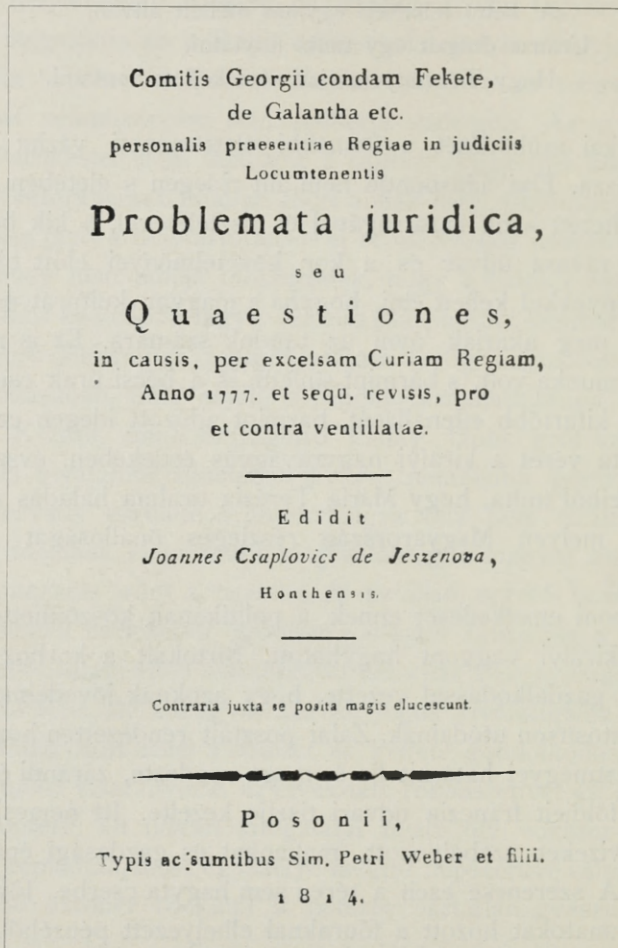
Politikai működését a fönnbbi élettörténeti vázlat eléggé magyarázza. Elvi álláspontja nem állt ridegen s életében mindig dicsekedhetett azok barátságával és tiszteletével, a kik belátták, hogy a ravasz udvar és a kor követelményei előtt bizonyos engedményekkel kellett élni, hogyha a magyar kulturát és intézményeit meg akarják óvni az utódok számára. Ez is nemzetfentartó munka volt, s bármint sínlette is a bécsi urak cselszövényeit és kitartóbb ellenállását, bármint adózott idegen czélokért és ontotta vérért a királyi nagyravágyás érdekében, évszázados küzdelmeiből tudta, hogy Mária Terézia uralma haladás azon az úton, a melyen Magyarország részleges önállóságát egykor kivívhatja.

Vagyoni emelkedését ennek a politikának köszönhette. Családjára királyi vagyont hagyhatott. Birtokait a korhoz képest észszerű gazdálkodással vezette, hogy azoknak jövedelme pazar életet biztosítson utódainak. Zalai pusztáit rendezetten hozta felesége, pestmegyei határait fia és maga rendezte, zarándi és aradmegyei földjeit francia udvari tisztje kezelte. Itt nemesi portát épített, vizeket szabályozott, malmokat és gazdasági épületeket állított. A szerencse ezen a téren sem hagyta cserbe. Jövedelme búsas kamatokat hozott a főuraknál elhelyezett pénzéből. Takarékos és kiváló gazda, ki nehéz hivatala mellett ráért arra, hogy vagyonát féltékenyen gyarapíthassa.

E két hatalmas eszközön kívül megemlítésre méltó föltétlen katolikus érzülete, mely kulturális munkásságában nemcsak

¹ Gróf Fekete János Magyar Munkái, I. k. 18. l.

Bécsből sugallt kívánság, hanem belső szükségesség is volt. Nem a vakbuzgó, hanem a korszerű meggyőződés indokolta hitvallását. És ennél fogva kedves embere volt Mária Teréziának, a kinek vallásos buzgólkodását és politikáját magáévá tette.

7. A "PROBLEMATA JURIDICA" CZÍMLAPJA.

Egyik példája az eperjesi luteránus iskola bezárása ügyében (1750 június 22-ikén) kifejtett magatartása.' Másik példája a katolikus iskolák és konviktusok emelése Aradmegyében, a tallosi árvaházra tett és egyéb alapítványa. Szabadelvű katolikus, mint

azt a Ratio Educationis alkotásának hosszas tárgyalásain s azzal is bebizonyította, hogy Lakits György nem éppen dogmatikus egyházjogi könyvét az egyetem kormányzó-tanácsa ellenére elfogadtatja.

Tudománya is fölemlítendő, a melylyel százada jogászai közt tisztes helyet biztosított magának. Munkája, a «Problemata Juridica»¹ nemcsak nyomtatva, hanem kéziratban többszörösen terjedt el még életében, második kiadása halála után egy fél-századdal is vezérfonalul szolgált a magyar közjogi oktatásnak.

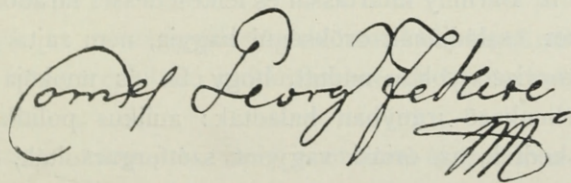
Az alapos tudományosság megtalálta dicsőítőit és híveit, a kik benne nemcsak a hatalmon álló kormányférfit, hanem az alkotmányos érzelmű magyart is meg tudták becsülni. Faludi Ferencz, e korszaknak legnagyobb költője, a «Vigadó Pásztorokat» neki ajánlván, a bukolikus költészet idilli hangján Meliboeus személyében dicsőíti őt.

Fekete-Meliboeus tudománya előtt az udvar, a jogi világ, a tudósok és az utókor egyaránt meghajolnak. Lakits György egyházjogi könyvét, az egyetem tudós kara Photius Myrobiblionjának újabb kiadását neki ajánlja

Oly emlékek ezek, melyek az embert, a politikust, a nagy vagyont elfeledtetik, de az igazi tudósnak hírét s nevét az utókorra hagyományozzák.

¹ Fináczy Ernő, A magyarországi közoktatás tört., I. k. 41. I. II. k. 306. 130. l.

² M. N. Múz. kéziratára, fol. Lat. 1737.

A handwritten signature in dark ink, reading 'Comte György Fekete'. The signature is written in a cursive, flowing style. To the right of the main signature, there is a smaller, more compact handwritten mark, possibly a monogram or a second signature.

8. GRÓF FEKETE GYÖRGY ALÁÍRÁSA.

9. XVIII. SZÁZADI KÖNYVDÍSZ.

MÁSODIK KÖNYV.

IFJU ÉVEK.

I.

POLITIKA, vagyonszerzés, vallás és tudomány: ez az a négy hatalmas rügő, mely Fekete György grófort élete pályáján állandóan sarkantyuzta s a mely önzését mindenképen kielégítette. Ez az, a melylyel családjának alapját megszilárdítani kívánta s a mely gyermeke nevelésében érvényesült, sőt azt irányította is. Bármily kitartással és lelkesedéssel fáradozott azon, hogy ezeket családjának örökségül hagyja, nem rajta, hanem a mostoha korviszonyokon mulott, hogy fia és unokája homlok-egyenest ellenkező irányban haladtak: aulikus politika helyett ellenzékieskedtek, az óriási vagyont szétforgácsolták, a katolicizmussal ellentétben a felvilágosodás hitét vallották s a tudomány mellőzésével a művészetnek és költészetnek áldozták életüket.

A családban ő a fölfelé törő és konzerváló erő, utódai a hanyatló és romboló elemek.

III. Károly és Mária Terézia idejében nem volt Magyarországnak oly országos központja, mely évenként hosszabb ideig magába fogadta volna a fő- és köznemességet. A vidéken szét-szórva, nemesi kuriába elvonultan él, csak valamely nagy nemzeti esemény, egy-egy országgyűlés vagy háború hívta Pozsonyba, Budára vagy a harczterre. A tulajdonképeni politikai központ: az udvar, mely a nemzeti érzés kerületén kívül, idegen országban székel. Ezt ellenséges érzelmű és nemzeti jellegünk megbénítására törekvő idegen főurak, magasrangú és idegen származású katonák, nemzetiségüket levetközött félmagyarok irányították. Székvárosuk Bécs volt, hova a hatalomra, vagyonra, polczra és rangra áhító magyar nemes kegyeletteljesen vetette föl szemét, hova maga többször be-benézett, hogy összekötéseit ébren tartsa, hova gyermekeit német szóra, osztrák érzésre és iskolába küldte. Sok fény esett innen a magyar főurakra, ámde ez a fény hidegen hagyta a magyar köznemességet, a mely otthon mondaszerű szabadsághősökről, országfentartó dicső királyokról, Atilláig vagy egészen Nagy-Sándorig fölmenő ősökről álmodozott. Az országgyűlések ritkák és kevésbé látogatottak, a tárgyalások sem annyira vonzóak, hogy azoknak gyakori látogatása vagy az azokon való élénk küzdelem valamelyes nemzeti vagy egyéni haszonnal járt volna. Mindenütt a hatalom, az államférfiúi ravaszság, a magyar egyenességgel ellenkező, kicsiszolt udvari fortélyosság, mely az ősi alkotmányhoz, az intézményekhez ragaszkodó és törvénytiszteletben felnövekedett magyar nemest törbe ejtette.

Ezeknek az országgyűléseknek, már ritkaságuknál fogva is, az egész nemzetre kiható kulturális becsük kevés intézményben mutatkozott.

A forrongó központot, mely eszméket, új gondolatokat szórt volna ki a nemzetbe, mely eleven politikai — nem politizáló — érzéket teremtett volna, pótolta az erős, nemzeties színezetű vármegyei intézmény. A megyei központok, bármily kicsinylőleg tekintsen vissza rájuk az utókor, kulturális és társadalmi irányban

nemzeti létünk sokszor hangoztatott főntartói. A nemességet. erkölcsi és anyagi érdekek kapcsolták a megyei központhoz. Üléseik élénkek, látogatottak. Tárgyuk nem új és sokszor ismétlődő s a táblabíró, maradi világnak visszatükrözői, a hol új eszmekén került fölszínre, a hol a haladás hosszú ideig megállott, de kis körökben pótolták a nem tartott országgyűléseknek kíváncsalkotmányos munkásságát. A magyar közjogi érzetnek élesztői és megtartói. Fönnmaradt és még eléggé föl nem használt aktáik sok nevezetes kulturtörténeti adatot tartalmaznak, nem közismert tárgyuk fölé sok országgyűlésnek üres diariumával.

Társadalmilag is beváltak.

A földesurakat nemcsak a közügyek vonzották a központba, hanem a szórakozás és a mulatságok is. A vidéki nemes ember kúriáján él, ha megyei hivatalnok, akkor hivatalos működésének központján, ha államhivatalnok, akkor Pozsonyban, vagy az állami adminisztráció központjain. A kit pedig érdeke kötött a megyéhez, az itt-ott be-benéz a központba, hogy a világ folyásáról tudomást szerezzen, ha pedig a szórakozást keresi: szomszédjait látogatja vagy vadászatokra jár. Otthon a házörző asszony körül gyermekei nevelésével törődik, gazdálkodik vagy idejét játékkal és áldomásokkal tölti el. A külföld, a nagyvilág nem érdekli. Az onnan hozzá is elható hírek mesés nagyságra nőnek s mesei jelleget öltenek. Külföldi utazásokról alig olvasunk, ha csak nem a katonaságnál szolgáló magyar ember furir szerepéről. Oda csak az járt, kit hivatala, az államérdek vagy pedig, mint a kálvinista, luteránus, de a katolikus papság közül is az, a kit az iskola szólított ki. Belgium, Németország, de Róma is tanúsága az ily vallásos tanulmányi utaknak. Bécs azonban erősen érezteti már vonzó hatását. Fényesen csillogó példák ragyogtak, mint olyanok, hogy az udvar a fölfelé törekvő nemességet szívesen látja s vonzalmát jutalmazni is akarja. A magyar főúr itt nemcsak esetleges pörös ügyeit szorgalmazza és hamarabban vagy kedvezőbben intézi el, hanem magánérdekeinek kielégítésére is nagyobb alkalmat talál. Bécs tehát nemcsak szórakoztató hely, hanem az

udvari érzelműeknek irigylet helye, hol a hatalom közvetlen környezetében hivatalt, vagyont, megbecsülést és rangot lehet nyerni, míg Pozsony, a magyar király időszakai székhelye, a magyar hivatalok központja, csak akkor élénkül meg, midőn Bécsből koronázásra s országgyűlésekre lerándulnak. Mily ritka dolgok a XVIII. században! Az Eszterházyakat, Révayakat, Károlyiakat, Pálffyakat, és Telekieket, a kik ősi fészükön gazdálkodnak, többször látja Bécs, mint Pozsony, hova csak pörös ügyeikben mennek föl, vagy pedig a helytartótanácsnál, a kamaránál elfoglalt hivatalos állásuk hívja fel őket.

Szomorú kora a magyar történetnek, midőn az ország Bécs tartományává süllyedt, közjoga és alkotmánya csak írott betű, melynek sem politikai súlya, sem foganatja nincsen.

A köznemes Fekete György, kinek nagyravagyó álmaiban a Grassalkovicsok és Festetichék ritka szerencséje lángolt föl s kinek közügyvéd és megyei ülnök korában, csak a jövődönök elmosódó távolában tűnt föl egy-egy nagy horderejű erkölcsi vagy anyagi siker, otthon, rendeki családi fészében, az akkori nemesi kuriákon szokásos életet élte; ellenben apósa Niczky György, királyi hivatalánál fogva befolyásos ember, ki vejének emelkedéséhez tevékenyen hozzájárult, majd Pozsonyban, majd Pápán, néha Rendeken töltötte idejét.

Midőn Fekete az 1741-ik országgyűlés nagy sikerei után hazatért, született Rendeken november 10-ikén fia. A gyermeket még aznap meg is keresztelték. A keresztszülék Zichy János gróf és Széchényi grófnő szomszéd birtokosok. A család kívánságára a fiú a keresztségben János Antal Márton nevet kapta. János és Márton a család gazdagságát és dicsőségét jelentő nevek.

Rendek, vagy mai nevén Csabrendek, Zala vármegyében a Bakony hegység nyugati lejtőjén a sümeg-devecseri uton fekvő kies község, a Szapáryaknak, majd a Niczkyeknek birtoka. A Balatontól elválasztó dombos vidék kirándulásokban, vadászatokban, szüretelésben és halászatban nyújtott kellemes szórakozást. Földje őskori temetkező helyeket föld, melyeket maga Fekete

János többször emleget. Lakossága földműveléssel és szőlőtermeléssel foglalkozó horvát és magyar nép volt, a melyről az ifjú János francia költeményeiben elragadó lelkesedéssel beszél, de később férfi korában elítélően s átkozódva versel.

Rendek Niczky-hozomány, melynek kőből épített portája és kuriája, nagy kiterjedésű erdei, rétjei, puszta földjei, legelői s rajta nagy csoport jobbágya voltak. A Fekete és Niczky családnak kedvencz tartózkodási helye. János itt nyerte első benyomásait. A rendeki kastély ablakából régi homálydús erdőkre, zöldelő halmokra nyílt a kilátás. Elzárva a nagy közlekedő utaktól, a távoli messzeségbe elvesző pillantás más, szebb világokat sejtett a nézővel. Elhagyatott, csendes vidék, nyugodt béke leng fölötte. A világ zaja, egy fényes udvarnak pajkos, de sokszor életbevágó cselszövényei nem hatnak el a kastélyt környező parknak árnyékaiba. A bölcselőnek kedves elvonuló hely, melyben az üde reggel és a földnek nyugalmas csendje nagyszerű gondolatokat hozhat, míg a világfinak s a viharzó élethez szokott udvaroncznak érthetetlen unalmas fészek.

Az öreg kastély, átalakított formában, még ma is fönnáll. Akkor a házat zsindelyes tető fődte, a szobákban szerény butorzat állott, fa- és szalmaszékeken ült a ház gazdag népe s díztelen, régi pohárszék kínálta a vendéget. A ház körül angol park terült el, melyben a fák sűrűségét itt-ott szakította meg a kusza út s vízgazdag forrás üdítő italát kínálta.¹

Itt töltötte János nagyapja, anyja és apja gondos körében gyermek- és növendékkorát.

Az egyetlen gyermek nevelése mindannyinak sok gondot okozott. A nagyapa takarékos és egyre gazdagodó unokát remélt. Az apa nemkülönben. Másrészt azonban tudta, hogy az országgyűlésen elért nagysikerei és a kormánynak utilizáló közeledése, a királynőnek Niczky György iránt viseltetett kegye azokat az előnyöket sejtették, melyeket el fog érni. Ennélfogva kívánta,

¹ Mes rapsodies, I. k. 46. és 131. l. Akad. kéziratár, Petites reflexions, III. IV. XVII. XXIV. fej.

10 A CSABRENDEKI IEKETE-KASTÉLY.
(Barcza László úr felvétele után.)

hogy fia egykor nyomába lépjen és sikereit a maga és családja javára használja. Az anya jóssággal és szeretettel övezte és óvta, nehogy betegség, balsors vagy anyagi szükség elrabolja tőle. Ily elvekkel János nevelésének olyannak kellett lenni, mely a családi tradícióknak is, a kornak is megfelelő legyen, hogy utat nyisson neki nagy szerepre és a legelőkelőbb körökbe.

Ily nevelést akkor a nyilvános tanítás nem nyújthatott. A szerzetesi konviktusok nem nagyon látogatottak, a tanítás elavult, a haladás még nem illette, és a főurak gyermekeiket még nem küldték külföldi iskolákba.

Furcsa mozaik a XVIII. század első felének magyar nevelése és oktatása.

A protestánsok tanítását és haladását királyi határozatok korlátozták, a jezsuiták, piaristák és pálosok nevezetes módszere részint elavult, részint töredékes, és az élettől s haladástól távol fejlődött, ennél fogva a Bécs felé huzódó és nagyra törekvő főuri vagy előkelő köznemes családok nevelési igényeinek meg nem felelő. A főuri családok gyermekeiket ritkán küldik nyilvános iskolákba. Vannak egyes kivételek, de nem nagy számmal: Perényi Sándor báró, a Teleki grófok, Dessewffyek, Eötvösök, Gerliczyek nagybányai hospitans deákok, Tiszáék, Fráterék s egyéb Telekiek a debreczeni főiskola tanítványai. Teleki József fia az ótsai elementaris iskolában vizsgázik, ifj. Teleki Domokos a marosvásárhelyi kollégiumba jár, Gvadányi József a középiskola egyes osztályait az egri jezsuiták intézetében végzi. Néhol híres professzorok tanítanak, mint a jezsuiták neves középiskolaiban, mint Debreczenben, de egyrészt a távolság, az iskolák elszigeteltsége és a szerzetesi tanárok gyakori váltakozása oly hátrányok, melyeknél fogva a hatás nem lehetett egyetemes, egy-egy osztályra vagy generációkra kiterjedő. Röviden: a nyilvános oktatás a főnemeselek gyermekeinek nem nyújtott kellő és sokat ígérő kilátásokat. Innen eredt, hogy a házi nevelés és oktatás általánosabb és szokottabb. Az udvarházakban ki-bejár a prefektus: a nevelő. A katolikus családokban éppúgy fogadott paterek

forognak s irányítják a ház szellemét, mint a kálvinista uri házaknál, például a Tiszáéknál a protestánsok. Tudós papok oktatnak és szigorú fegyellemmel hajtják végre az iskolai és vallásos nevelés elveit.

A XVIII. század nyájas, szelid anyáinak nagy szerep jut e nevelésben. Ők ritkán távoznak hazulról. Házuk és férjük szolgálai, gyermeküknek kész rabjai. Rendkívül műveltek, olvasottak, sőt sokszor tudósok is. Gyermeküket féltékenyen óvják minden káros, idegen hatástól. Nekik nem tetszett a kollegiumok zajos, sőt néha az ifjak kicsapongása miatt hirhedt deákélete, nem imponált a toga egyenlősége, a pávás sétálás, a szomorú szemper, a pipafüsttel fűtött téli szoba, a víg, de zajos szüretelés, az iskolai lázadások, a tudós tanár, Csécsi geográfiája vagy Alvarus grammatikája.

Az iskola, akár kálvinista, akár jezsuita volt: a növendék egyéniségét a maga szellemének foglalta le és idegent küldött vissza az anyai házba. Előttük lebegett számos példa, mely a házi nevelés üdvösségét és hasznát bizonyította. Mikor még a közművelődés és a család nem törekedett oly kölcsönös összhangra, mint azt a mai demokrata közszellem kívánja: a főurak családjai tehát a házi neveléssel iparkodtak egy társadalmi állásukhoz szükséges előkelő közszellemet teremteni. A gyermekek otthon is elsajátították a vallásos nevelés oktatásait, a hazaszeretetet, a függetlenség iránti rajongást, a külföldi irodalom ismeretét és a klasszikus tudást. E tekintetben a XVIII. század közepén annak elejéhez képest, midőn még Károlyi Sándor tábornagy németül sem tudott, tényleges haladást tapasztalunk. A Haller-fiúk oktatása, a Telekiek, Orczyak, Feketék nevelése e ténynek nyílt tanúsága. Az egyiknél a családfő irányítja a nevelést, a másiknál a nevelő adja meg az udvari műveltséget. Vele járt egyes családok nagy könyvszeretete, mely a házi körben a művelődés nagy kincseit fölhalmozta. A nagy műveltségű Ráday Gedeon neje kiváló könyvgyűjtő, a Feketék házában a klasszikus műveltség és a külföld remekei találhatók, a Telekiek Marosvásárhelyen nyilvános könyvtárt alapítanak.

A könyv szeretetével, a külföld bámulatával ennek kulturája is behatol a családi szentélybe. A xvi. és xvii. század harcziás nevelése helyébe a finomultabb ízlés, a xiv. Lajos korabeli gondolkodás, a bécsi ruha és modor kezd lassan s nehezen elterjedni, vele a francia vagy a bécsi német nyelv lesz otthonossá, divatossá. Akkor még sem Zrinyi Miklós, sem Apaffy Mihály vagy Teleki Mihály nem tudott németül, most gyakori azoknak száma, a kik több nyelven beszélnek, sőt írnak is. Ráday a magyar és latin nyelven kívül francia, angol és zsidó nyelven is tud, id. Teleki József, Teleki László, Péczeli József francziául verselnek, ifj. Teleki József otthon tanulja a német szót, Orczy Lőrincz, László és József kiváló francia nyelvismerettel dicsekszenek, Fekete János Voltaire-rel, Gresset-tel és II. Frigyesseel mér össze francia prózáját és verseit, Voltaire dicséretét s barátságát vívja ki magának. Francia tudásán kívül latin, olasz és német nyelvismeretével kortársainak jelesebbjeit is meglepte.

Ránk, magyarokra nézve, sajnos, a német szó elterjedése és használata vált fontossá. Ismeretes, hogy a németesítésnek kezdete már az 1711. év, mely időponttól kezdve a magyar főurak gyakran fordulnak meg Bécsben és az 1715. évtől fönnálló állandó hadsereg még az alsóbb körökben is terjeszti a német szót; ismeretes az is, hogy Mária Terézia tanügyi politikája sem ment a németesítés vádjától. Lassankint a magyar és latin szó mellett a német: a bécsi kiejtésű német szó lesz divatossá, sőt szükséges társadalmi kellékké. És ebben tényleg az udvar vált hangadóvá és az udvar hatott, hogy a főurak a német nyelv tudását a házi oktatás egyik főtárgyának is tekintették. Ezt, a sokat hangoztatott haladás egyik eszközének tekintették.

Az egyetemes haladás elől maga az udvar sem zárkózott el. Köztudomású dolog, hogy a nevelés, s vele a műveltség, nemcsak a fő- és köznemesek s a polgárok körében hódított, hanem a legfelsőbb helyen, a királyi családban is. Mária Teréziának külön instrukciója volt gyermekei tanításához. Jozefa főhercegnő lati-

nul és németül olvas, spanyolul és olaszul tanul, franczia stílusgyakorlatokat csinál s e mellett el nem mulasztja, hogy vasárnaponként templomba járjon, gyakran és sokat sétáljon, egyszerű ételeket egyék, táncoljon, lovagoljon s napi órarendjét szigorúan megtartsa. A fiúkat Batthyány Károly gróf tanítja lovagolni és táncolni. Szigorúan felügyel tanulásukra. József olyan módszerrel és mindazt tanulta, a mit a nyilvános iskolák követeltek. Minden hónapban examentet kell letennie, s bár keveset tanult, azt jól tudta. 1754-ben már latinul fordított. A históriát francziául kellett tanulnia; a biblián kezdték s főgondot fordítottak arra, hogy a történeti és politikai tanulságokat önmaga vonja le magának. Megengedték, hogy a királyok hibáit és erényeit szabadelvűen fejtegetse előtte. Bartenstein Kristóf professzor maga írt számára három kötetből álló modern történelmet. Kaunitz minisztersége óta a metafizikát, logikát, etikát és a fizikát is tanulta. Kedvencz tanulmányai a hadi tudomány, a földmérés és a hadi építészet voltak, melyek mellett a jogi tudást sem hanyagolta el. Tanulmányai befejeztével 1758 óta rendkívül sokat olvasott.

Igy terjedt kezdetben a haladás a felsőbb körökben, míg a nagy királynő az új tanulmányi rendszerrel ki nem terjesztette országainak minden nyilvános iskolájára. A nagy minták követezése és utánzása, a haladásnak megfelelő nevelés azonban igen sokba került és csakis a gazdagabb családok sajátíthatták el.

Fekete János tizenhárom éves koráig (1754.) otthon tanul. Zalavármegye ez időben azon megyék közé tartozik, melyekben a legtöbb népiskola van. A Csabrendekhez közeleső Sümegen is volt ilyen. Daczára annak, hogy ez iskolák kevéssé látogatottak és volt idő, mikor harminczhat tanítónak sincsen tanítványa, hogy ennél fogva sem egészségi, sem módszeres vagy rendszeres akadályok nem gátolták volna a gyermeknek nyilvános tanulását s hogy előkelő származása bizonyosan kiváltságos helyzetet biztosított volna neki, mégis a szerető anya és mindennel törődő apa szeme láttára növekedik. János nagy halálával említi franczia költeményeiben, mily aggodalommal, odaadással

ápolja őt anyja, mint áldozza föl nyugalmát, hogy a testi és lelki szenvedésektől megóvja. Így adózik apja is fáradozásainak. «Magyar munkáji», a «Petites reflexions» emlékei telvék nagy lelkesedéssel, rajongással apja iránt, kinek nagyságát, nemes gondolkodását még élete alkonyán is magasztalja. Ifjúságáról szólóban pedig sohasem feledkezik meg tanáraitól, főleg a logika és a poézis ismeretlen professzoráról.¹

Apja országos elfoglaltsága mellett is ráért, hogy fia nevelését ellenőrizze és irányítsa. Főtörökvése, hogy egykoron politikai örökébe lépjen. A fiú már otthon elsajátítja a latin, a német és a francia nyelvet, haszonnal forgatja a magyar írókat is. Égő vágy vonja azonban a költészet felé. E miatt összeütközésbe kerül atyja terveivel, ki mindenáron a jog és törvénytudás felé terelné hajlamát és gondolkodását, a mitől azonban a fiú ösztönszerű utalattal elfordul.² Annak ridegsége és köznapisága nem hatja meg és mint boldogító menhelyet keresi a költőkben olvasható igazságokat. A magyar poéták közt Faludi szépprózája, bölcselmi hajlama, éles megfigyelése és kiváló technikája, Beniczky istenes, világi énekei és közmondásai, Gyöngyösinek népies költeményei, ezeknek közvetlen hangulata, főleg Kemény Jánosa van rá maradandó hatással. A költők mellett kivált Istvánffy története foglalkoztatja képzeletét, kiben nemcsak a rokont és atyafit, hanem a bölcs történetírót bámulja. Ez írók hatása még ötven évvel később is meglátszik versein. Beniczky, Faludi és Gyöngyösi versmértékére szabja politikai dalait és Istvánffy szellemétől fölbuzdulva a «Magyarok történetét» kívánja megírni. Beniczkynek a «Szabadságról» szóló versét francziára fordítja s ez az első magyar vers, mely e nyelven fordításban megjelent.³ Később Faludi és Gyöngyösi költészetének szellemében küzd az irodalmunkban terjedő klasszicizmus és idegen

¹ M. T. Akad. kéziratára, Oeuvres posthumes du Comte Jean Fekete de Galantha. Petites Reflexions sur des objets plus ou moins petits à l'usage de mes Petits, commencées l'Année 1784. 67. 1.

² Mes rapsodies, 1. k., az előszóban és 2. 3. l.

³ U. ott, 1. k. 158. l. Version libre.

befolyás ellen. Istvánffy olvasásának elhanyagolása felett ismételt panaszskodik.

Ezekhez járul Zrinyinek, a költőnek szeretete, kinek erőteljes nyelvezete, stílusának kiváló fordulatai és tárgyának nemzeti volta ösztönzőleg hatottak lelkére és átható befolyását még férfi korában is megőrizte:

Íjabbik Zrinyivel egybe ha vetődnél
 'S a' poemájáról ő tőle kérdődnél,
 Mellyben Miklós Bátyja szépen dicsértete,
 Kinek Sziget várnál áldozott élete,
 Tudósítsd, hogy betsben most is tartatik
 'S Igaz Poetáktól gyakran olvastatik,
 Mert öregbedett néhant Magyarsága
 Tetszik Muzsájának ősi bátorsága.¹

A magyar írók mellett latin, olasz, francia és német munkákat forgatott. A latin olvasmányok közül Horatius, Ovidius, Seneca és Cicero voltak kedvencei. Horatius ódáit korán lefordítja francziára. Könnyű fölfogását és képzeletét különösen Ovidiusnak pajkos költészete izgatta, kinek szerelmi énekeit és elegiáit később magyarrá is fordítja.² Cicero nyelvének eleganciáját bámulja, Seneca bölcsészete, etikai becse Fekete szemében elveszti utóbb hatását, ámde nem szűnik meg csodálni gondolatainak még mindig új árnyalatait és klasszikus tökélyű formáit. A francziák közül főleg Voltaire gyakorol reá végzetes hatást, kinek korszakos nagysága, dévajsága, bontó szelleme, székszise és maró gúnyja az ifjút korát meghaladó gondolatvilágba ragadja, hol a köznapi, a vallásos, a társadalmi és a politikai fogalmak a nevetségességig törpülnek és kulturalis becsüket elvesztik. Elfogultságában sohasem látott át Voltaire raczionalizmusán, mely mögött a közkeletű eszmék üzleti érvényesítése lappangott. Ő lett bálványává. Ez kísérte, vezette és

¹ Mes rapsodies, II. k. 17. l.

² U. ott, I. k. 119. 122. 124. 125. 127. II.

lelkesítette egész pályáján. Imádatát növelte a nagy költővel kötött személyes barátsága is.

Az ifjúnak ilyenmő hajlandósága, a féktelen olvasási vágy s a vele járó eleven fogékonyság belső világát ábrándokkal, költői képzetekkel, szabadabb gondolkodással és szabadelvű ítélő képességgel ruházta föl. Gyors fejlődése és a természet korai ismerete, a szerelem, a szabadság, végül a már erősen érezhető fölvilágosodás az ifjút eltérítették apja terveitől. Fekete György nem ily gondolkodást és érzelmeket: nem ábrándozást és költői álmokképekben elmerülést várt fiától, hanem a magyar jogi gondolkodáshoz való érdeklődést, a politikai élethez hozzáértést s hozzásimulást, mely a közviszonyoknak máris kedvező fordulása, a politikai érdeklődés élénkülése között fiának a jövőben a közpályán nagyobb szabású érvényesülést biztosíthatott. Ezért minden atyai tekintélyével, sőt szigorával arra törekedett, hogy fiát, annak gondolkodását ennek a célnak alárendelje. Aggódik költői hajlamai miatt s megkívánja, hogy oktatásában a régi iskolai rendtartás szakaszai szigorúan megtartassanak. A házi oktatás ezután a Ratio Studiorumnak, a hazai összes jezsuita gimnáziumok típusának leczketervét követte. Ennélfogva a filológiai tárgyakból alaposan tanították a rudimentumokat, az egész grammatikát és szintaxist, az ékesszólást, a latin frazeológiát, szorgalmasan forgatták Ciceró beszédeit, leveleit és bölcséleti munkáit, Sallustiust, Caesart, Liviust, ámde a költőket: Ovidiust, Catullust, Tibullust, Propertiust, Vergiliust és Horatiust kihagyták és így a régi rendtartás követelte «poesis» anyagát mellőzve — nehogy ezek az ifjú fejét s szívét megzavarják — nyomban a retorikára tértek át:

Még a' gyenge pehely sem szőrzött szám körül,
Kinn a' legénynyé vált gyermek szörnyen örül;
Még a' természetnek leg jelesb' érzése
Bennem nem ébredett: Amor gerjedése;
Már, tudod, Versekre gyujtottad tollamat,
Enyhítván azokkal számos unalmamat.

Atyám megtiltotta, hogy Vers-tsinálásra
 Mester ne tanítson, bátor minden másra,
 'S Azon egy esztendő, melyet oskolában
 Poézisre szántak rég rendtartásában,
 Ki maradott otthon volt tanításomba,
 Hogy Rhetorikára juthassak egy nyomba.
 Híjjában aggódtak. Nem tudtam regulát,
 Ujjaimon mégis számoltam fabulát,
 'S Erősebb volt bennem Apollo hívása
 Mint Kedves Atyámnak gondos megtiltása.
 Tudod, hogy már akkor Francziáknak lantján
 Kezdettem mászkálni Parnasszusnak hantján.¹

A grammatika, a humaniora és rhetorika restringált tan-
 anyaga és a jogi tanulmányokra való házi előkészítés ily fogé-
 kony lelkű ifjúnál oly erőszak volt, mely költészetet szerető lelkét
 harciba szólította az apai konzervatív szigor ellen. A nevelés
 fonákja az egyéniség önállóságát hívta ki, engedelmesség
 helyett ellenállást szült s a megvont szellemi táplálék az ingyenc-
 nek hajlamait ébresztette föl. Ez ellen hiába küzdöttek Porée
 atya² nevelés-szabályai, hiába a logika professzora, hiába atyjának
 gondos intelmei. A rendkívülinek és minden grammatikán vagy
 logikán fölülállónak látszó és erőszakkal megvont költői tanul-
 mányok vonzalma némileg elidegenítette a szülői körtől.

Ily hangulatban nyílt meg előtte Csabrendek nyájas vidé-
 kének bája és szépsége. Az erdők, mezők és szőlők magánya,
 az ősök tetteiről regélő várromok klasszikus romantikája,
 a természet változatossága magához hívja és ábrándainak sza-
 bad röpdést enged. A tájék megtelik a mitologia sokféle
 alakjával: a forrásoknál nimfák, az erdőkben szilének, a ber-
 kekben istenek és istenasszonyok találkoznak, szeretkeznek, úgy,
 mint az ifjú képzelte magának³ s mint azt Ovidiusban vagy Ver-
 giliusban olvasta. Az atyai oktatás által belénevelt világ helyett

¹ Magyar Munkái, I. k. 55. 56. l. Muzsámnak. — Mes rapsodies, I. k. az előszóban.

² Charles Porée Père francia költő. Petites reflexions, I. fej.

³ Mes rapsodies, I. k. 18. 46. l.

az ifjú lelkében egy egész új világ épül föl, telve szépséggel és bájjal s vele a létező világ képe szomorúvá, kellemetlenné és kopárrá válik, mely világnézet az érzet mélaságát, az élet melancholiáját hívja elő.¹ Ide számítva még az egyedülvalóságot, melyet ily melancholia teremt, a hasonló korú pajtások hiányát, a barátság ismeretlen voltát, a messzi világokról olvasott dolgokat, az országos és udvari életnek hallomásból ismeretét, a költészet a maga verőfényes alakjaival és csodálatos rajzaival, a távolból tekintett költőknek bámulata és törekvéseiknek utánpótlása s mindezzel ellentétben a száraz oktatás oly vegyes és különös tulajdonságokkal látták el őt, melyek egyéniségét mindvégig jellemzik. Innen eredtek azután a világi és a szellemi életről ébredt önálló fogalmai, a korai deista istennézet, a rúttnak utálata, a közönségesnek vagy köznapinak kerülése s egyúttal az a hajlam, mely különleges gondolkodást, sajátos érzelmet és finomabb élvezeteket keresett, innen az a törekvés, hogy minden korláttal szemben az egyéniség jogai győzzenek s a mesterkélttel ellentétben a természetes jusson diadalra.

II.

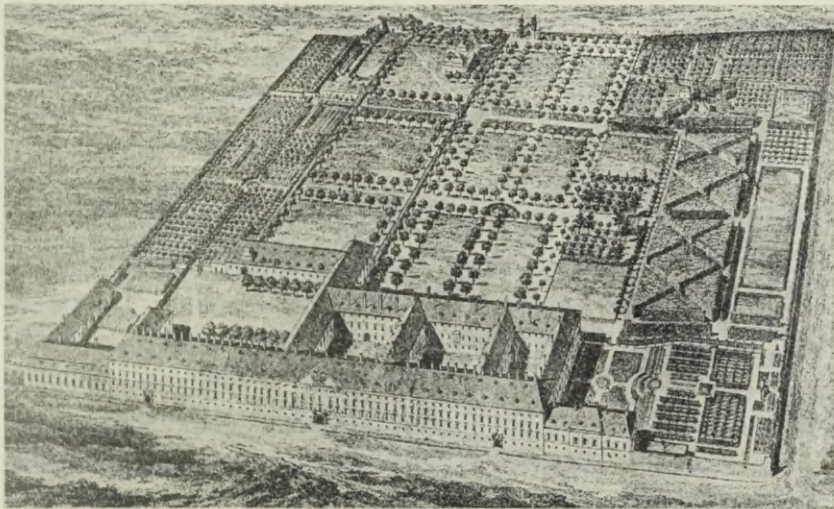
Fiának ezen belső hatalmával apja nem tudott megküzdeni, s hogy a szülői háznál erősebb és szigorúbb kezekbe juttassa, melyek kedvencz könyveitől és korán föllobbanó szenvedélyeitől eltérítsék, a bécsi savoyai nemes akadémiára viszi.

A savoyai akadémia és a később vele egyesített Teréziánium Fekete János fejlődésében némileg a fegyelmet és a rendszert képviseli, melyet a féktelen természetű ifjú eddig vagy nem ismert, vagy el nem ismert.

I. Lipót és III. Károly kedvencz Favorite kastélya sok magyar nemes ifjú pályájának valódi kezdete.

¹ Petites reflexions, I. II. fej.

A családi portáról, a nemesi kuriából idehozott ifjak előtt egészen új világ nyílt meg. Az akadémia politikai célja, hogy a benne lakó magyar ifjakba korán beoltsa az uralkodóház iránti föltétlen ragaszkodást s megerősítse a vonzalmat minden iránt, a mi bécsi és osztrák. Egyik főterekvése, hogy a magyar tanulók a német nyelvet tökéletesen elsajátítsák,¹ másik célja, hogy az ifjúságban a korszellemet ápolja, hogy ezt egykor az állam és a dinasztia érdekében reformálja, hogy az államéletben szük-

II. A TERÉZIÁNUM 1750-BEN.

séges hivatalnokszellemet fönntartsa, sőt, hogy újat, hasznosat, államerősítőt alkosson. Ennek a célnak szolgált a felsőbb jogi, a katonai és a műszaki oktatás.

E mellett nagy nevelő hatása is volt. Előkelő szabad modorra és udvariasságra szoktatott, minek biztosítására a nagy bizalmaskodás, a tegezés, a csere-berélés és az ajándékoztatás tiltott dolgok. Az ifjak komoly tanulmányaikat kellemes szórakozásokkal vegyítették. Ilyenek a jezsuita szellemben ápolt iskolai vitatkozá-

¹ A bécsi Tereziánium levéltárában, Fasc. 1. 29.

sok, az iskolai dráma virágzása, a vívás, a gyakori és fényes lovagjáték, melyet az udvar és a főnemesség is megtekint, a kellemes játékok, mint a jeux de commerce, a piquet, trisette, a l'Hombre, quadriglia, a sakk, a dames, tric-trac és a billiard. Szigorúan üldözték a tiltott szórakozásokat: a dohányzást, a kutyatartást, a színházlátogatást, a hazardjátékokat, mint a kockázást, a bancot, a quindicit és a fáraót. Egyéb nemesebb szórakozást nyújtott Garelli orvos adománya, az intézeti gazdag könyvtár, a nagy kiterjedésű kert, hol III. Károly a Pragmatica Sanctiót aláírta. Ebben ritka fák nőttek, rajta gesztenye fasor vonult végig, árnyas berkek, dús pázsit és játékterek tarkították. Az élénk életet emelte a gyakori kilovaglás, a császári város látása, az udvarnak, sőt a királynőnek kitüntető látogatásai és sok más ünnepély.

Midőn 1758 november 23-ikán a savoyai nemesi akadémia és a Terezianum egyesül, annak alapítványos és fizető tanítványai — köztük Fekete János is — átmennek a Terezianumba. Az egyesült intézetek vezetése, szelleme, tanítása és célja egységessé lett. Jézus-rendbeli atyák és egyetemi tanárok tanítottak. A növendékek három fokozaton haladtak át. A fősúly a jogi kiképzetésen alapult. Voltak institucionisták, digesztisták és publicisták. Tanultak egyetemes történetet, logikát, fizikát, matezist és német ékesszólást.

A tanárok közül, kik ebben az időben tanítottak, nevezetesebbek: P. Friz András a történelem tanára és az utolsó iskolai drámairó, Piker János híres jogi író, P. Scholtz János a fizika tanára és kiváló csillagász, P. Inama György hírneves jezsuita író és P. Pray György a történetíró. A magyar növendékek között származásuk előkelőségével és tehetségeikkel egyaránt kiváltak a Döry testvérek, Abaffy Ferencz, Draskovics gróf, Festetich Károly, a hajnácskői Vécseyek, Batthyány József, később neves nógrádi főispán, Balassa Ferencz, utóbb horvát bán, Révay László báró, turóczmegyei örökös főispán, Bánffy György Erdély kormányzója s Teleki Ferencz, kik e kornak politikai mozgalmiban tevékenyen részt vettek. Ekkor tanulnak itt Lovella András

és Schrattenbach Ottó német írók, továbbá Althan Károly, Harrach Frigyes és Plettenberg Ferencz grófok, Feketének későbbi fegyvertársai.

Fekete János 1754 november 1-én, tizenhárom éves korában lépett az akadémiába. A báró, a mint őt már 1750 óta nevezték, kiváló eredménynyel tette le a fölvételi vizsgát. A német nyelvtan, irodalom és stílusból adott feleletei hallgatóit bámulatra ragadták.¹

A kör, melybe Fekete jutott, vágyainak megfelelt, a rendszer azonban annál kevésbbé. A vidéki nemes, atyja érdemeinél fogva, egyszerre Európa akkori legelőkelőbb központjába jutott. A nagy város és az udvari élet kápráztatón hatott a falusi fiúra. Az udvar fényéből a tanulók is kivették a maguk részét s néha annak multságain is megjelenhettek. Ilyen alkalom volt a királynő gyermekeinek kedvelt bálja, ilyen a kollini győzelemkor tartott ünnepélyek sorozata. Azonban az iskolai környezet és élet is villanyosan hatott Fekete lelkére. Versei, emlékezései sokszor idézik vissza tanárainak és jó barátainak képét.² A «Mes Rapsodies» második ajánlása legkedvesebb tanárának szól.

Tanárai közé költőket, tudósokat és írókat számíthatott, pajtsái közé nagytehetségű ifjakat, kiket, mint Abaffyt, Telekit, Balassát, Vécseyt, Révayt és Batthyányt tudásukkal és magyarságukkal együtt egy közös törekvés: az udvari műveltség, egy közös pálya: a katonaság vagy államférfiúi méltóság elérése kötött egymáshoz.

A tanulás mellett még elég ideje maradt, hogy testi és lelki ügyességeit kiművelje. Az iskolai színpad, a költészetnek majdnem hivatalos ápolása, és a bölcsészeti tanulmány mind olyan eszköz volt, a melylyel magát korlátlanul képezhette. A tiltott dolgokért pedig, a melyek iránt egész életében nagy hajlandósága volt, kárpótolta a szabadabb és felvilágosodott gondolko-

¹ Matricula Nobilium Caes. Reg. Academiae Theresianae, a Tereziánium levéltárában.

² Mes rapsodies, I. k. 12. l. — Magyar Munkái, II. k. 103. l. — Petites reflexions, I. II. fejt.

dás, mely már ide is bevetette ébresztő és élesztő sugarait. Ily környezetben, nem gátolva az apai ellenőrzéstől, nem keserítve a házi tilalomtól, a jogi és reális tudományok sem látszottak oly unalmasaknak, mint a csabrendeki udvarház falai közt.

Tanulmányaiban nagy sikereket ért el és tanulótársait mind tudásával, mind felfogásával messzire elhagyta. A teréziánumi anyakönyv jelentése szerint az ékesszólástant egy évig kiváló élelműséggel tanulmányozta.¹ Iskolabeli tekintélyét előmozdították apjának évről évre nagyobbodó befolyása, országos sikerei, magas állása és az udvarnál elért nagy kedveltsége. Környezetének, tanárainak, az ifjúságnak figyelme reáírányult s ez mind közreműködött, hogy a kiváló tehetségű ifjú helyzetét kelle-messé tegye.

Tehetségének híre messze kihatott az intézet falain túl, úgy hogy fejlődése iránt még az udvar is érdeklődött. Ebben már csakis az apa érdemei és munkássága iránt való figyelem érvényesült. Midőn 1757-ben a filozófiai osztályokat kiváló sikerrel végezte, vizsgálatán két bibornok és a nádor, több herczeg és gróf, a főnemesség előkelőbbjei megjelentek, a kik nagy tetszéssel hallgatták feleleteit és bámulattal teltek el ékesszólásának hallatára. Mária Terézia tanulmányainak jutalmául aranylánczczal jutalmazta, melyet Batthyány bibornok akasztott nyakába.

Midőn tehát az iskolát elhagyta, a kiválóság bélyegét vitte magával, mely el nem hagyta, míg élt, melyet azonban fegyelemzni s korlátozni sem apja, sem nevelői, sem az élet nem tudtak.

III.

Fekete János mint tizennyolcz éves ifjú hagyta el a Teréziánomot. Egyenesen az életbe lépett. Atyja dicsőségéből nem egy sugár kísérté, mely az udvarnál és ahhoz közel álló körökben sok előnyt biztosított számára.

¹ Matricula Nobilium Caes. Reg. Academiae Theresianae.

A szülői ház még ezután is éreztetni akarta hatalmát, ámde csakhamar ez alól is kivonta magát és kezdetben atyja és nagyatyja ellenére is Bécsben tartózkodott.

Az 1757-ik évtől kezdődő háborúba a Teréziánus ifjai közül sokan önkénytelen bevonultak. Az osztrák fegyverek későbbi diadalmai is több magyar ifjút csalogattak a harcztérre. Fekete Jánoson, telve lelkesedéssel tanárai és az azoktól nyert tudomány iránt, teljesen udvarképesé nevelve és a hadi mesterségben, kivált a lovaglásban és vívásban föltűnő jártassággal, korán érett volta daczára — mint maga is bevallja¹ — meglátszott mégis az iskola pedánsága és tudós önteltsége.

Őt is hívta az élet, hogy az iskola porát leverje. Nyolcz évi folytonos tanulása, ábrándozása ellenére a katonai dicsőség vonzotta. Bár a hadi élet még nem volt előtte oly magas jelentőségű, hogy benne szertelen vágyait kielégítse, a polgári élet, az ügyvédi vagy más egyéb jogi foglalkozás pedig az ő szemében sokkal köznapibb és undorítóbb, semhogy hiubb igényeit megvalósítsa, inkább az udvari élet külső fénye, az ünneplés és ünnepeltség, az állandó könnyed szórakozás, talán a könnyelműség is vonzotta. És hogy itt tölthesse ifjúságát, ezzel egyelőre valahogyan apja is egyetértett. Ezért 1758-ban egész atyai befolyásával arra törekedett, hogy megakadályozza a katonai pályára lépését, noha ennek² könnyebben tűrhető fegyelme az elkényeztetésnek, az anyai és nagyapai dédelgetésnek a nevelésben mutatkozó hiányait pótolta volna és megszabadította volna a korai és boldogtalan házasságtól, meg a mértéktelen tékozlástól.²

Ezeztől pedig az udvari életmód nem mentette meg.

Apja törekvése tehát, hogy fiát saját hatalmi körében lekösse, sehogys sikerült s végre is engedett fia ellenállhatlan vágyának, mely őt a bécsi körökhöz vonzotta. Jánost nem elégítette ki sem az 1760-ik évben a pestmegyei főispántól táblabíróvá történt kinevez-

¹ *Petites reflexions*, xxviii. fejt.

² U. ott, xxvi. fejt.

tetése, sem az 1764-ben elnyert udvari méltóság.¹ Irtózott a bürokrata szellemtől, a hivatalos írka-firkától, a főlebbvalók pedantériájától és a papiroson szőtt gonosz cselvetésektől. Őt tulajdonképpen nem az udvarnál elérhető kitüntetések vonzották, hanem az a szerep, mely ott az előkelőségnek, a gazdagságnak, az ifjúságnak, a művészetnek és a költészetnek jut. Hódítani és szerepelni kívánt mint költő. Naponta látta, mily szerep jutott egy Ligne hercegnek, egy Ayrenhoffnak, vagy Denis s Metastasio műveinek. Élénk vágygyal kereste azokat az összekötő kapcsolatokat, melyek őt e férfiakhoz lánczolják. Írói ambíciója, bohém volta és nem mindennapi tehetsége a legelőkelőbb szellemi körökben keresett kielégítést.

És ezt meg is találta.

Ez volt ismét az a régi baj, mely ellen apja még Csabrendeken a gyermek, most pedig az ifjú ellen küzdött. Szerinte az írói, a költői pálya nem volt magyar főnemesnek való. Ez a politikai pályán vagy harctéren érvényesülhetett, kitűnt és virágzott, de az a közeletben semmiféle babérral s vagyonnal nem kecsegtetett. Sőt mi több, a nagy gazdagságnak szétforgácsolásához vezethet, mint azt János udvaronc z élete már az első években is bizonyította. A bécsi udvar szórakozásai roppant költségesek voltak, s annak, ki a pazar költségekben állandóan részt akart venni, még Ligne herczegnél vagy az Eszterházyaknál is nagyobb vagyonnal kellett rendelkeznie. A hozzá való pénzt sem a kapzsi és fukar Fekete György, sem a takarékos Niczky György nem akarták adni. Ezért a fiú életmódja heves ellentétet teremtett apa és fiú, nagyapa meg unoka közt, melynek egyik tünete az a költött és csakis Keresztési József naplójában található hír, hogy János Bécsből Angliába szökött, s ez volt százszoros oka annak, hogy Niczky György többször is megváltoztatta a veje érdekében tett végrendeletét.

Apja ez időben már gróf, országbíró, Arad és Zaránd vármegyék

¹ Pest vármegye levéltára.

főispánja, a szerencsének állandóan kényeztetett kegyencze. Birtokai Zala, Somogy, Vas, Pest, Arad, Zaránd és Csanád vármegyékben vetekedtek az ország nagy földbirtokosainak széles határaival. Földjeinek terményeit észszerű gazdasági eszközökkel törekszik értékesíteni s még nagyobbakra vágyott. Nagyapja, kinek földbirtoka Fekete György gazdagságának alapja s a ki vejét éppen takarékosága és hihetetlen gyors emelkedéséből folyó megvagyonosodása miatt szerette, lánya és annak fia boldogulása érdekében a legnagyobb áldozatokra, még saját fiának kisebbitésére is képes volt, de csak akkor, hogyha vagyonának megmaradásáról meggyőződött. János bécsi életmódja azonban gondoskodott róla, hogy ebbeli véleménye alaposan meginogjon. Innen ered vagyoni rendelkezésében beálló többszörös ingadozása.

Érdekes és Fekete János későbbi sorsára nézve fontos adalék Niczky Györgynek szomorú tapasztalataiból eredő rendelkezése. Az 1756-ik év Szent-Jakab-havának 27-ikén csinált atyai rendelkezése alapján a vasmegyei káptalan előtt 1757 július 28-ikán ismételt és ugyanott elhelyezett anyai és atyai ősi jószágairól szóló végrendelete szerint összes javairól intézkedik:

«Elsőben is megemlékezvén kedves édes leányomról, personalisné Niczky Anna asszonyról és kedves fiam Mgos Galanthai Fekete György personalis és aradi fő ispány uram hozzám és fiamhoz mindenkoron bizonyított nagy szeretetéről, vagy kegyességéről, hagyom és rendelem most említett házastársának részében N. Szala vármegyében lévő és mostanában uralkodó felséges királyné asszonyunktól felkért és hozott, becsehelyi kilencz praediumokkal öszvekapcsolt jószágot Pólya nevű Faluval és azokhoz tartozandó promontoriumokkal avagy szőlőhegyekkel, a mint is *mihelyen personalis méltóságra emeltettek*, hozzájok vonzó atyai gondviselésemből és szeretetemből *kezekben bocsátottam*, és jó időtől szabad bírásába vannak. — N. Somogy vármegyében tekintvén kinek kinek jószágához való közelebb voltát és alkalmasabb bírását, berzentzei jószágához tarto-

zandó Surdi falut és Pata nevű praediumot, a' ki azon faluhoz eleitől fogva birattatott, minden majorsággal, földekkal, rétekekkel és én általam plántáltatott négy darab udvari szőlővel és nevezetes szőlő hegyeivel, és ott találandó juhaimmal és egyik berzentzei sereg sertvélesemmel *hagyom és rendelem personalis leányomnak*. N. Vass vármegyében pedig alkalmas sumában és feles költségemben tölt és helyre épített kastélyomat, hozzákapcsolt és szerzett számos táblákból álló földeivel, táplánfai granariummal vagyis bikás házzal, nemkülömben ugyan táplánfai kapolnai falu, Polány, Szentlőrinc és tiborczségi jobbágysokkal, szántó különös földekkal, és azon kastélyhoz tartozandó, akár fent nevezett faluknak, és még is tóthfalusi határookban találandó és birodalom alatt való rétekekkel, erdőkkel és annak mindennemű appertinentiáival, ehez csatolván Bácsi Szala vármegyében levő szőlőmet is — ugyan még is Szala vármegyében általam felkért, kikeresett és királyi donatioval erősített rendeki portát és kőből épített curiát, avagy majort és ahoz tartozandó praediumokban való részt földeivel, rétjeivel, erdeivel és puszta helyekkel, avagy ott lakó jobbágysokkal, ugy hasonló képpen gerbei jószággal, nemkülömben metzei praediummal, annak rétjeivel, erdeivel és kőmalmával, Megyerrel, ott levő zsellér jobbágysokkal és annak malmaival is fent nevezett és egyben kötött jószágoknak mindennemű appertinentiáival, *mindeneket is említett personalisné kedves leányomnak hagyom és rendelem*. — A mutua successio és evictio ezen külömbiséggel fogja őket illetni, tudniillik, hogy a lányom nem fog tartozni a fuágot illető jószágban *eötsét evictio terhe alatt segíteni*, hanem más jószágokban, ugy is mint fi magát védelmezze és segítse, ellenben pedig hogyha Isten vagy leányomat vagy fiamat magtalanul azaz gyermek nélkül kiszóllítaná, kit Isten távoztasson, *egyikről a másikra szálljon a jószág* — — Amen.»¹

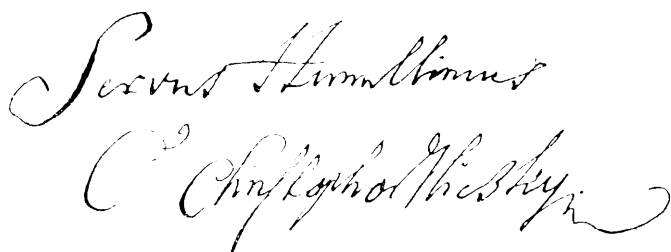
¹ A Magyar Nemz. Múzeum kéziratára, fol. Hung. 984.

GRÓF NICZKY GYÖRGY.

Ezt az atyai rendelést azonban már 1764 május 24-ikén Bakófan kelt fiók-végintézkedésében inkább egyenes ága javára biztosítja. lányának hanyatló egészsége és unokájának máris erősen jelentkező féktelen és pazar hajlamai veszélyeztetni látszottak az apai jusst, miért igazságosabban saját fiúi leszármazásáról gondoskodik:

«Tettem vala 1757-ik esztendőben kedves gyermekem Anna leányom és Kristóff fiam között csekély keresményemről és birtokom alatt levő jószágomról bizonyos atyai osztályt és utolsó akaratom szerint eltökélt rendelést, mindkettőjükhöz egyenlő szeretettel viseltetvén, de ezen idő alatt szánakozásra méltó édes leányom sullyos és reméltelen betegségbe esvén; a' minthogy mai napig is bécsi Elisebetha apácza szüzeknek

12. GRÓF NICZKY KRISTÓF ALÁÍRÁSA.

gondviselések alatt tartatik, nem kevés szívem fájdalomával és szorongató gyötrelmével, ezért is a Mindenható Ur Istennek szent neve áldattassék és Kristus Urunknak keserves kinszenvedése magasztaltassék; ugyanezért ha csak gyógyulása nem leszen és előbbeni egészségének helyreállításában nem boldogíttatik, nem reménylhetem hogy nevezett édes leányom csekély hagyományomat holtom után birhassa és abban örven-dezhessen; de ugyan csak hogy bővebben mind méltóságos gróf Galanthai Fekete György fiam uramhoz felséges asszonyunk magyar országi vicecancellariusához, ugy szerelmes házas társához Niczky Anna asszonyhoz atyai szeretetemet tovább is biztosíthassam, mind ezen jószágokat, a kiket testamentum szerint édes leányomnak hagytam, ha csak az Ur Isten

rajta nem könyörül és előbbeni egészséges voltát meg nem téríti, szálljon édes fiára gróf Fekete Jánosra, de illy okkal és móddal: hogy azon édes anyának szánt keresett jószágaimra soha és semmi időben terhet ne tehessen, a' vagy adósságot ne vehessen, sőt a creditorok pénze veszendő légyen kire nézve a mit testamentomom után is aquiráltam, ugymint tonijnyi jószághoz, légyen udvari consiliarius Nitzky Kristóff édes engem örvendeztető fiamé, a mint pedig bakófai jószághoz, legyen ugyan gróf Fekete Jánosé, de valamit hagyok Fekete János unokámnak, azon egyben számlált jószágokat, azt a' bátyja Nitzky Kristóff, ha látná rendetlen gazdaságát, mindaddig kezéhez ne méltassa, valameddig bőv és káros költségektől nem távozik, avagy ha már a szükség úgy hozza magával vagy más ex publico rendelendő sequester kezéhez vévén az ő részén szolgálendő Jószágokat illy szomorú történetben és esetben azoknak esztendőnként kiadandó proventusával érje be Említett Testamentomomban, melyet most is helyben hagyok, tettem a mutua és reciproca successióról emlékezetet; a successio minden kétség nélkül megmaradjon, ha tékozlásnak Fekete János unokám nem adja magát; ha pedig abban elmerül, még azon szomorú esetre is: kit az Ur Jsten távoztasson, hogy kedves fiam udvari consiliarius és referendarius maradéki kimulnának; akkor se szálljon keresményem Fekete Jánosra, hanem egy testvér öcsém Nitzky Ferencz fiúágon levő maradékira. Ellenben, ha hogy perek által egyik avagy másik atyafi valamely részit hagyott jószágának elveszteni azon jelentett evictionnak értelmét, ne úgy vegye, hogy azt valamelyik tartozónék anyiban, a' mennyiben megtéríteni: hanem kiki szenvedje maga sorsát és kárát. Azonban azon légyen az öregebbik tudósabb atyafi, úgy is levelek conservátora lévén, hogy oda szolgálendő levéllel, tanácsával és tehetségével a másikat eviction helyett segítse, úgy egy más között az igaz vérségű atyafiságot megtartván, Isten áldását magukra várhatták . . . »¹

¹ Magyar Nemzeti Múzeum kéziratára, fol. Hung. 984.

Niczky Györgynek ezzel a bölcs és gondos intézkedésével Fekete György vagyonának alapja örök időkre a Niczky örökösök kezébe és jóindulatába volt elhelyezve. Fekete János sorsa tehát egy általa gyűlölt embernek, Niczky Kristófnak ellenőrzésétől függött. Az óriás birtok Feketének grófi rangjához méltó jövedelmet biztosított, hozzá számítva atyjának szerzeményeit még meg is háromszorosodott és észszerű használattal birtokosát királyi ellátásban részesíthette, de nem engedte meg azt, hogy szertelen szenvedélyeknek és határtalan pazarlásnak áldozhasson. Ő pedig, mihelyt az életbe lépett, ezen vágyának és hajlandóságának ékes tanujelét adta; sem gazdálkodni, sem pénzzel bánni nem tanult, éppúgy, a mint szenvedélyeinek ura, féktelen költekezéseinek korlátozója soha sem volt és midőn jó későn, öregségében azon vette észre magát, hogy rendezetlenné vált viszonyain egyetlen fia érdekében változtatnia kellene, akkor már atyai jussa is eluszott.

IV.

Fekete Györgynek és ellenzéki társainak az 1741-iki országgyűlésen hangoztatott követelése: hogy a magyar köznemesség a királyi tanácsba juthasson, az udvar németesítő politikájának kapóra jött. Ezzel maga az ellenzék hidat épített az osztrák udvarnak, a melyen a törzsökös magyar családok is közelebb jutottak Bécshez, melynek osztrákosító hatása nemcsak a főnemességre, hanem a köznemességre is kihatott. Ennek az udvarhoz csatolása még nagyobb terjedelművé vált az 1760-ban fölállított magyar nemesi testőrség intézménye által.

Bécs tehát nemcsak a nagyratörő főnemességnek, hanem a köznemességnek is mindenthozó igéretföldjévé lett. Innen indult ki az érdem, a kiválóság, a közszolgálat jutalma s a királyi udvarban Mátyás óta nem látott sokaságban fordult meg a magyar.

Nem csoda, hogy a németesítésre kész talaj kínálkozott, mely nemcsak a német szóban, hanem az udvari szokások elsajátításában, a függetlenségi ábrándok eloszlátásában, az évszázadokon át ápolt alkotmányos érzelmek elaltatásában s a nyugati divat meghonosításában nyilvánult. A ravasz udvar jól fel tudta használni a hatalmában sütkérező, aulikus érdemekre áhítozóknak könnyen megvesztegethető érzelmeit és nagy lépésekben haladt osztrákosító politikájának elfogadásában. És ezért a dinasztia és tanácsosain kívül a korszellem is okolható, mely minden európai államban a monarchikus államformának egyetemesítését hangoztatta s arra törekedett, hogy ezt az egyetemesítést a hivatalban, nyelvben és intézményekben egyöntetűvé tegye.

Ámde téves hiedelem volna, hogy csakis az udvar volt az egyedüli vonzóerő. Maga Bécs is szépségével, társadalmával, pezsgő életével, szórakozásaival és romlottságával nagyban hozzájárult, hogy ezt a vonzalmat fokozza.

Van Fekete Jánosnak egy későbbben írt francia munkája: «Esquisse d'un tableau mouvant de Vienne»,¹ melyben könnyed eleganciával írja le a birodalmi város népét, társadalmi osztályait, azoknak szokásait, mulatóhelyeit, előkelő és polgári szórakozásait. Hangulatos könyvecske és jeles társadalmi rajz. Általános, néha csak futólagosan vázolt árny- és fényképek, melyek nagyjában jellemzik a bécsi társaságot, annak multját és jelenét, előnyeit és kinövéseit. Arisztokrata ötlet, mely nem számíthat tudós megbírálásra, mely azonban a maga korában élénk érdeklődést keltett, mivel közismert személyiségekre, egyes osztályokra s az udvarra vonatkozott. Feketére nézve is érdekes e könyv, mivel levonható belőle mindaz, a mi őt Bécshez kötötte.

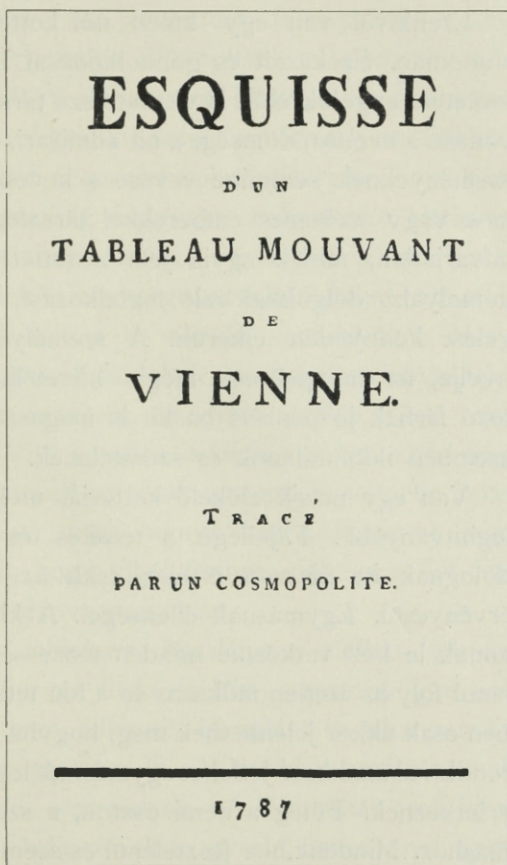
Bécsben igen sok kotteria volt ez időben, melyek látogatása bizonyos osztályelőnyökhöz volt kötve. Fekete inkább bohém, mint arisztokrata voltánál fogva minden rangú és rendű társadalmi osztályban szívesen forgott. Előkelő megjelenése és férfias szépsége utat nyitott minden körbe.

¹ Tracé par un cosmopolite. 1787.

De halljuk őt, a kit mindenekelőtt a nők érdekeltek és daczára annak, hogy ezeknél aratta legnagyobb diadalait, tapasztalatai és a róluk való megemlékezés nem válik előnyükre.

Az előkelő származású hölgyek, tekintettel őseik nagy rendjére, jöllehet törzs-fájukban egynémely hiány és hiúságból eredő tévedés is előfordul, tartózkodó s feszes magatartásúak, hogyha másrangualkal érintkeznek. Nem az igazi műveltség jellemzi őket. Nagyon szeretik a ruhát, a cizomát és az ékszereket. Van szeretőjük s ezt nyiltan el is ismerik. Nagyon kedvelik a kártyajátékot, különösen, hogyha nagy összegbe megy és hazzárd. Néha egy óráig is szellemesen tudnak társalogni szellemes férfiakkal, de saját nemük iránt féltékenyek és irigyek. Rajongnak mindenért, a mi bécsi, de azért meghódolnak a párisi divat és szokások előtt, sőt az angolt sem vetik meg.

Ily vegyes szokású társaságban aztán a vidéki arisztokraczia, jöllehet személyes érdemeinél fogva sokszor előkelőbb és életmódja s modora is dicséretreméltó, mégis rosszul érzi magát.

13. AZ "ESQUISSE" CZIMLAPJA.

Hozzá kell szoknia a bécsi szertelenségekhez és a beszédmodorhoz, mely nyelveket kever, sőt a kisebb rangú metreszettekkel is érintkeznie kell. S ha ilyen vidéki arisztokrata még azonfelül nem is kártyázik, akkor érdektelen, sőt értéktelen terhe e társaságnak.

Ezenkívül van egy külön női kotteria, a mely tökéletesen angloman. Szokásait és gondolkodását London irányítja. Még a született angolok előtt is visszatetsző társaság, melynek fő jellemvonása a nemtörődomség, a nil admirari, a politikai és társadalmi eseményeknek semmibe vevése s keveset hajt arra, hogy érdemes vagy szellemes emberekkel társalogjon. Sokszor végnélkül udvariatlan, minek egyik jele a tettetés siketség, melylyel a komolyabb dolgokkal való foglalkozást, meghallgatást és mérlegelést könnyedén elkerüli. A személyes érdemet nem méltányolja, az ünnepeltetést mégis követeli. Az e társasághoz tartozó férfiak jó pénzért bárkit is magasztalnak s az asszonyokkal szemben ildomtalanok és szemtelenek.

Van egy másik előkelő kotteria, mely erkölcsi tekintetben a leghitványabb. Főjellege a tettetés és bohóczkodás. Komoly dolognak itt nincsen értéke, csak az önzés és a magánérdek érvényesül. Egymásnak ellenségei. A ki ebben szerepelni óhajt, annak le kell vetkőznie minden tisztességes érzelmet. Itt korlátlanul foly az izetlen mókázás és a hiú tetszelgés. Ezek más körökben csak akkor jelenhetnek meg, hogyha meghivottak. Léhaságuk rendkívül unalmas. Jóllehet egymásnak legkellemetlenebbek, mégis érintkeznek. Főleg a nemi ösztön, a szeretkezés fűzi őket egymáshoz. Mindenkihez fesztelenül és szemtelenül közelednek. Van, ki boldogtalan, ha szeretőkkel és a rajtuk elkövetett hűtlenséggel nem kérkedhetik. A nap nagy részét mulatozás, evés és ivással töltik el, beszélgetésük tárgya vegyes összevisszaság: irodalom, színház, pletyka, kétértelmű gorombaságok és dúrva megszólás. Elsőrangú hölgyek is tartoznak ide, hol divat a jótékonyság, hol szibarita és szikofanta erkölcsök otthonosak. Nagyon szeretik a nagy ebédeket, melyeket illendőségből adnak a gazdagok, az

idegen miniszterek és nagykövetek. Egyéb szórakozásuk a nyilvános mulatóhelyek, a premierek, melyeket inkább látszataból, magafitogtatásból, mint élvezetből keresnek föl, hol illendőségből unatkoznak, ruhájukkal, gyémántjaikkal és nem leplezett testi bájaikkal kérkednek, melyeket reggel óta javígtattak, foltozgattak és kendőztek. Kaczérságuk mérhetetlen. Művészetük a toiletteben és a szépítőszer alkalmazásában elérhetetlen. Mintha nem is vénülnének: negyventől ötven éves korukig fiatal lányok módjára öltözködnek s a ruházkodás minden kétes szimbolumát és raffineriáját kiaknázzák. Házi rend, a házasság tisztasága unalmas, sőt elfelejtett fogalmak. Gyermeküket ritkán látják, a neveléssel is csak akkor törődnek, mikor büntetnek. Tisztességes érzelmű ember, a ki ezeknek hálójába akadt, itt elvész és sorsán nem javíthat. Már a szülők is ily hamis fölfogásnak hódoltak és ápolják e bűnös léhaságot. A házasság nem szentség, de a válás nehéz, mivel rendkívül költséges és azonfelül a vallás is tiltja. S ha mégis megtörténik, akkor a gyermekek az elvált apa gondviselésébe kerülnek s az elvált asszony csak annyit kap kárpótlásul, hogy élhessen, de nem annyit, hogy újból férjhez mehessen. Ezt csak akkor teheti, hogyha magánvagyonra van.

Az igazi, a «haute noblesse», büszkesége mellett, jobbára szív- és szellemtelen. Ifjúsága lusta és léha, a sportot nem kedveli, még a nemes embert jellemző lovaglást is elhanyagolja, pedig a régi nemest ez tüntette ki. A lovakkal sem törődnek. Az urak még jól fölszállni sem tudnak. A lóidomítás csak kevesek szórakozása. Az ifjúság nevelése gyarló, innen ered szemtelensége és tisztelethiánya az öregek iránt. Vannak köztük azonban művelt, szellemes emberek is, de ezeket kerülik. Ennek az úgynevezett «jó társaság»-nak kedvtelése a színház. Egyéb szórakozása az ital, az orgiák. Hogy emelkedhessék, a miniszterek és uralkodók barátjainak kegyét hajhássza.

Itt a házasság csak megszokott baj. Külömben is több a nő, mint a férfi: százhusz lány esik tíz férjre. Az apa a legtöbbet kínálónak adja lányát s a ki mint remélt vő a legnagyobb aján-

dékot hozza, vagy nagy mértékben költekezik, az biztosan elnyeri kezét. A tizenkétezer forintos évi háztartás még kicsinylésben részesül. A feleség, mint mindenrangú bécsi háznál, a «haute noblesse»-nél is teher s innen eredt a kölcsönös szeretőtartás. A nő rendesen pazarló és jókora vagyon szükséges, hogy a gyémántokat, a párisi fogatokat, a gyakori fogadást, a drága csipkéket és a ruhákat megszerezze.

A másodrangú, a «seconde noblesse»-t a »Herrn von . . .» alkotják. Ide tartozik sok idegen és a magasabb rangú katonaság. Jóllehet ez az előbbi utánózni iparkodik, még sem oly szeretlen vágyú és a nők kevésbbé izléstelenek.

A harmadik, a «troisième noblesse»-t a kamarai és miniszteri titkárok, kerületi hivatalnokok és katonatisztek gárdája képezi. Ezek is nagyban utánóznak a legfelsőbb köröket, de nagy része keresetéből él s így a költekezésnek sok korlátja akad.

Míg e három osztály bizonyos esetekben érintkezik, egymáshoz jár, addig a negyedik, a «quatrième noblesse», a polgárok, ügyvédek s másféle hivatalnokok nem jutnak a felsőbb körökbe, mégis ezeket fogadják el követendő mintául.

Egyszóval Fekete felfogása szerint az egész társadalom romlott alapokról sülyedt ennyire, mivel a nagyvárosi hóbort, az utánzási vágy, a szereplési és az élvezeti viselkedés minden rétegébe elhatott.

De Bécsnek egyéb intézményei: a színházak, a könyvtárak, a múzeumok elsőrangú alkotások, melyeknek bámulatára sok idegen csődül a császárvárosba. A város maga szép és utóbb II. József sokat tett érdekében, de azért sem Párist, sem Londont nem múlja fölül.

Ezen az általános benyomásokon kívül mélyebben érdekel a tulajdonképpeni udvari élet, melynek levegőjében Fekete János a legtöbbet forgolódott. Nem az udvari ember vonzalma ez, a ki méltóságokat visel, vagy fölfelé akar haladni, a ki vibráló fényben sütkérezni kíván, a ki magas kegyeket hajhász, s ki egy-egy főhercegi vagy felséges mosolyért önállóságát is föláldozza, ha-

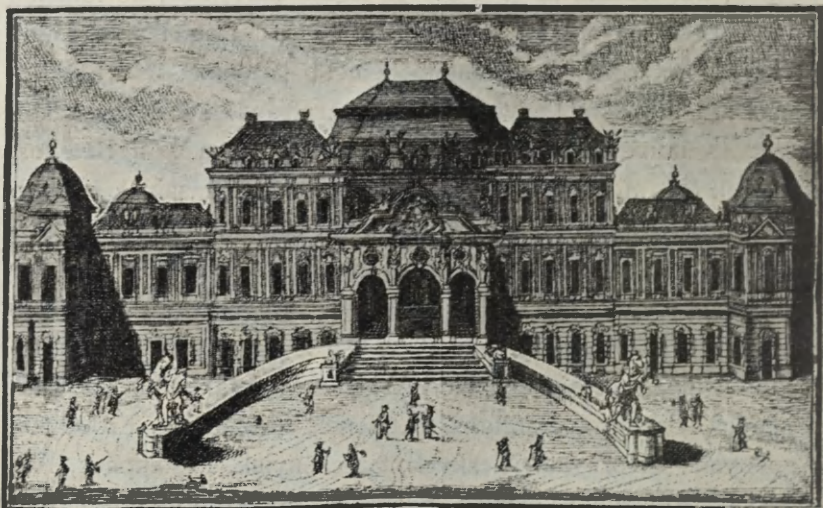
AZ UDVAR SZÁNKÁZÁSA A BÉCSI MEHLMARKTON.

nem az élvezet nagy úré, kit gazdagsága és szellemessége miatt szívesen látnak, kinek nem kell konczot juttatni a királyi asztalról, kinek szolgálatát nem szükséges hivatalosan megfizetni vagy nyugtázni. Ő itt egyaránt szemlélő és élvező, a ki ifjúi tapasztalatlanságával veti magát a fényes árba és vele úszik. Őt az udvar az ő francziás könnyedségével, síma formáival, kellemes mulatságaival, sőt ledérségével vonzotta. A szép és «soha nem vénülő» asszonyok, a csinos és kápráztatóan fölékszerzett lányok, a színházak, maskarás bálók, holdas estéli szánkázások, lovasjátékok, kocsizások, az időt ölü és izgató kártyázás, de főképen az udvarnál élő bohém lelkületű férfiak társasága: mint Ligne herczeg, Eszterházyak, a még bohémebb katonák: mint Ayrenhoff, Ried, Laudon, Lacy, Pellegrini barátsága és ezeknek a költészet és művészet iránt viseltető hajlandósága köti Bécshez. Az élénk élet mindennapi újdonságaival, szórakozásainak csillogó változatosságával, a külföldről naponkint el-elható híreivel, a gazdagság és úri passziók hidegvérű mutogatásával más magyar főurakat is vonzott Bécsbe az udvarhoz. Bűvös varázsló hatása volt e városnak. Ez köti ide és ápolja is egyúttal a magyar főnemesek dinasztikus érzelmeit. Az Eszterházyak, Pálffyak, Batthyányak, Czoborok, Bánffyak, Bethlenek, Illésházyak, Erdődyek, Apponyiak, Sztárayak, Niczkyek, Széchenyiek, Festetichek, Andrássyak, Révayak, Telekiek, Szapáryak gyakran és huzamosan mulattak a bécsi udvarnál. Mária Teréziának 1758-ban adott instrukciója értelmében a Batthyányak, Eszterházyak és Pálffyak hetenkint kétszer vagy háromszor ebédeltek az udvarnál, a Bethlenek egy hónapban egyszer, Nádasdy egész télen kétszer. A bálókhoz és szánkázásokhoz a Keglevichék és Fekete is hivatalosak.¹

Hiszen Magyarországon az egy Pozsony is alig nyújtott egy évben annyi szórakozást, a mennyit Bécs egy nap alatt. Pozsony csakis az országgyűléseken mutatott Bécshez valami halványan hasonlót, Pest katonai gyakorlatok alkalmával élénkült föl, Budának szűk utczáin az udvar rosszul érezte magát. S bárhogy

¹ Khevenhüller feljegyzései az 1767. január 14-iki, 20-iki és 28-iki szánkázásokról.

szenvedett is a magyar Bécs nyüge alatt, ezt a «romlott csudavárost» még a köznemesség, a polgárság is fölkeresi. A bécsi asszony Helena, írja egy XVIII. századbéli magyar verselő, a férfi csinos, de puha és durva, a mesterember csaló. Sok benne a csapszék, sok a csavargó. A magyar úrfi sok pénzt költ el itt és a «manér kedvéért esztendőket töltenek, de jó a bor, az asszony». A szép és roppant város magas építkezéseivel, a vár közepén emelkedő Szent-István-tornyával, a magas házak, «melyekre szemmel is fel nehezen hágnak», a füstös császári ház,

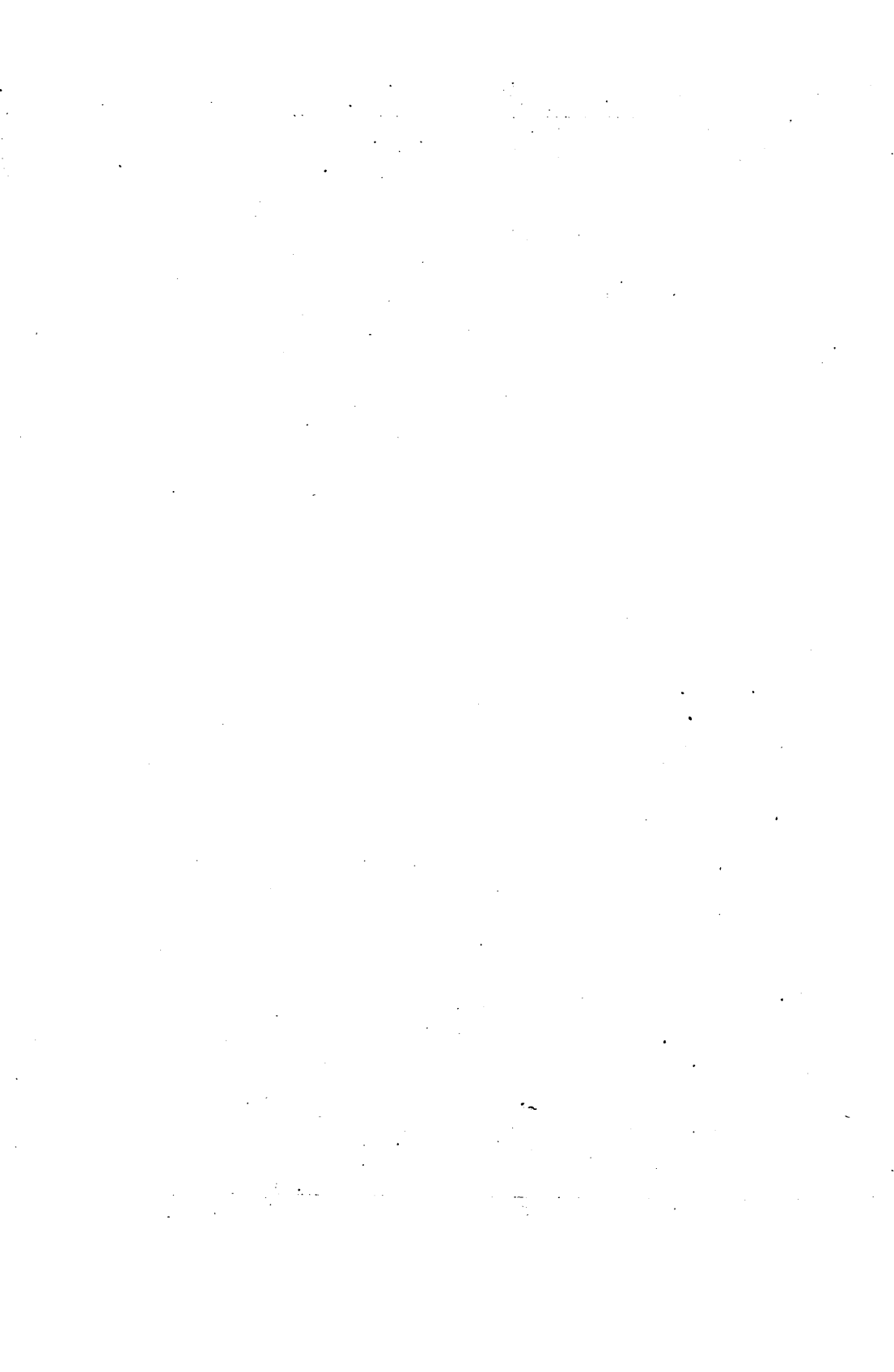
14. A BELVEDERE BÉCSBEN.

az udvar könyves tárja, «a természet csodatételei», a régiségnek művei, Printz Eugenius kertje, «hol a magyar Apellesnek, Kupetzkynek is ott függ képe», a szép magyar testőrsereg, «kinn a német sohasem bámul eleget», a ház, hol a némák jellel szólnak, a siketek hang nélkül hallanak, a palota, hova azok szállnak, kik eltávozó eszektől megválnak, a fegyveres ház, a Prater és Au, az állatkert — mind oly vonzó tárgy az egyenes és naiv magyar lélekre, hogy, bár gyűlöli, megnézi, pedig

Onnét gözölt az a dögös pára,
Mely erkölcsainknek terjedt romlására.

MÁRIA TERÉZIA KIRALYNŐ.

V.

Fekete János francziás nevelése és gondolkodása teljesen beleillett az udvarnál fölkapott francia szokásokba. Mária Terézia házában a versaillesi udvar lett irányadóvá. Ő maga francziául levelez még gyermekeivel is. Volt Bécsnek francia színháza, melyet előbb Eszterházy Ferencz, később Koháry János gróf igazgattak s melyet az udvar is szívesen látogatott. A költők francziául verseltek, Ligne herczeg Rousseauval is, Voltairer-rel is, Fekete János Voltairer-rel levelez. A mi francia volt, az szívesen látott. Az udvari színpadon francia darabokat játszanak, s előadásain a királyi család tagjai, az ifjú főherczegek és herczegnők, a főnemesség, sőt néha a Teréziánus előkelőbb növendékei is föllépnek. «La préjugé à la mode», «Melanide», «Le colin maillard», «Le prix de silence», «Saturnales», «Les amusements des bergers», «Le cadu dupé» és más komédiák¹ vagy operák, Racine és Corneille némely művei élénk változatosságot hoztak az udvar téli éjszakáiba.

A királynő főleg férje halála előtt nagyon szerette a mulatóságokat. Ezek gyakorisága csakis a változó szerencséjű hét éves háborúban szakadt meg, de biztos diadalhírekkor ünnepélyes örömnapok váltották föl az aggasztó mende-mondák kínos napjait. Voltak ünnepélyek, promóciók, kinevezések, adományozások valamely nevezetes vendég látogatása alkalmából is. Nagyon kedvelte a nagyobb szabású maskarás bálakat s mentől leleményesebb, mentől czifrább álarczokba öltözködtek a résztvevők, annál nagyobb kedve telt benne. A rendezőket minden nap maga elé hivatta, hogy a legkisebb részletekről is informálják. Az álarczosokat ismerni kívánta. Ő maga többnyire díszes kék selyem dominóban jelent meg s olykor egy-egy menuettet is eljárt. Néha reggeli négy óráig is folyt a táncz. Gyermekei

¹ Khevenhüller emlékiratai.

számára külön házi bálokat rendezett, melyeken a családon kívül a főnemesség és Terezianum ifjai is hivatalosak voltak. Az udvar multságain kívül híresek és látogatottak voltak a főherczegek és Lichtenstein Venczel herczeg multságai és báljai, a hol a főnemesség még gyakrabban és tömegesebben érintkezett az udvarral.¹

A nyári multságokat ugymint hajtó vadászatokat, kirándulásokat, melyek kivilágítással és színielőadással voltak egybekötve, a közeli kéjlakokban, Laxenburgban, Schönbrunnban és Schlosshoffban tartották. A nyári évad április vagy májusban kezdődött s októberben végződött. A királynő kedvencz helye Schönbrunn, hol a francia kert, a sűrű zöld fasorok, mesterséges romok, gloriettek és szobrok körül fesztelenebbül forgolódott az egész társaság. Schönbrunnban és Laxenburgban szintén a francia komédia járta. Itt látta a híres tánczosokat és színésznőket, kiket el nem mulasztott meghívni és élvezni. A művelt és híres ballettánczos Noverre, kinek barátságát herczegek is keresték, a Turinból származó Stefani, a kecses Madame Geoffroy, a példátlan Vestri, Helverding, a balletmester, Guadagni énekesnő, Mlle Rosalie tragikus színésznő, La Ribaudière színész, Locatini énekes és Caratoli korának legjobb buffoja itt mutatták be művészetüket.

A házi multságokon kívül néha meglátogatta a kegyeltebb udvari méltóságoknak nyaralóhelyét is. Emlékezetes Grassalkovics és az Eszterházyak meglátogatása.

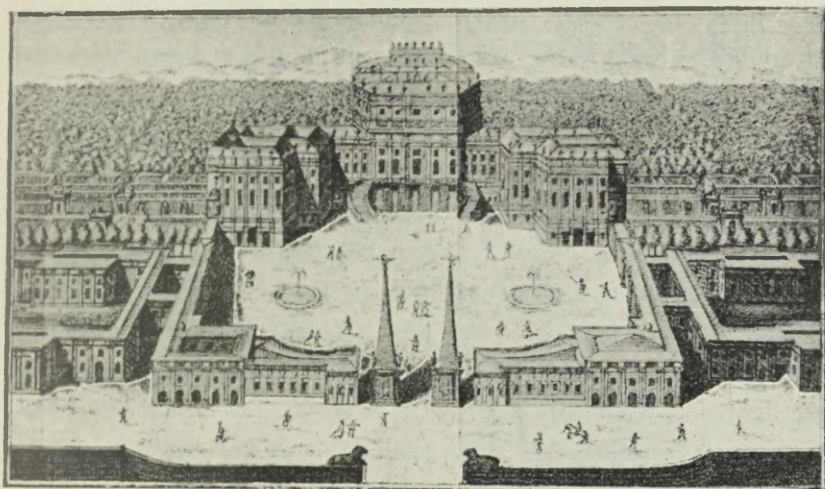
E mellett naponkint pontosan elvégezte hivatalos ügyeit, a tanácskozásokon elnökölt és intézkedett, meghallgatta az államférfiak fontos jelentéseit, levelezett és örködött családja ügyeire, udvarnépétől megkövetelte az erkölcsös és takarékos életet, fűzte kedvencz házasítási terveit, nem feledkezett meg vasárnapi és ünnepnapai ájtatosságairól és bejárt istentiszteletre a mödlingi kapuczinusok templomába.

¹ Khewenhüller emlékiratai.

Jóllehet udvara sokban hasonlított XV. Lajoséra, életmódját és udvarát is Európában többszörösen utánozták.

Férje halála után ez az életrend megváltozott. A királynő, ki szeretettel és féltékenységgel csüngött férjén, került a lármásabb szórakozást, a bálokat és a színházat, sőt az etikettet is szigorította. Idejét inkább gyermekei és az államügyek foglalták le.

A szórakoztatást ezúttal József udvara vette át. Ámde ez már nem volt oly kedélyes és vonzó, mivel az ifjú császár inkább a katonasággal, a hadvezetéssel, a technikával és Bécs építkezé-

15. SCHÖNBRUNN.

seivel, szépítésével foglalkozott. Családi élete sem volt alkalmas arra. Első neje, kit igazán szeretett, 1765-ben meghalt, a második, Jozefa, nemcsak őt, de anyját is hidegen hagyta. Noha József könnyített az udvari etiketten, de az ő fegyelmezett észjárása, bürokrata hajlamai, tapasztalatsomja és katonai kedvtelései szigorúbb szellemet hoztak az udvarba.

A rokokó, mely Mária Terézia udvarát jellemezte, ettől fogva elvirágzott s a főnemese is, kiket az élénk élet, a szórakozások sokféle varázsa lekötött, inkább a katonai foglalkozásokra vetették magukat.

VI.

Az imént vázolt keretben érvényesült Fekete Jánosnak ifjúsága és udvari élete.

Születése és vagyona a legelőkelőbb társaság, a «haute noblesse» körébe vonta. Megjelenésének előkelősége, nagy tudása és kiváló szellemessége, természetének gyermeki jósága és jellemének egyenessége, őszintesége, mely néha érdekessé is válik, az udvari életre predesztinálta. Bele illett, bele nevelődött. Szép férfiú, annak nevezik és galáns kalandjai is ezt bizonyítják. Ő magát bölcsnek szereti nevezni és bölcselkedő hajlamait lépten-nyomon el is árulja, bár a nők inkább boldognak, mint bölcsnek tartják.¹ Férfias erényeire büszke, sőt hiú. Ismeretes az, a mit Kazinczy Ferencz mesél róla Szentgyörgyihez írt levelében, hogy Stunder bécsi festőnek fél vagyonát ígérte, hogyha férfiasnak és szépnek festi. A későbbi korból fennmaradt arcképe már az elhízott férfiút mutatja.²

Az udvarnál kedvelt egyéniség. Nemcsak az asszonyok rajonganak érte, hanem a férfiak is szeretik. Erélye, szelleme, társadalmi sikerei előtt ezek is meghajoltak. A korai elkényeztetés, a könnyen aratott szerelmi győzelmek és a legfelsőbb kegy pályájának végzete. Midőn sorsa később a katonasághoz, majd a politikai pályára vetette és vagyonának szétforgácsolása életmódját megszorította, a múltnak szépsége szétfoszlott és csak keserűen józan ítéleteket jegyezhet naplójába. De még akkor is, midőn a szerencse, az asszonyi kegy, az el nem pazarolható vagyon minden előnye mosolygott feléje, meg tudta őrizni józan bírálatát és fölülemelkedett az udvar ezerféle csábításain.

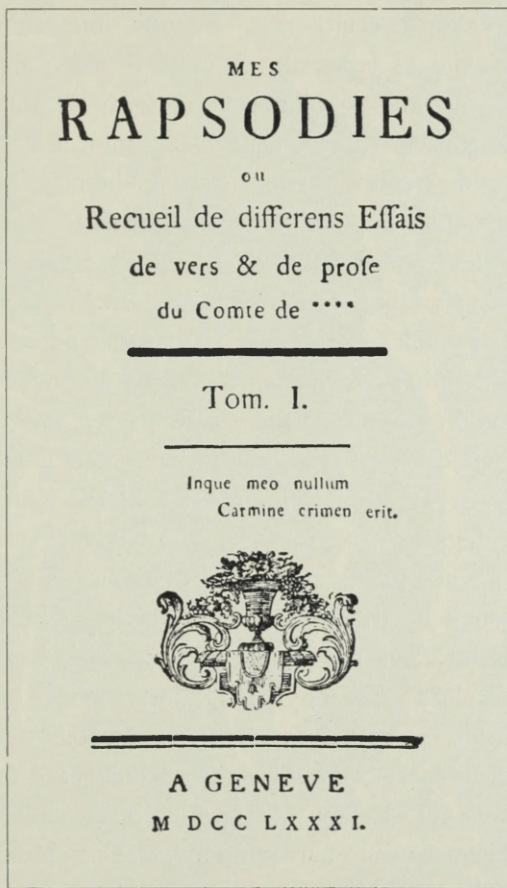
Iratainak számos helyén szigorúan ítél a körülte forrongó udvaroncok tehetetlenségéről s az udvari élet hiúságáról.

¹ Mes rapsodies, I. k. 106. l.

² Rézmetszetű arcképe megvan az Országos Képtár metszet-gyűjteményében

Francia költeményeit, a «Mes rapsodies» két kötetét nagyrészt Bécsben, az udvarnál költötte. Élénk visszhangjai a mulatni és szeretni vágyó népnek, hű tükre annak a pajkos gondolat- és érzelemvilágnak, a mely Mária Terézia házas életének utolsó korszakát jellemzi. A felsőbb körök laza házas élete a kalandok és tréfáknak sokféle nemét megengedték, melyet a királynő erélye és komoly törekvése, sőt erkölcsvédő intézkedései sem tudtak megszüntetni. A királynő szenvedélyes házasító. Azt hitte, hogy a szentség palástja megvéd annak megtörésétől. Bűnnek tartotta az erköcselenséget, mely a nyilvánosságot keresi és azt megbotránkoztatja. Udvarának léhaságáért inkább köre felelős, mely francia szellemben nevelve, francia szokásoknak hódolva XV. Lajos

udvarát majmolta. A vád itt nem az uralkodó asszonyt, hanem a kort magát illetheti, mely csak lassan bontakozott a középkori udvari szellem alól és ettől a francia frivolság karjaiba vetette magát. Ez a szellem pedig szívesen látta azokat, a kik hivatott hirdetőinek látszottak.

16. A «MES RAPSODIES» CZIMLAPJA.

Ilyen volt Ligne herczeg, Fekete János és Ferencz császár köre is.

Fekete János irataiban egyrészt a szemlélőt, másrészt az élvező udvaronczt kell megkülömböztetni. Mint szemlélő élénk színekkel festi és érzéki szemekkel látja a személyeket, kikkel gyakorta érintkezett. Bennük fölmerülnek az udvar ismertebb alakjai és jellemük, a mint ő fogta föl. A királynőnél először annak külseje bilincseli le: termete, a mely nem magas, csipője közönséges és kevésbbé szép, mint ifjú nővéreé; kék és nem nagy szemei élénk tűzűek, haja és homloka hasonlít férjeéhez, arcza azonban imponáló, tiszteletgerjesztő és vonzó. Mosolya bájos és jellemző, sokszor ellenállhatatlan. Szája szép, melle ingerlő s alakja egyáltalában érdekes. Meglátszik rajta, hogy fiúként nevelték s hogy sok balszerencse közt lépvén a trónra, energikus lélekké vált. Beszéde szellemes és társalgása könnyed. Munkájában kötelességtudó és könnyen dolgozott. Férjét híven szerette s sokszor engedelmeskedett neki, különösen a házi dolgok elintézésében. Belátja, hogy arra hivatott ember, a ki III. Károly udvarának parasztos ridegségét megtörje, a ki az udvart takarékosagra szoktassa.¹ Hü nő, jó anya és odaadó barát. Meg tud indulni a szerencsétlenek baján s sohasem kegyetlen. Vallásossága igaz s nem tetetett. Sok női erénye mellett sok férfias vonás volt benne. Bátor és elszánt asszony, a ki könnyebben és bátrabban szállt föl a lóra, mint egynémely generálisa. Jöllehet férjét féltette a csodaszép Auersperg Mimitől, annak halála után finoman és előkelően bánt e nővel. Fekete méltán kikel azok ellen, kik a szeretett királynőt bármely irányban is rágalmazták.² Mindvégig lelkesedett érte és szerette. Hiszen családja legnagyobb jóltevője volt. Midőn a királynő nehéz betegségéből fölépült, az elsők között sietett őt köszönteni. Baja és a róla keringő hírek az udvart néptelenné tették, mivel a himlő, «a báj e rémes ellensége» támadta meg, mivel azt hitték, hogy már végét járja, azonban

¹ Petites réflexions, XLVII—LVII. fejt.

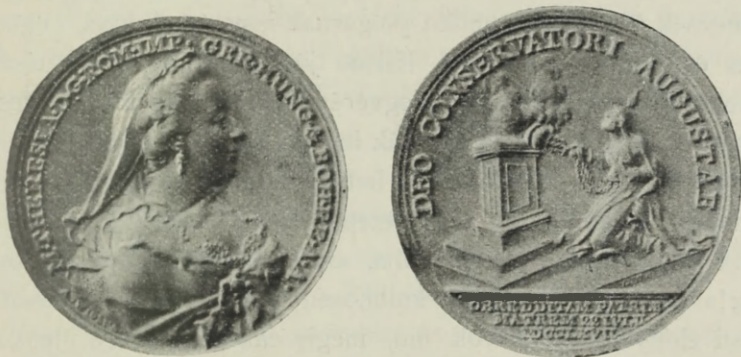
² U. ott, XVIII. fejt.

FERENCZ CSÁSZÁR.

Dieu propice à nos vœux, rend Thérèse a nos cœurs
Repandons les encore ; mais qu'ils soient d'allégresse.¹

A királynőn kívül Ferencz császár tüntette ki kegyével. Fekete talán legőszintébb panegirikusa. Benne korának egyik legjobb emberét tisztelte. Szerette őt ezért s mivel a magyaroknak barátja volt. A magyarok is szerették s bajos ügyeikben véleményét kikérték, mivel tudták, hogy még helytartósága korából jól ismeri a hivatalos személyeket és a magyar viszonyokat. Korának történetírói becsületes, kedélyes embernek és jó gazdának ismerik. Takarékoságát nagy birtokvásárlásai, az államnak adott

17. MÁRIA TERÉZIA FELGYÓGYULÁSÁNAK EMLÉKERE VERT ÉREM.

kölcsönei, a bankokban elhelyezett pénze és kastélyok építése tanusították. A mit Lotharingiában elvesztett, azt Ausztriában visszaszerezte. Fölfogása lassú és engedékeny, a királynő akaratának politikai ügyekben — melyeket nem szívelt — készségesen alávetette magát. Szép férfiú, kire neje féltékeny is volt, de azért tűrte kisebb galáns kalandjait. Megjelenése igazi Bourbon. Arcza tojásdad, homloka magas, kék szeme, szelíd metszésű szája, édes, kellemes arczvonásai lebilincseltek a vele érintkezőt. Gyűlölte a szigorú etiquettet, de az udvari szokásokat megtartotta. Sokat vadászott és szenvedélyes kártyás, kit a fáraó vagy lansquenet éjjelekig is lekötött a piros asztalhoz. Nevezetes, hogy ellenében

¹ Mes rapsodies, I. k. 85. l.

sokan igen nagy összegeket veszítettek. Szenvedélyének, melynek ifjúsága szép éveiben a királynő is hódolt, nem tudott ellentállni még akkor sem, mikor utóbb a királynő, nehogy a magyar urak az udvarnál veszítsék el pénzüket, abban hagyta azt. Sok ismeretes anekdota maradt fenn, mely Mária Terézia és férjének szenvedélyéről olvasható.¹

Fekete, kit a császár intim barátságával tüntetett ki, eláradó lelkesedéssel jellemzi őt halála után.² Kettőjük között a játék szenvedélye és a francziák rajongó szeretete erősebbé fűzte a viszonyt a közönséges udvari barátságnál. Szerinte jelleme különbözött a többi emberétől és fejedelemétől. Hősnek, nagylelkű embernek és szeretetreméltó polgárnak ismerte. Szíves, engedelmes és parancsoló férfiú. Kiváló jó barát. Bátor és elszánt katona, a ki a csatateren hidegvérével tüntette ki magát. Meséli, hogy Prága vívásánál a bombák halálos működése között erélyesen és félelmetlenül állta meg helyét. Midőn szemeláttára egyik kedvencz tisztének az ágyú letépte fejét, fölsóhajtott, de előre ment, hogy a harcztot vizsgálja, azt mondván: «Meleg napunk lesz!» Családját szerette, különösen II. Józsefért lelkesedett. Testi előnyeiire nem volt hiú, mégis emlegeti, hogy ifjú korában karcsúbb és hajlékonyabb volt.³ Büszke, hogy IV. Henrik-től származott. Tapasztalt, világlátott ember, a ki mindenkivel szívesen és nyájasan bánt. Mint jó pajtás, a társaságot szerette és mulattatni is tudta. Sok nyelven tudott és szerette az okos és tudós embereket. Voltak tudományos kedvtelései, mint a fizika, kémia, növénytan, gépészet és építészet. A kormányzást nem szerette, bár értett hozzá, mint azt Toscanában be is bizonyította. Legjobban érezte magát jó barátai társaságában, a vadászaton, a bajtársi mulatozások közt. Kiváló lókedvelő. Az asszonyokat sem vetette meg, de kijelentett metressze nem volt, bár megesett, hogy grizettekkal is mulatott. E vonzalmát nem

¹ A Magyar Nemz. Múzeum kéziratára, folio Hung. 681.

² Mes Rapsodies, I. k. 214. l.

³ Petites reflexions, cxvii. fejt.

tagadta s köztudomású volt a Hohenzollern származású Clary hercegnő és a Neuberg családból eredő Auersperg Mimi iránti érzelme.

Fekete hasonló lelkesedéssel ír Ferencz császárnak ifjabb fivéréről, Károly hercegről, kihez szintén szoros barátság fűzte. Ennek megjelenése kevésbé tekintélyes. Arcza hosszabb fivéréénél, vonásai csak némileg különböztek tőle. Nem oly edzett, mint Ferencz és nem tűrt meg mindenféle égaljat. Ő is telivér Bourbon. Jó és becsületes, mint IV. Henrik. Szerette a játékot, a hosszú ebédet, a jó társaságot, a bort és a likört. E mellett az exakt tudományok barátja. Nádasdy generális tanúsága szerint jó katona. Bátor és hidegvérű, de nem erélyes, a katonák fegyelmezése nem mestersége. Hozzá fűződik a műszaki csapatoknak újabb és szakszerűbb reformja. Házassága második évében elvesztvén nejét, elvből nem nősült többé. Magánélete tiszta és jótétemények halmaza. Mint Hollandia kormányzója az emberek szeretetét és tiszteletét vívta ki magának.

E két férfiú volt az, kiről mondták, hogyha minden uralkodó hasonlítana hozzájuk, a föld édenné változnék.¹

József iránt kevesebb szeretetet és vonzalmat tanusít Fekete. Tehetségei iránt érzett bámulatát még sem tagadhatja. Ekkor még szerette és dicsőíti, míg később a csalódott katonának és a sértett magyarnak elkeseredettségével gyűlöli. Egykorú vele, de mindenben ellenkező. Tanulmányaik és vonzalmuk különböző irányban fejlődtek. Becsülte benne azt, mit az ifjúság szeret önmagában látni: hősnek, fenséges apja méltó fiának tekint, kinek bátorsága, dicsőségszomja és kiváló katonai tulajdonságai, mihelyt út az óra, még Frigyes kezéből is kiragadja a dicsőség pálmáját.²

Mint fejedelem a királyok mintaképe, kiért a nép él, hal, trónja a nép szívében van s benne anyja erényei és apja bölcs

¹ Petites reflexions, cxix. fej.

² Mes rapsodies, I. k. 65. l.

s jó lelke él. Hogy Fekete későbbben nem így lelkesedett, az természetes, nem is lelkesedett érte egész Magyarország.

Szívélyesebb viszony fűzte őt Magyarország helytartójához: Albert szász herceghez, Mária Krisztina férjéhez, a kivel Pozsonyban, a Schlosszshofban többször találkozott s kegyét állandóan élvezte. Többször teljesített neki politikai szolgálatokat. Benne a katonát, a bátor, higgadt és félelmetlen harczost dicsőíti, a ki mint ember is méltó tagja a királyi családnak.¹

VII.

Az irataiban és verseiben megnyilatkozó érzelem a királyi család előtt sem maradt ismeretlen. A versek eljutottak a dicsőítettek kezébe² és a szellemes poetát szívesen látják, az udvariasan hódolót örömmel karolják föl udvaronc társai is. Barátjaivá lesznek Ligne herceg, Eszterházy Miklós, kit «Quinquin» néven becéztek, Ried, Miltitz generális, Ayrenhoff és Pelegrini költő katonák, a Batthyányak, a művészek közül Noverre és Vestris, kikkel levelezésben is áll.

Ligne József herceg, a «wallonok utolsó virága», a császári udvaroncok egyik legkiválóbb alakja. Elsőrangú katona és író. Korának legelőkelőbb férfiai: Nagy Frigyes, Laudon, Daun, Lacy, Potemkin, Voltaire, Rousseau, Bossuet, Fénélon, Molina, Goethe, Wieland, Schlegel és más nevezetes emberek érintkezésben állottak vele és ismerte Európának összes udvarait s előkelőségeit. Régi törzs ivadéka. Tehetségei korán bimbóznak, pályája a Feketével való érintkezésig azéhoz hasonló. Már tizenkét éves korában olvassa Voltaitret, tizenöt éves korában francziául versel. Igen sokat utazott. Párisban meglátogatja Rousseaut, 1763-ban Ferneyben Voltaire vendége. Rendkívül gazdag, de költségei határtalanok és évi atyai apanázsát egy hónap alatt elkölti, úgy hogy «becsületes

¹ Mes rapsodies, I. k. 91. l.

² U. ott, I. k. 90. l.

zsidók»-hoz kellett fordulnia, kiktől jó kamat fejében kapott pénzt. Mint katona vakmerő bátorságával Kolinnál, Leuthennél és Hoch-

18. LIGNE HERCEG.

kirch mellett tüntette ki magát s 1764-ben már vezérőrnagy. Az udvarnál rendkívüli szellemessége, pajkos tréfái, vakmerő bravurjai és csípős megjegyzései tették kedvelté. Kellemes

társalgása, állandóan vidám és élénk természete, bőkezősége és játékonysága sok barátot szerzett neki. Gondolkodása néha frivol, szellemessége természetes, gúnya férfias bájjal teli. Rokonszellemű felesége, Lichtenstein Mária Francziska hercegnő épp úgy forgatta a költöket, mint férje. Bár a frigyet a férjnek sok kalandja zavarta, mégis hatvan évig tartott.

Fekete egyéniségét nemcsak a herczeg, hanem ennek neje is kedvelte. A szellemes asszony szívesen olvasta Wielandot és mulatott Fekete contejain, melyek ugyancsak nem női kézbe valók.

Az életnek vidám, sokszor tréfás, helylyel-közzel gúnyos, de sohasem léha fölfogása jellemzi e két férfiúnak érzelmvilágát. A mennyit leveleikben, a kölcsönös udvarias dicséreteken kívül olvasunk, az egymás iránt érzett barátság rajzolása, a politikának gyűlölete és a szerelemnek bizarr fejtegetése. Ide járul a királynőnek és Nagy-Frigyesnek magasztalása, a korukbeli verselésnek bírálata, Denis költőnek gúnyolása, saját poezisuknak megítélése, mely poézis sokszor fölötte frivol s azért tanácsosnak látják, hogy napvilágra ne hozzák, hanem az asztalfiókban elrejtésük.¹

A két jó barát a levélbeli érintkezésen kívül birtokaikon is meglátogatta egymást. Fekete többször időzött a belgiumi Urcimoreban, hol a herczeg apai birtoka volt, a herczeg pedig Feketének pesti vendége.

A királynő kegyét állandóan élvező Eszterházy Miklós, vagy becenevén «Quinquin», az udvarnak e dévajkodó szelleme, kinek pajkossága világraszóló volt. Már rokonságánál fogva is vonzódott Feketéhez. Sokszor együtt eszelték ki, mely új tréfával, mulatsággal lepjék meg az udvart, s hogyan tréfálják meg a czopfos udvaroncokat. Vidámságuk és derült humoruk az udvar legkomolyabb egyéneit is lebilincselte és fölélenkítette.

Batthyány grófhhoz még ifjúkori ismeretsége kötötte. Valamikor Pesten is együtt mulattak, együtt olvasták Vergiliust, Ovidiust, Horatiust, Racinet, Crebillont és Voltairt. Szatirikus

¹ Mes rapsodies, I. k. 71. I. II. k. 4., 15., 21., 210. és 212. ll.

hajlamuk volt az erős kapocs, mely barátságukat még később is összetartotta.¹

A Miltitzhez, Riedhez, Pellegrinihez és Ayrenhoffhoz írt versek ugyan későbbieknek látszanak, de mégis tanúságai annak, mily bensőségteljes barátság csatolta őket egymáshoz.²

Noverre, a világhírű balletmester, Feketének «mon cher Ami»-ja, sok felejthetetlen órát szerzett ennek a baráti körnek s egyes tagjaival élénk levelezésben állott.³ Fekete már első bécsi tartózkodása idejében rajong érte. Szerinte a tánczot a «tragédia és a festészet» színvonalára emelte és a «ballet tragique»-kal elévülhetlen érdemeket szerzett. A király lakodalmi ünnepségén a nézőket páratlan tánczával ragadta magával. A «Semiramis»-ban Mlle Nenci és Angiolini Ikarus merészségével mérköztek művészetével, de ő maradt győztes.

Noverren kívül a híres Vestris érdekesítette barátságára, mivel hasonló bohém gondolkodás fűzi össze.

Ezt a benső baráti kört a rokonszenv, a mulató kedv, a gondtalan élet és kölcsönös szeretet teremtette meg egymásnak. Hasonló jellemek, rokon sors bilincselik le őket és a szellemi tulajdonságoknak a köznapin jóval fölülemelkedő mértéke szilárdítja meg vonzalmukat. Fekete tehetsége e férfiak társaságában főleg dévaj contejaiban nyilatkozik. Írt ilyeneket Ligne herceg is. Intim körben kézről-kézre jártak és kacagtató tárgyuk sok mulatságot okozott. Fekete tíz elbeszélését Eszterházy grófnak, a királyi brigadérosnak ajánlotta.⁴ Az egyiket «La brosse à Rebour» Eszterházy grófnénak, egy másikat «Combabus ressuscité» Ligne hercegnőnek küldi.⁵ Ezekben részint francia mintaképeit: Piront, Grécourtot, Bouflerst és Voltaire-t, részint Wielandnak dévaj muzsáját követi. Képzelete néha elsekélyesedik és leplezetlen érzékiséget rajzol, de nem sülyed

¹ Mes rapsodies, I. k. 94. l.

² U. ott, I. k. 92. és 134., II. k. 137. l.

³ U. ott, II. k. 220. és 228. ll.

⁴ U. ott, II. k. 3. l.

⁵ U. ott, II. k. 20., 30., 56., 60., 94. ll.

le a durvaság és szemérmetlen frivolság undokabb rétegeibe. Francia könnyedséggel siklik tovább e bocaccioszerű sikamlós talajon, de jól jegyzi meg Ligne herczeg, hogy az asztalfiókba s nem fiatal leányok kezébe valók, annál is inkább, mivel saját szerette hölgyeit szerepelteti. Megjegyzendő azonban, hogy a férfinak vagy a katonának szemérmét nem sérti. A XVIII. századbeli «conte libidinaire» érzékies és pajkos költészete tárul az olvasó elé, mely tárgyát az akkor kelendő pikáns anekdotákból és Wielandból merítette.¹

VIII.

Ily társaságban természetes, hogy a nők is nagy szerepet játszottak, s hogy Fekete nem egy bájos s szép nő szerelmének hódolt. Szerinte² az asszony veszedelmes, mint a hazardjáték, mert szeszélyes, és a nyertest is megcsalja. A félvilági, könnyű gondolkodású, ledér és szellemtelen nő nem igézi meg, de a gondolkodó és bájjal fölruházott nő bámulandó teremtmény. A «Mes rapsodies» lapjain a könnyedköltészet számos szerelmi versére akadunk. Alkalomadta ötletei a szerelmi lírának és reflexiónak ezerszerű csillogását bizonyítják. Érzelme a bohó naivságtól egészen a komoly halálvágytól reszkető boldogtalanságig sülyed vagy emelkedik, a mint egy-egy jókedvű társaságban vagy terített asztalnál, tánczközben, vadászaton, kocsizáskor vagy szánkázáskor, a boudoirban vagy a báli teremben papírra vetett, csokrokba vagy ruhákba rejtett vers megtette hatását. Ehhez járult a nők versengése birhatásáért, az asszonyok szerelmi rigmusai, hogy lekössék, lángolását tüzeljék és ébren tartsák.

A szerelem állandóan foglalkoztatta s mint a kártyajáték, vagyoni romlását okozta. Szerelmi versein kívül komoly prózában is fejte-

¹ Mes rapsodies, II. k. 6., 9., 10., 13., 17., 20., 32., 44., 50. és 60. ll.

² Petites Reflexions, XIII., XIV., XVI. feje.

geti annak mivoltát, sőt essayszerű védelmére is kell, hogyha megtámadják.

A «Pensées detachées»-ban ötletszerű gondolatokban jellemzi ebbeli tapasztalatait. A «Reponse au Chapitre x. du T. iv. de l'abbé St. Réal, par un Auteur de dix-huits ans» értekezés a tizennyolczéves fiú merészségével és divinációjával védi meg a nőket.¹ Reflexióiban megtámadja St. Réal abbénak azt a nyers fölfogását, mely szerint az asszonyokkal úgy kell bánni, mint a hogy a törökök bánnak velük, sőt még rosszabbul, úgy, mint a fenevadakkal, mivel sokkal veszélyesebbek a tigrisnél, az oroszlánnál és a medvénél.

Fekete kulturtörténeti jelentőségében fogja föl a nőt és erkölcsileg is megvédi, kimutatván, mily nagy befolyással voltak Görögország, Róma, Német- és Olaszország műveltségére és művészetére, dicsőíti az egyszerűséget, háziasságot, anyaiságot, illetőleg az *egy* nő iránt érzett magasztos érzelmet. A «Reflexion sur l'amour»-ban² a szerelem mivoltát tárgyalja. Sorra elemezvén az érzetet, a belőle eredő és vérmérséklet szerint változó lelki fölhevülést, mely az ideálban találja meg vonzalmának legtökéletesebb formáját, kifejti a szerelemből származó féltékenységet és egyéb szenvedélyeket, a szerelemnek korlátlan hatását, mely a nemnek föntartásában nyilvánul.

Így gondolkodott a világba lépő ifjú egy Kl. . . . asszony estélyén eredő vitának ötletéből. Bármennyire fején találta volna is a szöveget, élete, kalandjai, szerencsétlen házassága ifjú fölfogására ráczáfolnak. A nőknek azonban, kikhez majdnem isteni imádatlalt és sokszor érzéki elragadtatással tekintett föl, sok boldogságát is köszönte. Ifjú, szerelmes föllángolása életének legrokokokóbb korszaka. Főiránya kalandos ábránd, szerelem, szenvedély és a költészet. Minden báj és szépség előtt készségesen leborul, azt imádja, szereti és ellángol, mihelyt újabb szépség lép szemei elé. Rokokós, egyveleges érzelem vakon vezeti a

¹ Mes rapsodies, I. k. 177. l., II. k. 315. l.

² U. ott, I. k. 200. l.

precieuse kornak negédessége és hamis érzelmei nélkül. Egyenes, szokimondó s ha kell, életét is koczkára tevő szenvedélye, érzelmének gazdagsága és finom árnyalatai, elméssége és pikáns kalandjai sok barátot szereztek a nők körében.

A «Mes Rapsodies» költeményfüzért I. R. I. S.-nek ajánlja, annak az Irisnek, D. E. grófné, született D. E. grófnőnek, a ki szebb és tisztább, mint Psyche és mégis legyőzetett.¹ Ő az oka, hogy Fekete műzsája kaczer és állhatatlan. Féltekeny szerelmére, mert királynál boldogabbá tette őt, mert életét szerelmével szentelte meg s érte rímelve akarja lelkét kilehelni. Irist sohasem felejtheti el s mindig visszatér karjaiba.² Fiatal és rendkívül fogékony lelke Lise szerelmében talál változást és kellemes forrongást, mely vérét szilajul fölháborgatja és érzelme heves-ségét táplálja,³ ámde Iris bájai mégis mindent fölülmúlnak. Érte fölépíti Gnidos templomát és Paphos szerelmi éjeit varázsolja vissza.⁴ De ekkor Climène is meg tudja hódítani, a ki pedig hálátlan, mint a pásztornők, a ki elhagyta és mással kaczerkodik. No de Iris, a szép, a kegyetlen, a ki megleste Thalia kaczerkodását és elrabolta Venus szép szemeit,⁵ ismét visszahódítja. Themire, Sch . . . kis színésznő szerelme, bár futólagos és röpké, Iristől elhódítja. Themire szép, róla Apolló is azt hiszi, hogy maga Thalia, őt Amor édes anyjának tartja, de mégsem oly erős a láncz, hogy Frétilon, a finom kis kaczer, el ne téphesse, vagy a bájos Iris vissza ne hívhassa. Themire szép, bájos és okos is, előtte Paphos is meghajol, de a szerelmi láz nem emészti el mert — férjhez megy!⁶ Iris mellett, a ki iránt érzett nagy szerelmi tüzet a tél sem oltja el, szerepet s szerelmet kér a tíz év óta szeretett unokanővér B . . . grófné, született P. grófnő, a híres Terézia, kinek nagy műveltsége Irishez hűtlenné teszi. Ettől Cloris, a kedves comtesse hódítja el. Imádatos lény, de hideg. Ennél szebb Céliante, kit örökre magához akar lánczolni,

¹ Mes rapsodies, I. k. 116., 139. ..

² U. o. I. k. 20., 34., 38., 139. II.

³ U. ott, I. k. 15. I.

⁴ U. ott, I. k. 22. I.

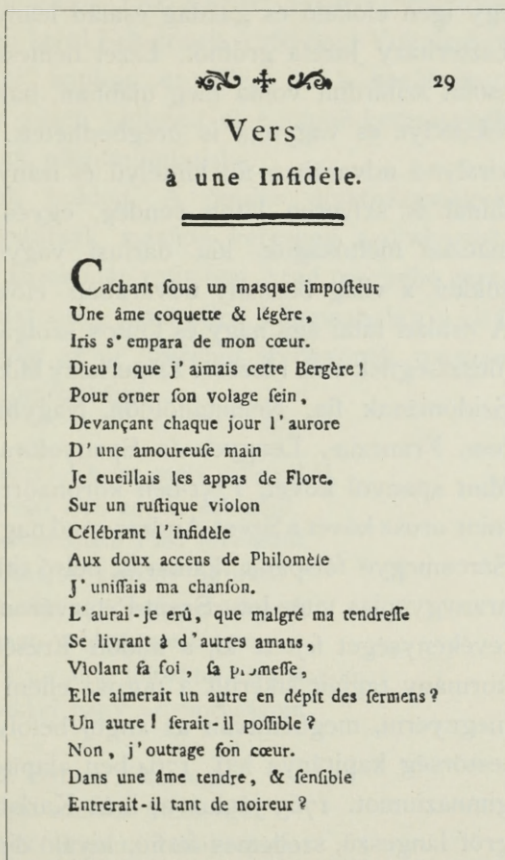
⁵ U. ott, I. k. 28., 40., 41., 42. II.

⁶ U. ott, I. k. 21., 43., 54., 55. II.

a ki álmait személyének poezisével megzavarja. Taxis asszony a «coquette corrigée»-ben hódítja meg, mert úgy játszott, hogy Venus reszketett uralmáért. Acante, Madame de Saco, a híres Elfrida, Julia, a kis tánczosnő s még sok más csak rövid állomás, de versre, szerelemre és költői megörökítésére méltó teremtes.¹

A pillanatnyi és tartós hevületű szerelmen kívül tiszta barátság és tisztelet fűzi az Eszterházy, Batthyány grófnőkhöz, Ligne asszonyhoz és Ried generális nejéhez, kiknek körében szelleme, elméssége és tudománya kellemes és tanulságos szórakozást talált.²

Ennek a pillangószerű flirtelésnek eredménye a házasság lett. Ilyen környezetben a házasságok könnyen és gyorsan kötődnek, de kevésbé sikerülnek. Hol a házasságot szentségből kivétkeztetik, ott megszűnik az a boldogság, melyet tőle várnak és megkötése után pár hónappal elillan a mámor, a szenvedély, mely a házastársakat egymáshoz csatolta. A férj ilyenkor foly-

19. EGY LAP A "MES RAPSDIES"-BÓL.

¹ Mes rapsodies, I. k. 44., 50., 51., 52., 53., 114., 97., 98., 99., 100. II. k. 97. 129. II.

² U. ott, II. k. 30., 94., 95., 98., 100. II.

tatja legényéletét s a megelégedést és boldogságot nem a házi tűzhelynél, nem családja körében keresi.

Mária Terézia házasságközvetítése és a Fekete családnak reménye, hogy egy észszerű házasság a fiúnak óriási költségeit meg fogják szüntetni, ezennel találtakoztak. Mindkettő egy igen előkelő és gazdag család leányát szemelte ki számára: Eszterházy Jozefa grófnőt. Ezzel nemcsak a régi, rokoni kapcsolat szilárdult volna meg újabban, hanem az új Fekete grófok tekintélye és vagyona is öregbedhetett. Az Eszterházy-család a királynő udvarában főtekintélyű és irányadó, még a királyi asztalnál is szívesen látott vendég, egyes tagjai udvari és diplomáciai méltóságok, kik dáriusi vagyonukkal, térrias föllépésükkel a világ bármely udvarában előkelő szerepre hivatvák. A család tatai ága nagy és fontos szolgálatokat teljesített és sok főtisztviségnek volt részese. Eszterházy Miklós, Ferencznek és Pálffy Szidóniának fia, Németalföldön, Nagybritanniában, Portugáliában, Francia-, Lengyel- és Spanyolországban volt nagykövet. Mint spanyol követ, 1751-ben koronaórré választatott, 1755-ben mint orosz követ a Szent-András-rend nagykeresztjét nyerte, majd Sárosmegye főispánja, kamarás, belső titkos tanácsos és 1763-ban aranygyapjas vitéz lett. Szent-Péterváron létében, 1763-ban, nagy tevékenységet fejtett ki, a midőn Erzsébet cárnőt, valamint a kormány tagjait sikerült a porosz elleni szövetség megkötésére megnyerni, megbénítván az angol befolyást. Később a magyar testőrség kapitánya lett. 1764-ben alapította a tatai kegyesrendű gimnáziumot. 1765 június 27-ikén Karlsbadban halt meg. Miklós gróf lángeszű, szellemes férfiú, kiváló diplomata és fölötté büszke ember. E jellemvonása ellenére 1744-ben Varsóban Christ Annát, egy kereskedő leányát, kit Lubomirszky herczeg adoptált, vette nőül. Lubomirszky Anna Mária 200,000 frt hozományt hozott a házhoz.

Leánya, Mária Jozefa (szül. 1745 október 17-ikén), később csilagkeresztes- és palotahölgy, szívesen látott vendége az udvarnak. 1765 előtt lett Fekete nejévé. Ezt bizonyítja az 1765-ben a Körös partjáról Orczy Lőrincznek írt költői levél:

Ha gyászban elborult Bétsnek városában,
 El-hozá' Jó-Isten Barátod' Házában,
 Látni változást fogsz az állapotjában,
 Kedves Feleségét már gyermek ágyában.¹

Az Eszterházy családi iratok 1769 február 3-ikáról beszélnek ugyan, de az előbbi versen kívül Feketének (1768-ban) Voltairehez írott levelei, Khevenhüller naplója és főleg az a körülmény, hogy fia 1767 november 7-ikén született és e napon keresztelték is, a később irt adatoknak ellentmondanak.

A házasság nem volt boldog. A rendes divatházasságok eredménye, hogy a házastársak másfelé keresnek szórakozást, csakhamar itt is beállott. János már 1765-ben Arad megyébe utazván, a Körös partján mulat s egy ismeretlen Johannának írja első magyar versét.² Kíri belőle az új szerelmi gyönyörök varázsa és a korai lekötöttség szomorúsága:

Jöjj el, tündér Vénus! Ciprus mély völgyéből,
 Hol szerelmet senki sem zár ki szivéből,
 'S nézd, hogy sebesedtem Fiad lövéséből,
 Szabadíts, ha lehet, e' kemény ügyéből.
 Vagy, ha gyógyíthatlan már nyomorúságom,
 'S Ámor békójában örökölt rabságom:
 Légy Műzsám, 's az által töltsd-bé kívánságom.
 Enyhődjön versekkel nagy szomorúságom.

— — — — —
 A' Szép Ifjuságnak kedves frissesége,
 Szerelmet lobbantó szemek tüzesége,
 A' Vidám járásnak virgantz könnyűsége,
 Egyenes természetnek kartsú delisége,
 Legkisebb érdemi ditső Johannának,
 Ki mint szép Nimfája vadász Dianának
 Vagy hadat okozó Leánya Ledának,
 Méltán elragadja szivét mindnyájának.

¹ Magyar Munkái, I. k. 5—6. ll.

² U. ott, I. k. 1—6. ll.

Nem vala rendesebb ezen Johannánál,
 Kinek szebb erköltse drága ruhájánál,
 Betsesb igaz szíve számos országánál,
 Királynénak gazdag kintses ládájánál

Kedves és feleség, Johanna és Jozefa között ingadozva, mégis az apai érzet győzött, mely őt Bécsbe szólítja. Fiatal s tapasztalatlan férj, kit az udvaronczság megrontott s ki előtt a házasság komolysága korán megszűnt. Lehet, hogy még ekkor sem ismerte annyira az asszonyt, hogy *egy*et igazán meg tudott volna állandóan szeretni, becsülni vagy tisztelni.

Kalandjait neje is ismerhette, ha nem, úgy Fekete gondoskodott róla, hogy megismerje, midőn 1770-ben másokhoz irt szerelmi verseit neki ajándékozza:

Mais tu n'es pas une femme ordinaire ;
 De ton esprit je connais la vigueur :
 Que l'amour d'un couple vulgaire,
 Sur des frêles ressorts cimente le bonheur,
 L'estime, et l'amitié du mien seront la source ;
 Le tems détruisant les appas,
 Ta vertu, son esprit, qu'il ne changera pas,
 Le seront pour me plaire une sure ressource.¹

Így ír a kijózanodott férj négy évvel ifjabb feleségéhez, a harmincz éves férfi a huszonhat éves nőhöz, kinek előkelőségét és szellemességét dicséri, de nem tudja elfelejteni régibb és újabb, édesebb kalandjait. Fekete János azok közül a férfiak közül való volt, a kiket *egy* nő nem tudott örökre lebilincselni. Ez érzetét bizonyítja «Sur le Mariage» költeményében,² midőn korábbi elvont fejtegetéseinek ellentmondva gyűlölettel fordul el tőle:

Ennemi de la liberté !
 Funeste noeud, dont naquit le parjure !
 Ton esclavage détesté
 Outrage l'aimable nature

¹ Mes rapsodies, I. k. 147. l.

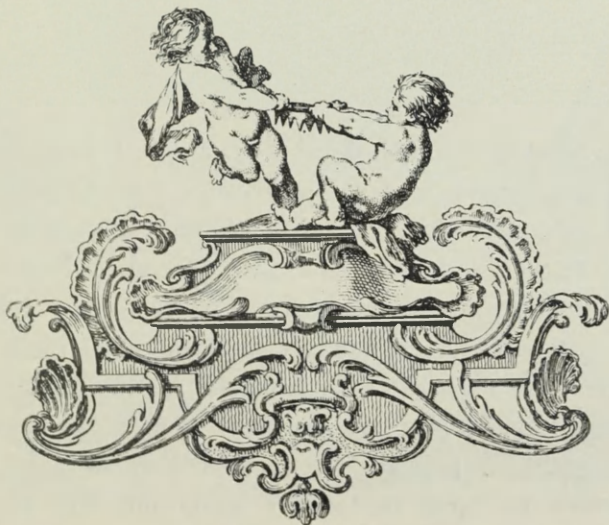
² U. ott, II. k. 112. l.

Hozzájárul bölcselkedő hajlama, mely ekkor a házasságot már Hugo Grotiussal együtt vad állapotnak, az érzéki vágyak kielégítésének tekinti, hozzájárult a felesége iránt fölébredt ellen-szenv, gyűlölet és utálat, melyet Voltairehez írt egyik levelében is kifejez, hozzá még az Eszterházy-család dőlyfössége ellen kifejlődött ellenséges érzület, melyek együttvéve szomorú okai voltak családi élete ziláltságának.¹

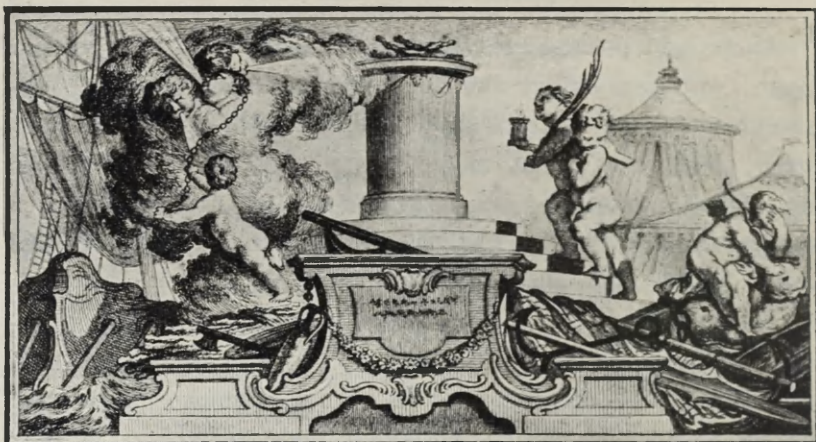
Ezek az érzelmek mélyen illették őt és állapotát türhetetlenné tették.

Valamint eddig, ifjúságától kezdve, minden szorosabb lánczot, mely szabadságát korlátolta, ketté tépett, így most is szabadulni óhajt és tárt karokkal rohan a katonai élet zajos körébe. Ez mentette meg a szülők szemrehányásától, az únott feleség környezetétől, sőt az udvarnak most már kevésbbé élénk és vonzó körétől.

¹ Mes rapsodies, II. k. 268., 285. és 348. l. Pensées détachées, xxxvi. fej. Petites reflexions, xxvii. fej.

20. XVIII. SZÁZADI ZÁRÓDÍSZ.

21. FRANCZIA KÖNYVDÍSZ VOLTAIRE KORÁBÓL.

HARMADIK KÖNYV.

VOLTAIRE BARÁTSÁGA.

I.

Z UDVARI életnél egy másik, mind Fekete belső világára, mind irodalmi jelentőségére nézve sokkal fontosabb esemény Voltairerrel folytatott levelezése. Az úgynevezett felvilágosodás hívei a XVIII. századot Nagy-Frigyes nyomán Voltaire századának szeretik nevezni. Nem tekintve az ily elnevezéseknek egyoldalúságát, minden rangú irodalomtörténet elismeri azt a nagy, a közfelfogást átalakító hatást, melyet a francia írónak szkepszise és maró gúnya a korabeli teológiai, társadalmi és politikai viszonyokra, korának nagy politikusaira, írókra és egész nemzetekre gyakorolt. Ezt a befolyást előmozdította, hogy a nagy költő részint hiúságból, önzésből, részint eszéneinek általános terjesztése miatt korának kiváló

22. VOLTAIRE.

egyéniségeivel személyes és levélbeli érintkezésben állott. Ismeretes dolog, hogy ezt a levelezést legszívesebben a hatalmon lévő nagy urakkal füzte és vele biztosította, hogy felülről haszon azok udvarára, az írókra vagy a népre. Nem számítva azt, hogy az erkölcsi befolyás mellett igen nagy anyagi haszonra is törekedett, elvitázhatlan tény magas kulturális jelentősége és világrázó, a közfelfogást felforgató és átidomító hatása.

A XVIII. század benne látta azt a szellemi erőt, mely hivatva volt a kort nem külső forradalmakkal, háborúkkal javítani, hanem a gondolkodást és lelki életet reformálni. És ehhez a meggyőződéséhez még akkor is ragaszkodott, midőn Voltaire ígéreteit nem váltotta be, ellenmondásait nem simította el, sőt életmódjával, tanításával ellenkező színben tűnt fel. Nagy-Frigyes még botrányos megválásuk után is, bár nem tiszteli, bámulja és ragaszkodik hozzá.

Ez a lelkes fejedelem ifjúkori ábrándját látta benne s Voltaire munkái megbűvölő hatással voltak fiatal lelkére. Szerinte azok a századnak és az emberiségnek becsületére válnak. Bennük a költő és a tudós egyesült. Ő az első, a ki metafizikai gondolatokat költői formába öntött. Szemében a *Henriade*, *César*, *Alzire*, a *Pucelle*, a XIV. Lajos százada az emberiség boldogítását célzó munkák, írójuk az igazság fölfedője, az erény mintaképe, kiválóan becsületes ember, a ki népet és fejedelmet egyaránt oktathat. A nagy király tőle tanulta az emberszeretetet, irataiból a költészetet és bölcsészetet. Mély irigység fogja el, hogy du Chatelet marquise Voltaire körében él és ennek szeretetét élvezi!

Legfőbb vágya, hogy ne haljon meg látása és ölelése nélkül!

Voltaire berlini tartózkodása és németországi szereplése megnyitotta a király szemeit s a személyes érintkezés, kezdetben a mily meleg volt, lassankint épp oly gyűlöletessé vált. Voltaire pénzügyi üzérkedései és csínyjei a barátságot megtörték s távoznia kellett. «Voltairet a Parnassuson meg kellene bélyegezni» — írja Frigyes Algarotti grófhhoz, «Pádva kedves hattyujához,» — «mert benne gyáva, aljas lélek lakik, mely nagy lángelmével

párosul s kinek majom szokásai vannak», «hitvány és gazember», «nem szeretné, ha jellemben Voltairehez hasonlítanák».

E lángelmét és nagy ész azonban sohasem felejt el és a botrányosan megszakadt viszonyt később fölújítja, verseit hozzá küldi, fölszólítja, hogy a béke érdekében írjon, örvend, ha Voltaire foglalkozik vele, inti, hogy tegyen jót az emberekkel s nagy örömmel tudatja d'Alemberttel, hogy Voltaire szobrát készítik. A mily mély volt az ifjú vonzalma, szeretete és imádata, a mily kinyilatkoztatásnak vette munkáit s tanulmányozta azokat, úgy nem tudta az egy ideig gyűlöletessé fajult viszonyt mindvégig megtartani, hanem visszatért ifjúkora szeretetéhez.

Ez királyi tett, mely előkelőséggel és nemes gondolkodással párosult.

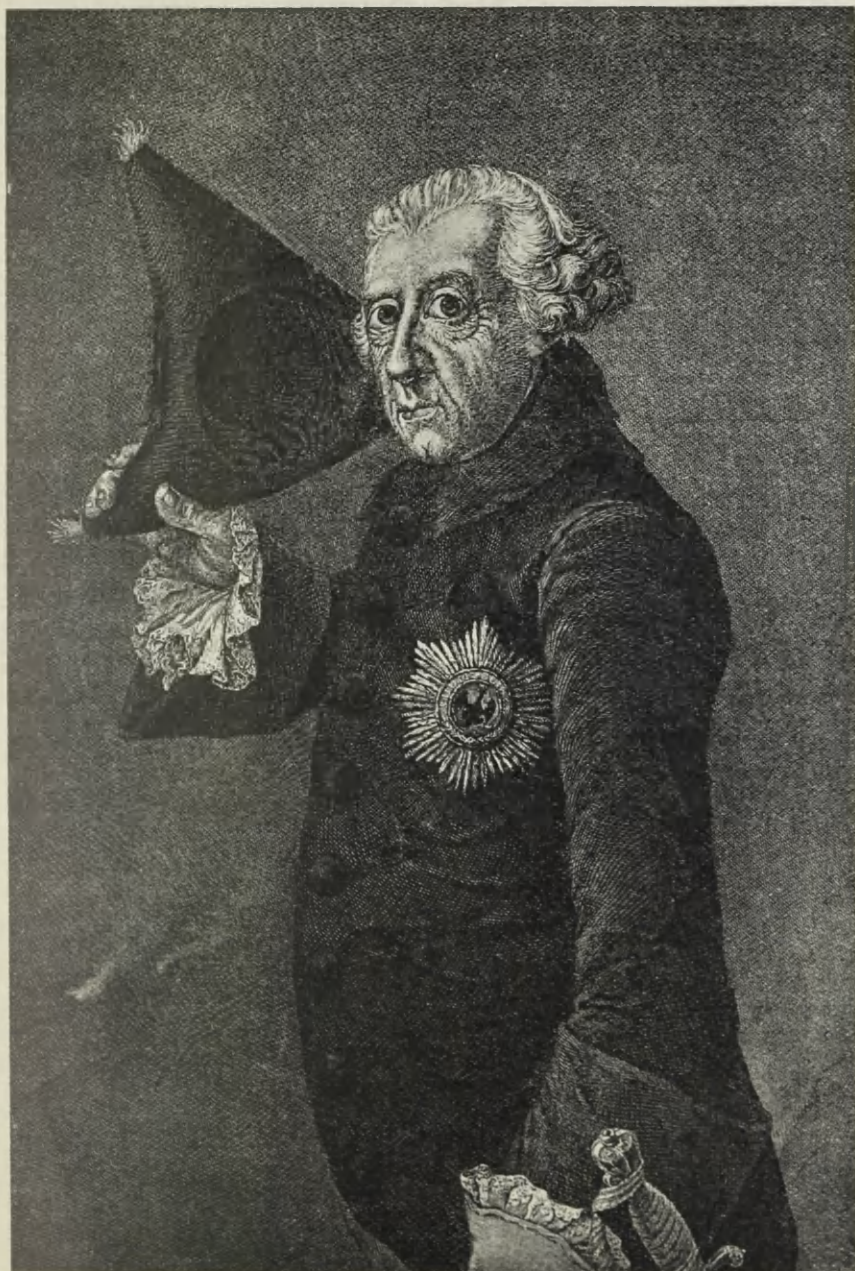
Ritka hosszú barátság volt ez, melyben inkább a nagy király bámulatos rajongását, mint Voltairenek kitartó ridegségét, hiú önzését és számító üzérsszellemét csodáljuk. Ámde Voltairenek királylyal volt dolga s annak fényéből sok esett személyére és munkáira. A tollforgatás nagy mestere értette is, hogyan kell összeköttetéseket teremtenie hercegi és királyi imádói körében.

Pikáns részletekben kevésbbé gazdag Ligne herceggel kötött ismeretsége, a ki fölkereste (1763), nála tartózkodott s vele levelezést folytatott. A magyaroknak és a magyar katonaságnak e kiváló barátja Feketét is közelebbi viszonyba hozta Voltaire-rel. A Bécsben tartózkodó herceg szabad gondolkodása és francziás modora lekötötte nemcsak az udvarnak, hanem Feketének hajlandóságát is. Itt Lotharingiai Ferencz és környezete jó talajt vetett a franczia szellemnek. A színházban Voltaire, La Chaussée, Falbaire, Menier, Destouches és Marivaux darabjai jártak, jöllehet Voltaire és Rousseau munkái az Indexre kerültek, jöllehet Mária Terézia félt ezek szellemétől és fiának megtiltotta, hogy Voltaire-rel foglalkozzék vagy európai útjában meglátogassa. Ennek ellenére a bécsi és a magyar arisztokracziának gyönyörűsége Voltaire szelleme, gúnya, szarkazmusa és elméssége. Ez a rajongás, imádat átragadt az udvarnál tartózkodó testőrökre is.

És ez könnyen magyarázható.

Voltaire és alkotásai egy és ugyanazon egyéniség. Benne a lángelmének és a közönséges, átlagos embernek jellemvonásai egyesülnek. A mily felületes sokszor ítéleteiben, tárgyalásában és okoskodásában, a mily szívesen kölcsönzi át az eszméket más íróktól és azokat a magáéinak árulja, a mily önző gondolatainak terjesztésében, a mily közömbös sokszor magasabb gondolkodás iránt vagy üldözi azt, a mily korlátolt az ő pozitivista fölfogása, szegényes és rideg eszméinek alapja, a mily kevés képzelőtehetséggel működik és pszichológiája teli ellenmondásokkal: épp oly fölszines életében, melyet ösztönszerű önzése irányít. Az angolokat utánozza és a brittek bölceleti gondolkodását Franciaországba ülteti át. Egoizmusza következetes, mint a legügyesebb bankaré: közömbös az emberi kiválóság, nagyság és törekvés irányában, mit Rousseau és Frigyes ellen intézett működése bizonyít. Épp annyira kegyetlen az emberi gyarlóság iránt, a mennyire elnéző saját hibáival szemben, és reszket, hogyha hiúságán a legkisebb csorba esik. Ez átlagos, sokszor közönséges és hitvány vonások mellett azonban kortársai fölött erősen kimagasló tulajdonságok egyéniségét és munkásságát becsessé teszik. Iratainak és életének ez a jobbik fele volt az, melylyel korát vezette, mely miatt a rajongók ezrei környezték s mely a legelőkelőbb köröket is lebilincselte, sőt a XVIII. század gondolkodását és érzelmeit átreformálta. Bátorságát, mondhatnók vakmerőségét a korabeli nagyhatalmakra, előkelőségekre, királyokra és arisztokráciára való támaszkodása növelte, épp ez biztosította szellemi függetlenségét, gúnyolódásának sikerét és hatalmaskodását. Irálya faszczináló és sajátságos: hosszú mondatok, rövid, velős, villanásszerű mondásokkal, erős összefoglalások világos és szemléletes tárgyalás után.

Bár sokszor téved, tévedései a valószínűség látszatával birnak, ítéletei sokszor helyzet-ítéletek, néha tarthatatlanok és ellenmondásokkal telvék, jóllehet arratörekszik, hogy kortársainak ellenmondásait fölfejtse és egybehangzó ítéleteit elfogadja. Gyűlölettel

23. NAGY FRIGYES.

ostorozza a belső romlás okait, a rendiséget, a katolikus egyház hierarchikus szervezetét, főleg ennek a világi hatalomra irányított törekvését. Emberiesebb büntető törvényeket, a népoktatás javítását, igazságosabb adórendszert, lelkiismereti és sajtószabadságot, az öntudat által nyilatkozó isteni igazságszolgáltatást hirdet, a közintézményeknek korszerű átalakítását hangoztatja. E mellett fölötte arisztokrata, ki a grófi címet hajhászsa, alázatosság nélküli konzervatív ember, ki meglehetősen jól érzi magát s az alkotmány megőrzésében óvatos, a zsidóságot üldözi, de pénzüzérkedésben velük szövetkezik, tagadása nem mély, az emberek nevetséges oldalait kihasználja s vallása angol eredetű biblikus deismus. Van természettudományi meggyőződése, melyet Angliából hozott. Galilei, Toricelli, Newton és Bacon mintái. Az asztronomiát és a kemiát kedveli s minden horoszkopnak, babonának és boszorkányhitnek ellensége. Ebből eredt a természetfölötti iránt érzett ellenszenve, minden vallás megvetése, epikureizmusa, optimizmusa és pozitivizmusa. Hiányzott benne a költőnek mániája, a képzeleterő és az ösztönszerű naivság, minélfogva sem Homeroszt, sem Shakespeare-t élvezni nem tudta, sőt a humor nem eleme, hanem az értetlen átszűrt ironia és a szarkazmusz. Értelmi s nem kedélyember. Legnagyobb érdeme az ő hatása és sikere, melyet kegyetlen önzéssel és egy diplomatának ügyességével s féltékenységével ellenőrzött és irányított. Hatását előmozdította, hogy kora az ily vegyes gondolkodás iránt fogékony volt, hogy az élcz és gúny tábora mindig nagyobb a higgadt és mély érzelmeknél, hogy a virtuozitás mindenkor nagyobb hallgatóságra számíthat az eredetiségnél. Előmozdították sokirányú munkásságának termékei, főleg kiváló és mesteri románjai, félbecsű színművei s a remek elbeszélő próza.

Ez a hatás Franciaországon kívül aratta legszebb babérjait. A távolság elenyészttette az önzés, a hiúság, a hideg számítás közeli arányait s kivette magának az átlagosból a hasznost, a közkeletűvé válandó eszmékből a jót. Így volt ez Magyarorszá-

gon is. Bessenyei szeme előtt Voltaire eszméi lebegnek, vele küzd az anyagiség ellen, mivel Voltaire szerint a materia gondolkodik. Ő is indeterminista, a korlátlant szerető, mint az ifjú Voltaire volt. Barcsay levelezése Voltaire-ízű, Orczy is utánozza egy-egy versében, Péczeli leveleiben, Laczkovics, Hajnóczy, Bacsányi, Verseghy és Gvadányi munkáiban Voltaire eszméire bukkanunk. De legnagyobb imádója Fekete János, a ki a mesterrel a legközvetlenebb összeköttetésben állott, s a ki mindezek előtt úgyszólván tőle lett fölkenve eszméinek magyar, vagy — mint Voltaire mondja — «hún» terjesztőjévé.

II.

A Voltaire-imádatban eléggé nem hangsúlyozható körülmény, hogy jobbra az ifjúság rajongását tudta felkölteni. Amaz ifjúságát, mely minden új és nagynak látszó iránt fogékony, mely szereti a rombolást s azzal tetszeleg, hogy újat épít a régi, az elavult helyébe, mely természetes felületességével nem hat még a dolgok mivoltáig, mely kedveli az élcz, a gúny fegyvereit, mely minden nagy és fenségesért lelkesedik. Nagy Frigyes, Ligne herczeg, a magyar testőrség, a franczia forradalom nagy alakjai és Fekete János már ifjú korukban szeretik őt. Van olyan, a ki 12—14 éves korában mohón szívja magába átalakító eszméit. Voltaire-láz ragadta meg a világ francziául tudó ifjúságát és ez egyik jellemző vonása a XVIII. század második fele irodalmának is.

A sok ok közül, melyet Fekete fölhoz, hogy a költői pályára adta magát, a legerősebb Voltaire biztatása. A többi, mint a szerelem, Ligne herczeg, Orczy Lőrincz, gróf Bethlen László barátsága, az udvar kedvezése még sem oly döntő és hatalmas, hogy az önmagát komolyan bíráló egyéniség magát valóban művésznek vagy költőnek higgye. Ámde Fekete sokkal erősebb jellem, semhogy magát elkapatta volna. «Messze sem tartom

magamat Voltérnak», mondja egy helyen,¹ de azt bátran hirdeti, hogy ő avatta poetává.

Tudod, hogy nem féltem Frantznak dudájától,
 'S néha ditsírtettem öreg Voltérjától;
 De magyar Voltérnak magyar versben írni
 Arra, hidd el, engem csak te tudtál birni.²

S a mit a «Mes rapsodies» előszavában hangoztat, hogy Voltaire dicséretei el nem vakították, hogy az csak az ifjú embert lelkesítette, hogy eléggé meg van győződve költői tehetségének közepszerűségéről, hogy a verstanban adott oktatásai vezették be a verselésbe,³ azt épp oly egyszerűséggel mondja egyik magyar versében:

Tudod, hogy Voltérnak kegyes ditsérése,
 Végre poetává tett bölts verselése;
 Tudod, mert te gyűjtéd azon két könyvemet,
 Kinn a' nyomtatásba nem látják nevemet.⁴

Kazinczy Ferencz által lett ismeretessé és majdnem példabeszédszerűvé Feketének az a későbbi, mások által is gyakran emlegetett jellemzése: «Nagyon elmés, nagyon eleven és lelkes ember és széles olvasású. Erkölcseiben, gondolkozásiban, módjaiban félig francia, félig török. Atyja, az ország bírása, gondos nevelést ada neki, de ily lélekkel birni nem könnyű, nem oda mennek, hova vinni akarják, hanem a hova menni önmaguknak tetszik. Fekete két kötetben Mes Rapsodies cím alatt adá ki francia nyelven írt verseit, s egy példányt két átalag tokajival küldé Voltairenak. Az öreg patriarcha megköszöné a két ajándékot, s a mint maga mondá nekem Fekete, francia dévajssággal azt veté mellé, hogy bora jobb, mint a verse. Mások másként, a mint gyanítom, mivel nem hiszik, hogy oly társaságokban élt ember, mint Voltaire vala, ajándékot gorombasággal lehessen megköszönni».

Nem tekintve, hogy a Mes Rapsodies 1781. évben jelentek

¹ Magyar Munkáji, I. k. Előljáró Beszéd.

² U. o. I. k. 21. l.

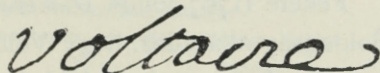
³ Mes rapsodies, az előszóban.

⁴ Magyar Munkáji, I. k. 56. l. Muzsámnak.

meg, tehát három évvel Voltaire halála után, hogy a Voltaire-levelezés 1767–1769-ik évekre esik, melyek után való a legtöbb vers, végül, hogy ily bonmotszerű mondás éppen Voltairere vallana, mégis valószínű, hogy Kazinczy igazat mondott. Ismerve Fekete kedvtelését, hogy önmagát sem kímélte a gúnytól, hogy költői munkásságától sem volt a végtelenségig elragadtatva, az ily mondás teljesen az ő szerzőségére vall, — a Voltairerel váltott levelek mást mondanak és költői pályáján Voltaire magasztaló szavai egyrészt lelkesítőül, másrészt mentségül is szolgáltak.

Ennek a levelezésnek érdekességét és fontosságát emeli, hogy Voltaire jó ideig nem tudta, ki az ő tisztelője és benne valamely kamarást vagy más exczellenziás urat sejtett, még inkább emeli, hogy mihelyt Fekete visszautasította a «votre Excellence» címzést és fölvilágosítja, hogy Ausztriában csakis a főmagasságú előkelőségeket szokás ezzel illetni, s hogy neki elég a «Monsieur le Comte»

vagy a «Monsieur» cím is, Voltaire nem vonja meg tőle barátságát, sőt az erősödik

24. VOLTAIRE ALÁÍRÁSA.

s a fiatal grófnak kéziratban küldött verseit épp oly szívesen javítja, mint azt kezdetben Nagy-Frigyesével tette.

A levelezés nem nagy. Összesen hét-hét levélből áll, melynek némi politikai, sőt irodalomtörténeti értéke van, de becses azért, mivel egyrészt Voltaire jóakarátát, másrészt Feketének egyéniségét tanúsítja.

Fekete 1767-ben mint ismeretlen, «L'inconnu», fordul Voltairehez, kiben a század egyik halhatatlan emberét tiszteli, kit az egész világ bámul s kin nem fog az irigység, mely ellene fenekedik. Áldja sorsát, midőn legelőször olvasta, de legforróbb vágya, hogy őt láthassa és szemtől-szembe csodálhassa. Egyuttal verseket küld neki s kéri, hogy mondjon róluk őszinte ítéletet. Mindenesetre vakmerőség, hogy egy szkitha a francia költők királyához fordul, hogy huszonhat éves korában idegen nyelven szerzett verseit bemutassa annak, a ki húsz éves korban írta

Oedypejét! De hiába, oly országban él, hol a verselés nevetséges foglalkozás, hol a költőt nem becsülik s ezért igaz ítéletet kér, melyet az önszeretet egymaga mint veszélyes tanácsadó, ki nem ejthet, mely kigyógyítja a rímelés vétkéből. S e miatt Voltaire ne fogadja a szerelmi verseket és a prózában írt essayket udvariasan, hanem szigorúan és igazságosan. Jóllehet Voltaire a fiatal tehetségek pártfogója, mégis ki fogja őt ábrándítani merész vágyaiból.

Voltaire (1767 június 24-ikén) barátságos és bátorító rövid levélben válaszol: a versek szellemmel és bájjal telvék, az író tehetsége tiszteletetgerjesztő. Csodálja, hogy az idegen «ismeretlen» ekképpen szólaltatja meg francia nyelven szíve nemességét. Örvend, hogy ily ifjú és érdemes férfúval levelet válthat s kéri, hogy kerülje a hizelgést, melyet nem szeret. Együttall vallja be, hogy kivel van dolga.

Fekete (1767 július 10-ikén) a táborból felel Voltaire levelére. Boldogságtól áradoz, hogy Voltaire az ő verseit javításra méltatja s bevallja, hogy azokat előbb készítette, mint a verselés szabályait ismerte volna, de ő Boileau-nak egyik mondása szerint dolgozik:

Trop paresseux pour abrèger,
Trop occupé pour retoucher.

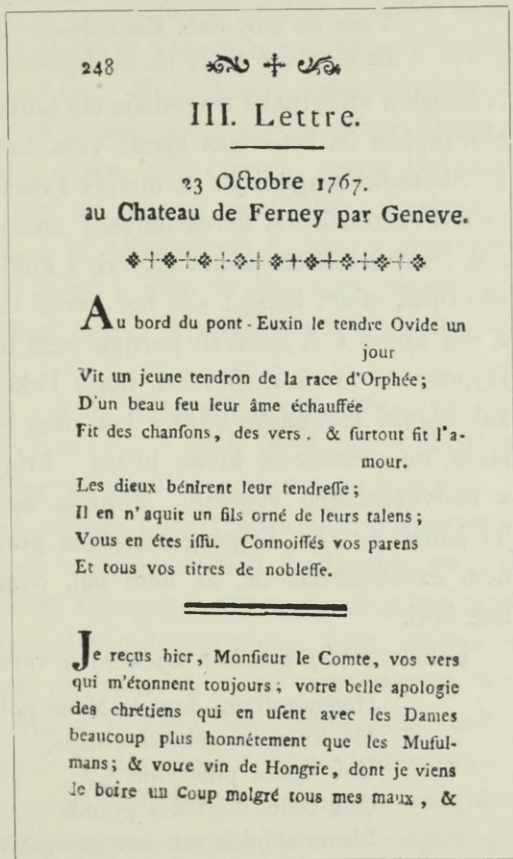
Nincs meg benne Gresset virtuóz könnyed verselőtehetsége, nem fárad Horatius előírása szerint, sokszor átsiklik a hibákon és kevés időt fordít a forma megalkotására. Muzsája barbár, de azt hiszi, hogy a mit nyújt, az elég egy idegentől. Ovidius a Pontus Euxinus mellett anyanyelvén faragta verseit, de ő mint szkitha francziául csak középszerű verset alkothat. Voltaire Fekete anyanyelvén érdesen hangzik, de mégis megszólalhat. Fekete azon van, hogy szabad idejében művelődjék s katonai munkássága után tanul, szótagokat számlál ujjain, rossz prozát irogat s sokszor forgatja mások verseit és prózáit. A levélhez csatolt «Lettre d'un officier protestant réformé» . . . a katolikus papságot és a felekezeti nevelést gúnyolja s végül egy deista-izű imát mond Istenhez.

Ezzel a levéllel 100 üveg tokajit küldött.

A válasz (1767 augusztus 12-ikén) még bizalmasabb. Meghatva Fekete szeretetétől, örvend, hogy azt mások is dicsérik, hogy Voltairt szereti és méltányolja s egyúttal elküldi a «Copie de la lettre d'un Aman de Bâle, à Mr. le Marquis de Miranda» című levelét is.

Fekete mindenkéltől, mivel mindenféle titulusnak ellensége, az excellenciás címzést elhárítja magától. A küldött «Copie»-ra egy «Refutatio»-val válaszol, hogy a kis veréb is vetekedhessék a büszke sassal. Miranda márkít (Kaunitzot) még Hollandiában ismerte és tudja, hogy kiváló kormányférfi, ki házját szereti és boldogítja. Egyben elküldi a lábbadozó királynőhöz és Albert szász herceghez írt versét. Ne csodálja Voltaire, hogy Muzsájailyentárgyat is választ, de nem szolgálai hódolatból teszi, hanem őszintén érzett tiszteletből és szeretetből.

Voltaire (1767 október 23-ikán) két verssel tiszteli meg Feketét. Az egyik:

25. VOLTAIRE VERSE ÉS LEVELE FEKETÉHEZ.

«Au bord du Pont-Euxin le tendre Ovide un jour
 Vit un jeune tendron de la race d'Orphée;
 D'un beau feu leur âme échauffée
 Fit des chansons, des vers, et surtout fit l'amour.
 Les dieux bénirent leur tendresse;
 Il en naquit un fils, orné de leurs talens;
 Vous en êtes issu. Connoissés vos parens
 Et tous vos titres de noblesse.»

A másik a «Skythák» tragédiája elé szúrt Feketéhez és Beloselsky herceghez irt ismeretes ajánló vers. Levelével együtt elküldötte a «Skythák» tragédiáját is, melyre Fekete oly kíváncsi volt. Együttal Feketének «A kereszténység apologiája» című versét és a nők iránt érzett tiszteletét dicséri, a küldött bort köszöni, de nem élvezheti, mivel beteg: «A bor versei és prózája után a legjobb, a mit szeret.» A genfi tó partján nem terem ily jó bor, a tokaji: Hypokréne forrása. Örvend, hogy Fekete milyen szórakozásokkal vegyíti katonáskodását s bár nem éli meg, hogy vezérségét lássa, de szerencsét kíván hozzá. Frigyes is versen kezdte és a hadvezérségen végezte. Miranda márki országát ő maga is jól ismeri s tudja, hogy igazságosan gondolkozik. Hogy Fekete nem excellenciás úr, az nem baj, ő szeretetét nem a czímekhez köti.

Fekete (1767 október 29-ikén) a versre verssel felel:

Homme divin, dont la Muse polie
 Me trace en vers charmans,
 Une lignée plus jolie
 Que celle, dont des grands
 L'ame stupide est tant enorgueillie;
 Permets, qu'en bon chrétien
 Il te rende le tien;
 Emporté par la politesse
 Tu veux me ceder tes aïeux:
 Mais d'Orphée et d'Ovide, on ne voit la noblesse
 Que dans tes vers harmonieux.

A húnok, mint Fekete hazafiait nevezi, nem zárkóznak el a tudomány haladása elől és tárt karokkal fogják Voltaire eszméit

fogadni, bár azok most még tiltvák előttük, de később nevét, műveit lelkesedéssel fogják olvasni és becsülni. Voltaire az erény, a becsület, a nemesség és a szabadság hirdetője s ez eszmék bennük mindenkor visszhangra találtak. Küldött borát igya még sokáig s minden évben küld majd neki, s boldog lesz, hogyha magyar hazája lesz az ok, hogy termése Voltaire életét meghosszabbítja. A «Szkithák»-at könnyezve olvassa s prózában meg versben magasztalja. Kéri, hogy újabb munkáit is küldje el, de álnév alatt. A bókot, mely szerint Nagy Frigyeshez hasonlít, visszautasítja, ő sem a harctéren, sem a költészetben nem fog sohasem oly magaslatra emelkedni. Középszerű lovastiszt marad örökre, a ki szeretetével ki akarja érdemelni Voltaire barátságát s kéri, hogy a «Sur le Mariage» versét javításra érdemesítse. Bocsássa meg a verselésben, a helyesírásban elkövetett hibáit.

Voltaire (1768 április 4-ikén) beteg s hosszas hallgatását agg korával mentegeti. E levélben van a «Sur le Mariage» javítása.

Fekete újabb 100 üveg tokajival és pár verssel válaszolt.

Voltaire a kapott bort szívesen veszi (1768 november 14-ikén) és tréfásan jegyzi meg, hogy minden abbénál boldogabb, mert őt Fekete talán valami német abbénak, vagy a sanct-galleni apátnak nézi, hogy ennyi borral ajándékozza meg. Nagy megtiszteltetés érte s nagy jósága megnehezíti, hogy egy szegény vén ember józan maradjon. Ha ifjú volna, udvarolna Feketének s vele együtt koccintana, de ő már csak a Styx vizét iszsa.

Fekete (1768 december 26-ikán) seregével Lengyelország határain járt és égett a vágytól, hogy tavasszal Voltairt meglátogathassa, de a porosz mozgalmak nem engedték. Hogyha 1770-ben nem tör ki a háború, akkor meg fogja látogatni. Irigyli Braganza herceget, kinek e szerencséből már kijutott. Ő még mindig bámulója és kívánja, hogy Fleury korát messze túlélje. A házasság ellen azért írt, mert megjárta vele. Az övé szerelem nélkül, csupán konvencziós érdekből és unalomból köttetett. Három verset küld.

Voltaire (1769 február 3-ikán) az újabb borküldeményt köszöni, de hozzáveti, hogy Fekete valószínűleg lengyelnek nézi őt. Verseit élvezi s vissza is küldi. Állapota most rendkívül kedvezőtlen és a ki őt most látni akarja, az nem talál egyebet egy pofánál és csontváznál. Echo nymphájához hasonló, a kinek csak szava van, az is rekedt, nyers és durva.

Fekete (1769 november 23-ikán) két levélre nem kapott választ. A fáradt patriarcha, úgy látszik, lassankint megszakította kisebb s némileg terhes összeköttetéseit. Ezt Fekete Voltairehez többszörösen intézett verseivel és az eddigi magasztalásokat meghaladó dicsőítésével mintegy elismeri. A rendkívül hízelgő és hosszú levél mintegy búcsú attól a nagyszerű idilltől, melyet e levelezés életében alkot.

Voltaire (1769 november 27-ikén kelt) utolsó levele a fönnebbinek fogadása előtt keltezett. A táborba ír. Biztosítja Feketét, hogy nagyon becsüli s munkásságát szereti, sőt, mi több, látni szeretné. Hogy levelezésük majdnem megszűnt, annak oka halálos betegsége, melytől talán csak Fekete jósága mentette meg. Neki, borának köszöni életét. Kéri, hogy ne felejtse el őt soha, halmozza el továbbra is barátságával és jóságával, ha pedig meghalna, őrizze meg emlékét.

Az érdekes levelezés ez utolsó kelettel megszűnt. Írt-e még Fekete, arról nincsen bizonyosságunk s azt sem tudjuk, vajon beváltotta-e ígéretét s meglátogatta-e. Valószínű, mivel későbbi többszörös szabadságoltatása és utazásai közben elég alkalma nyílt Ferneyt érinteni s ifjúkori ideálját meglátni. Ő maga erről sohasem nyilatkozik. A mit pedig több levelében hangoztatott, hogy Voltaire a magyar irodalomban is el fog terjedni, azt többszörösen tapasztalhatta, midőn a magyar testőrség irodalmi felépésével a voltairei szellem utat tört a magyar irodalomba. Ő maga is hozzájárult későbbben, midőn az «Orleánsi szüz»-et, a «Természet törvényé»-t magyarra fordította. Barátsága és lelkesedése haláláig kitartott.

III.

A fent vázolt levelezés¹ alapján könnyen érthető az agg Voltaire barátsága is. Fekete, mint tanítvány, mint dúsgazdag és bőkezű főúr jelent meg előtte, kinek szabadelvű gondolkodása és dicsőítése mindig hízelgett Voltairenek. Hogy pedig Fekete vonzódott hozzá, az ifjúságánál, gyorsan felhevülő természeténél és a rajongó hajlamánál fogva nem természetellenes dolog. Külömben is nem ő az egyedüli, a ki Franciaország nagy szellemeivel rokonszenvezett, de egyedüli, ki Voltaire-vel levelezett. Kívüle ismeretes, hogy Teleki József gróf, a rousseaui eszmék híve élénk érintkezésben állott Rousseauval és polemizál Voltaire, az enciklopedisták, az ateizmus és a poesie légére ellen, sőt az «Essai sur la faiblesse des Esprits forts» című francia könyvét Rousseau, hogyha betegsége meg nem akadályozza, újra ki is adja.

Mindketten együttvéve Magyarországon a francia fölvilágosodásnak igen tekintélyes előhírnökei, s míg Fekete a szabad gondolkodásnak, az enciklopedista tanoknak korlátlan, addig Teleki József a rousseaui fölvilágosultságnak protestáns szellemű, korlátolt híve.

Fekete és Voltaire viszonyát a két író gondolkodásában nyilatkozó ellentét és rokonság is erősítette. Jóllehet Fekete mind politikai, mind társadalmi nézeteiben erőteljes és követelődő, filozófiája, bármily epikureus színezetű is, lényegében még sem az, mert belőle hiányzik az az autokrata egoizmus, a mely mesterének tetteit irányítja s írásait befolyásolja. Legkevéssbé sem önimádó, nem szereti a hízelgést és hiányzik benne a képzelőerőnek túltengése, a csodás vagy természetfölötti iránt való von-

¹ Mes rapsodies, II. k. 240., 314. I. Oeuvres complètes de Voltaire par Moland. Paris, Garnière frères. 1877–1883. Correspondance de Voltaire, XLV. k. 6921., 6976.,

7052., XLVI. k. 7228., 7389., 7471., 7717. sz. — Poésies mêlées X. k. 583. I. «A m. le comte Fekete en lui en voyant les Scythes.»

zalma. Bizonyos pozitívista alázatosság jellemzi, mely érzi a lét szűk korlátait, de társadalmi felfogásában telivé arisztokrata, a ki érzi, hogy a nép nem képes a maga ügyeit kormányozni. Fekete tőle tanulta a gondolatoknak széles kifejtését és az általánosító összefoglalást, de nem a világos és villámszerűleg megvilágító részletezést. Van Voltairétől elsajátított természettudományi meggyőződése, mely a világ asztronómiai magyarázatát hirdeti. Ő is ostromozója minden múltbeli korhadásnak, de sokkalta erősebb demokrata, a ki nemcsak a rendiség, a hűbériség, hanem az alkotmány, sőt királyi hatalom fölforgatására tör s nem alázódik előkelő nagyok előtt, nem kilincsel királyok ajtajánál és nem is intézi úgy, hogy azok közelítsenek feléje. Erős szubjektív érzülete rokon a forradalmárok korlátokat döntő erélyével, de nincsen meg benne a prófétáknak, mártiroknak és hősöknek az a kitartása, mely még az enyészet előtt sem hajol meg. Fekete szeme előtt bármennyire negélyzi is a voltairei kozmopolitizmust, első sorban hazája lebeg, melyet a modern intézmények elfogadására kell rávenni. Egy pillantás a hazai állapotokra és belátja, hogyha a világ jól alkotott gép is, de tökéletlen, hazája e gépezetben a legtökéletlenebb. Voltaire nem hisz eszméinek, míg tanítványa lelkesen s görcsösen ragaszkodik hozzájuk, míg az laza pszichológiával dolgozik, addig ez Feketének legerősebb oldala. Mindkettőben hiányzik a derült humor, mely szivárványt húz a fergeteg fölé és verőfényt idéz föl a fölháborgatott emberi szívbe.

Külső körülményeik is érintkeznek. Mindkettő világlátott férfiú, az angol bölcsélet híve s deista, mindkettő gazdag ember és sokszor ennek szemével tekinti az állapotokat. Míg Voltaire főleg pénzimádó, addig Feketében semmi érzék a vagyonszerzéshez vagy megtartásához. Az életfogytiglan pöröl, hogy vagyonát szaporítsa, ez pedig, hogy annak roncsait megmentse. Annak a kor s a körülmények rendkívül kedveztek, ennek minden komoly lépése ellen áthághatlan akadályok gördültek. Az széles körben hatott, míg ennek egy kis baráti körrel kellett megelégednie.

Voltaire eszméi símán mentek át a köztudatba, míg az őt hirdető Feketéi elnyomattak. Az korlátlanul fejlődött fölfelé, ennek szüksége lett volna, hogy vezessék, hogy kevés sikerrel érje be, mert a hazai társadalommal elégedetlen, mert az évszázas egyházi kényszer alól egy nap alatt föl nem szabadul és a nemzeti hiúság és tradíció máról holnapra meg nem változik.

Egyszóval a viszonyt az jellemzi, hogy Fekete ifjú lelkesedéssel fordult Voltairehez, a mester pedig vonzódott e szűzies szeretethez és őszinteséghez, melyet igaznak ismert s melyben őszintén nem a megnyilatkozás formáját, hanem a tartalmat dicsérte.

E levelezéssel fejlődik be Feketének ifjúsága s kezdődik igazi férfikora. Eddig tart az apai támogatás, az udvar kedvezése és emelkedése minden küzdés nélkül. Ez az állapot a maga fényességével és édességével kevésbé vonzotta s midőn házassági csalódása véget vetett ifjú ábrándozásának, önmagától siet át abba a korba, mely az ember és az önismeret iskolája.

26. VOLTAIRE EMLÉKÉRME.

27. FEJLÉCZ HADIJELVÉNYEKREL

NEGYEDIK KÖNYV.

A KATONAI ÉLET.

I.

HÁZASSÁGA után Fekete sorsa hirtelen megváltozott. Nyugtalan vére, mely kalandos szerelmi viszonyokban talált kielégítést, a házasságot utált lebilincselésnek érezte, melyet családja s nem az ő szíve kötött; óriási becsvágya, mely minden megnyilatkozásában a legmagasabb célzt tűzte maga elé, eddig költői ambíciójában érte el csúcspontját, személyes előnyei, melyek az udvar kedvezését vonták maguk után, ennek ragyogó körében mégsem nyertek végleges kielégítést. Külömben is az udvar Ferencz császár halála óta színtelenné, kihalttá vált. A fényes mulatságok sora lejárt, a királynő majdnem három évig mélyen gyászolt s József udvara sem volt valami hangos.

Fekete vágyait sem atyja befolyása, sem a családi élet, sem a magyar közpályán kecsegtető sikerek nem kötik le. A hétéves háború dicsősége és hadi esélyei, Mária Terézia hadvezéreinek

és Nagy Frigyes kiválóságának őszinte bámulása, a magyar fegyverek vitéz ténykedése, a gyors emelkedés a hadi pályán, mely becsvágyát kielégíthette, s még ekkor talán nejének előszeretete a katonai pályához őt is meghatották és már 1767-ben a katonai pályán találjuk. Igaz, már 1758-ban álmodott arról, hogy egyéb tereziánumi barátjával a háborúba vonul, ámde atyja és saját hibájából nem tette.¹ Kalandjai és utazgatásaiból eredő nyugtalanság tartóztatja vissza tőle, melyre daczára gyors emelkedésének és egyéb kiválóságainak nem volt hivatása. Egész katonai pályája pedig azt bizonyítja, hogy egyáltalában nem termett a béke, hanem inkább a háború katonájának, vére nem az engedelmességre és fegyelemre, türelme nem a katonai hivatalnokoskodásra és szervező munkára.

Barátimban tsalatván,	Nem mint illetet bletsülttettem ;
Szerentsétől hagyatván,	Mer nem tudtam mászkálni,
Fogyott pénzem erszényembe,	Vagy hamissan áskálni.
Rágalmaztak jó hírembe,	
Akármire vágyódtam,	Minden lántzot utálván
Mindég hátra nyomódtam.	A' rabságot általlván,
	Belé juték a' békóba,
Vitéz, Bajnok, Hazafi,	Magam menvén a hálóba ;
Rokonimhoz atyafi,	Szabadságról álmodtam,
Még is elő nem vitettem	Kalodában akadtam. ²

S valóban az udvari élet és a sok utazásból eredő költekezés adósságokba rántották. Ezek a pénzbeli zavarok vonták meg tőle Niczky György örökségét. Hogy nyugodtan élhessen atyja még házassága előtt kifizette nagyobb adósságait.

Kifizette később is házassága alatt, midőn költséges szerelmei miatt majdnem elmerült bennük.³

«Véres háborúk helyett szerelmi harczok, egy végtelennek látszó béke, mely a katonai életben cselszövényeket, irigykedést és torzsalkodást szokott teremteni.» Ezek a vallomások

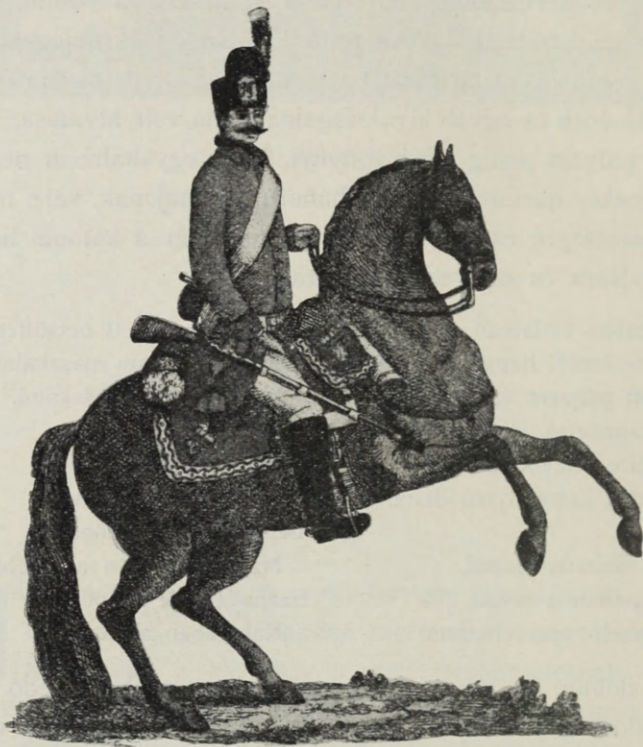
¹ Oeuvres posthumes. Petites reflexions, xxvi. fej.

² Magyar Munkái i. k. 94–95. l.

³ Mes. rapsodies, ii. k. 167. l. Mes. Confessions.

már 1772-ben születtek, akkor, midőn pályája kezdetén állott, midőn unalmas lengyel falukban kellett táboroznia.

Katonáskodásáról szóló biztos adatok 1767-ben kezdődnek. Előtte a Siskovics-huszároknál, majd ugyanebben az évben a Dessewffy-huszároknál emlegetik.

28. LŐWENSTEIN-SVALIZSER.

Szíve tehát, mint minden magyar arisztokratát, a lovassághoz vonzotta.

A magyar lovasság, mely Ligne herczeg szerint bátorság és megfontolás tekintetében elsőrangú csapat, az örökösödési és a hétéves háborúban örök babérokat aratott. A Siskovics- és Dessewffy-huszárok, a híres Nádasdy-, Hadik-, Károlyi-, Bethlen- és Székely-huszároknak méltó párja voltak. Csataterek, mint Kollin, Leuthen, Torgau, örökre emlékezetessé tették Nádasdy gróf,

Simonyi György, Dessöffy Imre báró és Hadik generálisokat, Ujházy, Bethlen Ádám gr. és Palásthy báró ezredeseket, Kiss alezredest, Makafy, Buday, Splényi, Vécsey és Festetich József báró, Kálnoky gróf, Magyary István és Szalay kapitányokat,

29. DESSEWFFY-HUSZÁR.

Márfy hadnagyot, Nagy közhuszárt, míg az 1760–1770. évekbeli törzsiszteknek elkallódott listája kétségkívül sok más derék magyar vitéz nevét foglalja magában.

Feketét azonban nemcsak a dicsőségövezte lovasság vonzotta a katonasághoz, hanem nevezetes barátainak, mint Ligne herczeg, Ayrenhoff és Ried generálisoknak barátsága, az Eszterházy

generálisok rokonsága és a hadvezéreknek: Hadiknak, Laudonnak, Lacynak közeli ismeretsége is. Egyszóval az a társaság, a melyhez az udvarnál tartozott s a mely a katonai pálya apróbb állomásait már elhagyta, midőn ő még csak főhadnagyi ranggal jelenik meg az udvari szánkázásokon és bálokon.

Versei és emlékiratai bőséges fölvilágosításokat nyújtanak e kiválóbb emberek iránt viseltető érzelmeiről.

Ligne herczeggel hadipajtás, Hollandiában is meglátogatta s családjához bejáratos. Ayrenhoffhoz ennek vitézsége, katonás egyenessége, szellemessége és férfias szépsége vonzotta,¹ Ried báró generálishoz, ki vele a Löwenstein svalizséroknál szolgált s annak családjához régi benső barátság fűzte.² Eszterházy Imre gróf brigadérossal, kinek Conte-jait is ajánlotta, a család idősb cseszneki ága révén rokon, vezérlete alatt Lengyelország fölosztása idejében Galicziában táborozott; ez kiváló katona és jó barát, a ki azonban, mint Fekete is mondja, minden versnél jobban szerette lovait, de nem idegenkedett pikáns kalandoktól és szerelmi anekdotáktól.

E férfiakkal meghatároztuk némileg a társaságot is, melyben Fekete szívesen forgolódott. Nem kevésbé szíves viszony kötötte őt a hadvezérekhez is, sőt II. József császárhoz. Az ezekkel való érintkezésből erednek a későbbi emlékirataiban följegyzett vonások és jellemzések.

Hadik az ő megítélése szerint inkább születésének mint arravalóságának köszönte hadi sikereit. Mint a német hadi módszer utánzója és begyakorlója vonta magára az udvar figyelmét. Külömben jó katona, a ki azonban félt hadvezértársainak, különösen Lacy Móricznak sikereitől.³

Lacyt gazdagsága, Bécs szeretete és Lichtenstein Ferencz herczeg nejéhez még annak lánykorában érzett plátói szerelme köti

¹ Mes rapsodies, II. k. 157. l.

² U. ott, I. k. 164., I. II. k. 98., 100. l. A bécsi cs. és kir. hadi levéltár aktái, Lit. G. 157. Fasc. 16. 45.

³ Petites reflexions, XXI. fej.

Ausztriához. Az alsóbb tiszti rangokat megvásárolta. A poroszoknak és hadi taktikájuknak lelkes utánozója, sőt poroszszeretete oly nagy volt, hogy még ruházatukat is át akarta kölcsönözni. Keleti származását arcza és a német nyelvnek idegenszerű kiejtése árulta el. Szerencsefi, de szigorú, rideg katona és Laudon érdemeinek buzgó szószólója.¹

Laudon Fekete bálványa, kit egyenesen Nagy Frigyes mellé helyez s kinek jelleméről néhány anekdotát is megőrzött, melyek egyuttal Nagy Frigyes bámulatát tanúsítják e kiváló ellenfele irányában. Fekete II. Józseftől hallotta, hogy a neussi császártalálkozás alatt Laudon egyszer elkésett az ebédhez s Frigyes megszólította, hogy ő, a ki a hétéves háborúban sohasem késett el, egy ebédről hogyan tud így elmaradni. — Máskor a szerény hadvezér az asztal legvégén foglalt helyet s Frigyes magához intette, mondván: «Kedves Laudon, nem szeretem, hogyha a gyülekezet élére áll, kerüljön inkább mellém!» S midőn egyszer a hétéves háborúról beszélgettek, Frigyes kijelentette, hogy fivére Henrik és Laudon az egyedüliek, kik a háború nagy iskoláját alaposan kijárták. Tudvalevő dolog, hogy egyik igen kedves generálisát, Möllendorft porosz Laudonnak nevezte és saját hibáit épp oly keményen bírálta, mint Laudonéit.

Fekete katonai pályája ily kilátásokkal és ismeretsegekkel a legkedvezőbbben alakulhatott. 1767 márczius 11-én² a Ferdinánd főherczeg ezredében szolgáló Fekete főhadnagyságát Perczel hadnagy töltötte be. Május 10-ikén már kapitány,³ június 6-ikán a Dössewffy-huszárokhöz őrnagyi ranggal helyezik át.⁴ Az állásával és haladásával elégedetlen ember hosszabb ideig tartózkodik Bécsben engedélyt kieszközlendő, hogy a huszároktól az újonnan szervezett svalizsérokhöz helyezték át, még pedig alezredesi rangban. Szeptember 2-ikán mint udvari kamarai taná-

¹ Petites reflexions, cxxx. fej.

² Hadi levéltár, Publici, 254—255., Musterkarte, Muster Liste, 1769.

³ U. ott, Publici, 468. ápr. 29., 1205. okt. 7.

⁴ U. ott, Publici, 653. jún. 6., 524. máj. 10., 828. júl. 9.

csosnak, sikerült ez a lépése, még pedig úgy, hogy Plettenberg báró alezredestől, ifjúkori barátjától annak rangját 60 frt évdíjért megszerezze. Mindaddig azonban, míg az alezredesi képesítést elsajátítja, mint őrnagy díjtalanul szolgál.¹ Már november 14-ikén újra szabadságot nyer ezredétől, hogy Bécsben valóságos alezredesi rang kieszközlését szorgalmazza.

A Löwenstein-svalizsérok, a mai 7. sz. ulánus-ezred, 1760-ban a dragonyosokból alakultak. Jobbára német nemzetiségű könnyű lovasság, mely karabélylyal, pisztolylyal és karddal volt fölfegyverkezve. A Chevaux-légers-ek, magyarosan svalizsérok IV. Henrik francia király könnyű lovas testőrségéből alakultak át lovas ezreddé és könnyű mozdulataiknál s kiváló vitézségüknél fogva Európa többi hadseregeiben is gyorsan elterjedtek. Az itt szóban forgó Löwenstein-ezredet herczeg Löwenstein Wertheim Kristóf Fülöpről nevezték el, a ki 1758-ban saját költségére egy dragonyos ezredet alapított. Az ezred a hétéves háborúban sokszor tüntette ki magát. 1758 június 17-ike óta, midőn Winternitz falunál két porosz dragonyos svadront elfogott, száz embert levágott, nyolcz tisztet, kétszázötvenhét közkatonát és 400 lovat elfogott és az ezrednek pár kis ezüst dobót is szerzett, jutalmul a rendes dob mellett a kis ezüs dobót is használhatta. Számos ütközetben (Arensdorf, Radesberg, Kunersdorf, Schlesisch-Neustadt, Landshut, Liegnitz, Schweidnitz, Bondorf, Freiberg csatatarein) kitüntette magát, úgy, hogy Laudon tetszését is kivívta.

Fekete 1768 január 1-én valóságos alezredessé lett és fizetését negyedévi részletekben utalványozták ki. Ezután rendszeren, a birodalom északi tartományaiban táboroz, honnan többször rándul Bécsbe, Pozsonyba, vagy Pestre.²

Ez a változatos és izgató élet nagyon megfelelt hangulatának. Kezdetben Voltairerrel folytatott levelezése foglalja el és költői tanul-

¹ U. ott, Publ. 1050—1054.

² Hadi levéltár; jan. 8., Publici, 26. 82. 440. 491. 1395. 1185. okt. 1., 1253. okt. 15., 1396. nov. 16., Musterkarte, Muster Liste, 1769. 1773.

mányait a táborban is folytatja s kiegészíti. Mint a társas élet nagy barátjának, kellemesen múlnak a napok. Versei telvék lelkesedéssel, a változások és kalandok iránti nagy szeretettel. Kedves és előzőkeny modora, könnyed társalgása és az ebben kifejtett szellemesség, azonkívül élénksége sok barátot és szép napokat szerzett neki s a mint a katonai élet rendesen magával hozza a bor, szerelem, kártyajáték és előkelő társaság sok pénzt is emésztett föl.

A galicziai unalmas napok sok bohóságot, sőt balgaságot termettek. Saját emlékei örökös adósságokról s azoknak atyja által történt törlesztésről adnak számot. Tudjuk Ligne herczegről, hogy évdíját egy hónap alatt elköltötte s ezért igen sokszor «becsületes zsidókhoz» kellett fordulnia, hogy kölcsönüket busás kamatokkal visszafizesse; épp így járt Fekete is, a ki megett azonban nem állott ilyen királyi vagyron. A zajos mulatságok közepette még időt is szakít magának, hogy verseljen és tanulgasson, hogy az irodalmi alkotásokban üdülést, gyönyörűséget, lelkesedést találjon. Sokat tanul a hadi tudományokból is, hogy gyorsan elért állásának megfeleljen, mert hazájának és szeretett királyának használni kíván.¹

II.

A mozgalmas 1770. és 1771-ik évek a közeli háború kilátásával a tábori élet unalmasságát megszakítani látszottak. Oroszország diadalai a törökön, azonkívül területének rohamos nagyobboodása megteremtették a porosz-osztrák szövetséget, melynek eredménye a neissei és neustadti fejedelmi tanácskozások voltak.

II. József több előkelő tisztjei között ott találjuk Ligne herczeggel együtt Feketét is, a ki ezúttal szemtől-szembe bámulhatta bálványát, Nagy Frigyeszt.

A szövetség azonban nem gátolta az oroszok további hódítását, a kik nem akartak az osztrák túlköveteléseknek engedni és inkább belement Lengyelország területi fölosztásába.

¹ Mes rapsodies, 1. k. 141. l.

Az osztrák hadak megszállották Galicziát s a Kárpátok északi lejtője a Dnyeszterig, Szanig és Visztuláig a monarchiának jutott. Az 1300 □ mértföld területen a magyar seregeken kívül a svalizsércsapatok táboroztak. A megszálló hadtest vezére Hadik András, a határszéli kordon parancsnoka Eszterházy Imre gróf. Tudvalevő dolog, hogy a királynő Halicsot és Lodomért Magyarországra kívánta bekebelezni, de ennek útját állta Hadik utóda, Auersperg, és később maga II. József. Kormányzási, szervezési és közigazgatási akadályok semmisítették meg Eszterházy Ferencz és egész Magyarország hő kivánságát.

Fekete ezrede legtöbbet Krakó, Dombrowa, Lemberg, Singava, Vengerka, Olesicza és Tarnow galicziai állomásokon táborozott. Ide fűződik legtöbb emléke is. Az 1771. évben lelkesedéssel várta a háború kitörését, melyet azonban Frigyes békemunkálatai megghiusítottak. Az a pillanat jelentkezett előtte, melyet minden katona óhajtvá vár, hogy a hadi esélyek közt dicsőséget, előmenetelt vagy halált találjon. Lórobaj, hadizaj, dobpergés és trombitaszó kísértik álmait. Barátai babérok után futnak s a diadal biztos, mivel II. József «mint egy fiatal Nagy Sándor» vezeti dicsszomjas seregeit.

Fekete könnyek nélkül hagyja el kedveseit, fiát, ennek anyját és szerető apját, hogy dicsőséggel koronázva térjen vissza.¹

Ezt a fiatalos lelkesedést emelte, hogy itt tulajdonképen magyar hódításról volt szó s újból a magyar lovasság vitézsége tündökölhett Európá hadipiaczán.

A csalódást keserves panaszszal viseli s az örökös béke unalmassá válik előtte.² A katonai igazgatás gyötrelmei elől mulatságokba öli idejét és többször fordul meg Bécsben, hol Ferdinánd főherczeg társaságában mulatozgat, kinek rövid ideig belső, intim jellegű szolgálatokat is tett.

Élete tehát Galiczia és Bécs között oszlott meg. A tábori szórakozások, az udvari mulatságok néha elfeledtették vele katonai

¹ Mes rapsodies, I. k. 150. l.

² U ott, II. k. 192. l.

rangjával járó kötelességeit is, de azért pályáján még emelkedett. A hadi levéltár iratai 1774–1776 között már mint ezredes említik, ő maga egy fiához írt későbbi levélben azt mondja, hogy Olesiczán lett azzá.¹

Mint ilyen 1778-ban a bajor örökösödési háborúban is részt vett, még pedig Laudon vezetésében az Iser hadosztállyal. Ez a háború, mely jobbára hadi szemlékből, incselkedő cselvetésekből és csatározásokból állott, melyet az osztrákok «szilvazenebonának», a poroszok «krumpli-háborúnak» neveztek, kevés kilátást nyújtott a kitüntetésre.

Beaucoup de mal et de fatigue,
Et bien peu de Combats
Entre nos Chefs force débats,
Et souvent de l'intrigue,
Des lâches impunis,
Des braves gens sans récompense,
Ont trompé notre esperance
Et nos vœux réunis.²

A tulajdonképpen hadi műveletek július 4-ikén kezdődtek. Laudon niemesi táborából Pleisswedelbe vonult, hogy Liechtenstein herceget a lovassággal támogathassa. Az egész júliust menetelésekkel és szemlékkel töltötték el. Henrik herceg támadását védelmi s óvintézkedésekkel játszotta ki. Ekkor Laudon az Iser mögött foglalt állást. Itt segédkezett neki Ligne herceg is. Henrik herceg belátván támadásának haszontalanságát és Laudon állásának erősségét, lemondott annak sikeréről. Az egész augusztus ismét egyes mozdulatokban telt el. Ez alatt kisebb, jelentéktelen csatározások folytak.

Feketének szeptember hónapban nyílt alkalmat magát is kitüntetni.

Vele együtt sok magyar előkelő család sarja vitézkedett ebben a háborúban, mindezek között ő tüntette ki magát leg-

¹ Magyar Munkái, II. k. 82. l. Hadi levéltár, 1777. I. 19., Muster Liste, 1774. 1775. 1776. május 8.

² Vers sur la Campagne de l'an 1778.

inkább. E kitüntetés vonta maga után a már korábban megkezdett aknamunkát az ő további pályája ellen. Ugyancsak Laudon vezetése alatt tüntették ki magukat Blaskovics, Rakovszky, Dévay, Budaházy és Nagy kapitányok, Kapocsay hadnagy, Eötvös főhadnagy és Benyovszky Móricz gróf.

A svalizsér ezred Lichtenstein Károly herczeg közvetlen vezetése és Laudon parancsnoksága alatt állott. Július 31-ikén Giesshüblnél emberben és állatban nagy zsákmányt nyert, de később a Paskopole folyón tartott szemlénél egy része fogságba esett. Ugyancsak vereséget szenvedett 1779 február 5-ikén Brixnél, midőn Möllendorf porosz generális megszalasztotta.

E vereségeket Fekete már nem élte át, mivel fényes és emberseges haditette után nyugalomba vonult.

A nevezetes haditett Marienberg városának kizsákmányolása alkalmával történt. A városi hivatalos iratok siralmas leírását nyújtják ennek a támadásnak. Szeptember 10-ikén délelőtt Sauer Károly báró, svalizsér generális parancsára egy alezredes 100 huszárral és 50 horvát¹ a város falai előtt megjelent és 20,000 tallér birságot követelt. Ellenkező esetben a város kizsákmányolásával fenyegetődött. Ugyanő 300 arany ajándékot, nagy porció sört, bort és szarvasmarhát kívánt. A városi tanácsot elfogták és a cseh határon fekvő bükkösbe hurczolták. Ezenfelül a huszárok és horvátok a várost bejárták, a boltokat feltörték, a lakosságot fegyverrel kényszerítették, hogy pénzt kiadja, a cipészeket kirabolták, sőt a lakosságot cipőjüktől megfosztották. A nagy zűrzavarban a polgárok igyekeztek házaikba menekülni. Dél tájban néhány horvát és két hadnagy kíséretében két tanácsost visszahoztak és 20,000 frt birságot, kenyeret, sört, pálinkát, zabot és 20 darab ökröt követeltek. Mivel a 20,000 frt legott kéznél nem volt, megparancsolták, hogy négy óra alatt meg legyen, különben szabad teret engednek a fosztogatásnak. A polgárság házaiba zárkózott s a hátramaradt városi hivatal-

¹ Acta Marienbergiana: Bericht wegen des am 10. September feindlichen Einfalles.

Gegen die zu nehmende Solte Waf.
Solte Waf. zu stellen mich fiedt
zu stellen zu den Waf. zu stellen
an der Waf. Waf. Waf. Waf.
die Waf. von

Zumangig Waf. und Waf.
zu stellen Waf. Waf. Waf.
zu stellen Waf. Waf. Waf.
Waf. Waf. Waf. Waf.
zu stellen Waf. Waf. Waf.
1779.

Waf. und Waf. Waf. Waf.
Waf. Waf.

Waf. Waf. Waf. Waf.
Waf. Waf.

Waf. Waf. Waf. Waf.
Waf. Waf.

nokokat a városi jegyzővel együtt horvátok őrizték. Ezek nagy pusztítást vittek végbe barmokban és egyéb vagyonban. A tisztek mindezt megengedték. Ekkor érkezett egy császári huszár, a ki 500 aranyat követelt, mire a tanács a városi pénztárban elhelyezett pénzekhez nyúlt, melyet meg sem számolva zsákba raktak s azt a városi jegyző kíséretében a bükkösbe vitte. Itt azonban a pénzt a foglyokkal együtt a határról beljebb szállították. A város pedig, mivel tudta, hogy az elvitt pénz nem üti meg az 500 arany értékét, attól tartott, hogy ezért újra megtámadják.

A megsarczolás tényleg tovább tartott, ámde egész más eredménnyel, midőn az újlag kiküldött csapat élén Fekete obester állott.¹

Szeptember 10-ike után Marienberg városa a szász kormánytól katonai erősséget kért. Szeptember 19-ikén 300 porosz huszár és 150 szabad katona 8 ágyúval jött a város megerősítésére. Ugyanaznap reggel 6 és 7 óra közt 100 osztrák svalizsér, 100 horvát huszár és más kíséret, körülbelül 800 ember Fekete János gróf obester vezérlete alatt a bükkösből a város előtt táborozó poroszokra rontott és azokat vitéz ellentállásuk ellenére a városon keresztül üzte, majd a városból kihajtotta. A várost erre megszállották és fosztogatni kezdték. Fekete azonban, hogy katonáit kielégítse és a várost ez ismételt fosztogatástól megmentse, 200 aranyat és a már szeptember 10-ikén kívánt 20,000 frtot vagy a róla szóló váltót követelte. A 200 aranyat a polgárság készségesen összehordta s kérésére Fekete a váltóval is megelégedett, mire 10 órakor seregével eltávozott. A poroszok vesztesége 12 ember, 19 ló és egy ágyú. A váltót egy lipcei bank tartozott kifizetni. A fosztogatásban ekkor csak 17 polgár károsodott, míg szeptember 10-ikén 348 emberen esett kár.²

¹ Bericht wegen des am 19 sept. geschehenen feindlichen Einfalles. U. ott.

² Acta Marienb. Tabella. Summarisches Verzeichniss alles dessen was an dessen

Einwohner der Chursachs-Bergstadt Marienberg am 10. Sept. 1778. durch die daselbst eingerückten unter dem Commando des General von Sauer stehenden K. K. Trup-

Fekete humánus eljárásáért a város szeptember 20-ikán egy köszönő és hálaíratot szerkesztett, melyet még aznap meg is küldtek neki.¹

A támadáskor Fekete alatt két lovat szúrtak le és maga is jobb lábán megsebesült. Ekkor mindenképpen rászolgált arra, hogy valamelyes katonai kitüntetésben részesüljön. Midőn azonban ezt hiába várta, sőt midőn 1779 telén II. József hét Laudon-hadosztálybeli tisztet érdemkeresztrel tüntetett ki, még pedig olyanokat, a kik Brixnél, Pascopolenál és Prága mellett szégyenteljesen megfutottak, Fekete Hadik révén egy pro memoriában kitüntetését kérte.

Ennek a pro memoriának nem éppen alázatos hangja ügyét még jobban elrontotta.

Kitüntetésben nem részesülvén, 1779 január 7-ikén áthelyeztetését kérte a toscanai hadosztályhoz, mivel érzi, hogy saját tisztikara előtt semmivel sem igazolhatja érzékeny mellőztetését. Midőn ez áthelyezésben sem részesítették, a tescheni béke után nyugalmaztatását és vele az évi 2000 frttal járó tábornoki rangot kérte. Ezt ugyanazon év december 3-ikán meg is kapta azon legmagasabb, de megalázó kitétellel, hogy atyja érdemeinek tekintetbe vételével adják. December 27-ikén megkapta a végzést és ezzel a hadseregtől megvált.²

Midőn később II. Józseffel személyesen beszélt, ez kinyilvánította előtte, hogy szolgálatára még számít és azt hiszi, hogy ezt tőle sohasem fogja megtagadni. Fekete erre hajlandónak

pen gewaltsamerweise so wohl am baaren Geld als allen anderen Mobilibus erpresst wurden. — An baarem Geld 771. Th. 10 gr. Mobilibus 2674. Th. 19 gr. Ruinirt 7 Th. 18 gr. Summa 3454 Th. 5 gr. Victualibus 373. rh. Th. 17 gr. — Solowechsel der Stadt Marienberg. — Tabella beim Überfall der Königl. Truppe am 19 Sept. ein Summarisches Verzeichniss von den K. K. Truppen hiesigen Einwohner gewaltsamer Weise gewonnen Worden. An baarem Gelde 69 Th. 11 gr., Mobilibus 233 Th.

11 gr., Ruinirt und verdorben 39 Th. 16 gr Summa 347 Th. 15 gr.

¹ Acta Marienb. Monsieur Monsieur le Comte de Fekete Colonell et Commandeur du Regime de Dragon de Löwenstein au Service au sa Majesté.

² Petites refl. cxiv. fej. — Hadi lt. 1774. G. 5105. 9164. »Feldmarshall Hadik! Aus besonderer Gnade für den Vatter, bewillige ihm den Generals Charakter mit 2000 fl. Gehalt. mp.«

mutatkozott, kifejezván, hogy a felség családjáért bármikor is kész életét feláldozni, de most a harctéren megrongált egészsége miatt a magánéletbe kell visszavonulnia.

Bántotta mellőztetése és ezután is csak úgy volt hajlandó a hadsereg kötelékébe újból belépni, hogyha valamely dandár élére rendelik. Két év múlva II. József három levélben és egyszer szóval is megigérte, hogy visszatérése esetére dandárparancsnokká teszi, ámde nem fogadta el.

Fekete később, a török háború kezdetén kérte behívatását, de csak mint tényleges vezérőrnagyot tartották nyilván. II. Lipót trónralépésével behívatását újra kérte és kapott is ígéretet, de mint maga írja: «más az ígéret, más a megtartása». Hasonlóan folyamodott I. Ferencz trónrajutásakor a francia háborúk alatt, de választ sem kapott. Kerülő utakon tudta meg, hogy nem alkalmazzák, mivel «egészsége legkevésbé sem védi meg az iszákosságtól».¹

Fekete katonai pályája furcsa történetének egyszerű magyarázata sok más magyar generális sorsának. Hasonlóan járt majdnem mint Gvadányi József, a Sztárayak, a Telekiek, az Orczyak és mások.

III.

A hadi levéltár aktáiból és magánemlékeiből három ok világlik ki, mely arra szolgált, hogy személye II. József előtt kegyvesztetté legyen s mely őt a magyar generálisok rendes sorsára juttassa s mely erőszakos mellőztetését, gyors és megalázó nyugdíjaztatását megvilágítsa. Az egyik óriási adósságai, a második a főlebbvalójával folytatott hadi pör, a harmadik feleségének udvari cselszövényei.

Említettük, hogy a tábori élet a maga költséges változatos-

¹ Peti es refl. cxiv. fej. — Hadi levéltár, Stabsbuch, 1787., 1774. G. 5105. 9164. sz. Sessio 96. Fasc. 3. 2941., 1779. G. 5421. Sess. 103. 9803. Fasc. 25. 3026.

ságával, de egyúttal sokszoros egyhangúságával csakhamar igen kellemetlen helyzetbe sodorták. Lassankint nagyobb adósságokba keveredik, melyeknek kifizetésével édes-keveset törődött, úgy hogy kezdetben apja, ennek halála után egész élete folytán ő maga kénytelen azokat törleszteni. Ezek 1783-ban 23,587 frt 58 kr-ra rúgtak, melyeket 1785-ben apja kifizetett.¹

Ezek bevallott adósságai.

Hitelezői néha évtizedes utánjárással juthattak pénzükhöz vagy annak kamataihoz. Nemtörődömségének természetes következménye volt, hogy azok felsőbb helyen keresték pénzüket. 1777 február 26-ika óta állandó panasz érkezik felsőbb hatóságához. Hitelezői közt barátain, bajtársain kívül polgárok és kalmárok foglalják el a legnagyobb helyet s mivel ő maga nem volt hajlandó tartozásait törleszteni, azokat fizetésének lefoglalásával a hadi fenhatóság törlesztette.

1777-től 1791-ig körülbelül 19,628 frt 85 kr és 2559 aranyra rugó adósságot tiltottak le fizetéséből. Ennek behajtásával a troppau, tescheni, pozsonyi, sőt gráci hadipénztárnak és parancsnokságnak elég dolga akadt, de Feketének ez volt a legkisebb gondja, úgy hogy 1792-ben maga sem tudta, valjon maradt-e még nyugdíja s a hadipénztár kétségben volt az iránt, valjon kívánja-e még azt s ne helyezze-e cím és jellegen kívül, mire ő maga jelentkezik, hogy nyugdíját a budai katonai pénztárból fogja évenként fölvenni.

Voltak azonban Feketének is követelései, melyeket a hadipénztár hasonló szorgossággal hajtott be.

Ez a sok adósság, annak behajtása és a vele járó hivatalos apparatus mind Fekete könnyelműségét, mind a katonai adminisztráció bizonytalan ingadozását jellemzi, Feketét illetőleg azonban sokban hozzájárult, hogy hitelét odafönn megिंगassa.

Ennél súlyosabb ügygyé vált a Sauer generálissal még tényleges szolgálata idejéből származó pöre. Sauer Károly a Löwen-

¹ A gróf Fekete János adósságainak törlesztésére vonatkozó adatokat l. a hadi levéltár 1777-től 1799-ig terjedő aktái közt.

stein-svalizsérok egyik legjelesebb tisztje, a ki már 1758-ben hősi tettei miatt Ahrendornnál, 1759-ben Kunersdorfnál, 1760-ban Schlesisch-Neustadtnál, Landshutnál, 1761-ben Schweidnitznál, 1762-ben Bondorfnál, Freibergnél tüntette ki magát és 1763-ban a Mária Terézia-rend lovagja lett. Ügyszólván hősi cselekedeteivel emelkedett az ezred hírneve is. Rendkívül bátor férfiú, a ki a király kegyét nemcsak serege vezetésében, hanem személyes bátorságával is örökre biztosította magának. Feketének közvetlen főlebbvalója, kitől az ezredesi hivatalt is átvette. A két férfiú között nagy versengés forrott az érdemek szerzésében, de míg Sauernak dicsőséges multja volt, addig Feketének olyat csak szereznie kellett. E mellett a katonai adminisztrációban mindkettő egyaránt könnyedén vette dolgát.

A több éven át húzódó kétséges és főleg az alantas Fekete obesterre nézve gyanús ügy 1777-ben pattant ki, midőn a katonai kormány jelentést vett, mely szerint a Löwenstein-svalizsér-ezrednél fizetési hátralékok forognak fön­n és az ezred pénztárából elég tekintélyes összeg hiányzik. Első sorban Feketét vonták felelősségre, a ki válaszában egyenesen bevallja ez ügyben tehetetlenségét: hogy elszámolni nem tud, mivel ő ezt a hiányt Sauer ezredes távozásakor és az ezred átvételekor nem vette oly szigorúan s nem is tudott eredetéről. Erősen hangsúlyozza, hogy az ő ezredessége idejében semmiféle visszaélés nem történt. Erre a morvaországi hadi parancsnokság elrendeli, hogy a hiány Fekete fizetését terhelje és arra jegyeztessék. Fekete főlebbezésére Sauer generális válaszol s menti magát, mire Feketét, Sauert, Styner őrnagyot, Oberlein századost és Holinszky számvevő őrmestert kihallgatják. Ezek szerint Sauer alatt semmiféle hiány nem volt megállapítható. Erre Fekete Dambrováról július 26-ikán kelt védelmében kifejti, hogy a 2649 frt $6\frac{2}{8}$ kr pénztárhiány és a 221 frt 59 kr bizottsági költségbirság Sauert terheli. Egyéb tanukra hivatkozva kimutatja, hogy az ezred átvételekor a generális a pénztárt át nem vizsgálta, annak állását ki nem próbálta, mire ő azt jóhiszeműleg át is vette. Az ügy ekkor a morvaországi

hadi parancsnokságtól fölmege a hadügyminiszteriumba, a hol Feeder tanácsos veszi át s a két félt egyben értesítette, hogy itt Fekete tévedéséről van szó, minélfogva őt terheli a felelőség. Ugyanakkor tárgyalják Feketének az ügy revíziója érdekében fölterjesztett kérvényét is. •Időközben a galicziai hadi parancsnokság kereken tudomására hozza Feketének, hogy szűnjön meg fölebbezni és panaszával ne forduljon többé semmiféle forumhoz. Fekete revíziós kérvényére azonban az udvari hadi tanács fölkeri a peres aktákat. Látván, hogy ügye a galicziai katonai hatóságnál nem nyer kedvező elintézés, 1778 januárban kéri, hogy a Löwenstein-svalizsérezeredet Galicziából helyezék át a Lobkovicz vagy toscanai nagyherczeg dragonyosezred kötelékébe. Ezzel a kérésével azonban elutasították.

Január 28-ikán a hadi parancsnokság elrendeli, hogy Fekete fizesse ki a szóban forgó hiányt, vagy pedig fizetéséből foglalják le. Február 8-ikán Sauer Msmowról nyilatkozik, hogy mivel pörében kedvező elintézés nyert, nem tartozik a hiány egy részét földözni. Ugyanakkor kéri Bécsből az ügynek újabb állásáról szóló újabb fölvilágosítást. Feketének az ez évben kért nyugdíjaztatásakor a pénztárhiány nyugdíját terhelte.

Ennélfogva adósságokkal terhelve, a kitüntetésben mellőzve és még súlyos gyanutól befeketítve távozott a hadi kötelékből. Daczára annak, hogy ez év kezdetén ügyét rendezendő kétszer is járt Bécsben, daczára, hogy augusztusban történt bevonulása után legott Marienbergnél egy fényes haditettet vitt végbe, a hadseregtől megvált.

A pör tovább folyik. Ezúttal a pozsonyi katonai parancsnokság ügykörébe kerül. Feketének végre 1781 április 18-án a 4434 frt 35 $\frac{1}{8}$ -ad krajczárra hiányt és költségeket levonták, de a tartozás 4571 frt 18 $\frac{2}{8}$ -ad krajczárra terjed, miértis elrendelték, hogy a hiányzó összeg is levonassék.

Így intézkedett az udvari hadi tanács is. A lesújtó ítélet ellenére Fekete nem hagyja ügyét, de sikertelenül, míg végre önmaga is belátja, hogy az igazságot nem a katonai hatóság

szokta osztani, tehát belenyugszik és a követelt összeggel nyugdíját terhelheti (1785). Mintegy erkölcsi elégtételül említi későbbi emlékeiben, hogy Sauer generális hasonló sorsban részesült.

A katonaságtól távozván, még egyéb ügyekkel is terhelték őt. Már 1780-ban követelik rajta az ezred regulamentumát, melyet azonban Ried generális hagyatékában nemsokára megtaláltak. Ugyanakkor követelik tőle a meg nem lehető ezredgyógyszerészkönyveket, melyeket hivatalbeli utódjának, Kollonics gróf ezredesnek nem adott át. Végre ezek is megkerültek. Egy másik követelésnek, körülbelül 5190 frtnak törlesztését, mely a ki nem szolgáltatott gyógyszerészi és egyéb pénzekből állott, Fekete már szó nélkül elvállalta. Ekkor (1785.) Fekete a hadi pénztárnak a 4571 frt 18 $\frac{2}{8}$ kr. és az utólag elvállalt 6136 frt 56 $\frac{6}{8}$ kr-ra növekedett eredeti tartozását, összesen 10,707 frt 75 krt nyugdíjilletékére rovatta.

Kegyvesztettségének harmadik oka saját felesége, a kitől már hadi pályájának befejezte előtt véglegesen elvált, részint azért, mivel érthetetlen szeszélyeit és gőgjét ki nem állhatta, részint, mivel azt hitte és ez későbbben be is bizonyosodott, hogy ellenségeivel szövetkezve, kegyvesztettségének és balszerencséjének okozója.

Eszterházy Jozefának mind az udvarnál, mind a legmagasabb körökben élvezett befolyása, melyet kétségkívül előmozdított az a viszony, melyet Lacy marsall egyik barátjával kötött, sokban hozzájárult, hogy a könnyelmű férj és a látszat szerint könnyelmű katona elvesztette a felsőbb körök kegyét.

Feleségével ez időtől fogva csak a bíróság előtt találkozott, a hol az férje ellen vagyona eltékozlása miatt pört indít.

Többszörös óhaja és törekvése, hogy a hadsereghez vissza-kerüljön, az ehhez érzett nagy szeretetének és a katonai változatos élet vonzalmának tanúja. Ez a vágy és csalódása végső napjáig fúrta őt. Több levélben, számos versében ismételten említi, mily galádul fosztotta meg «a tatár irigység», «az udvari

Caballe» a hadi pálya dicsőségétől.¹ Ő, az «Isten haragjából régi káplár», ki a »betsület útjába» járt és «diadalmat nyert néha Burgusoktól», ötven éves korában politikai dicsőségért kezdett lelkesedni, mely érzelem alól azonban ki-kitör a katonaszív elkeseredése és a mellőzött ember boszúja. Ily szellemben írja 1800 körül fiának, ki ekkor Galicziában utazgat, Vengerkából küldött levelére²: »Valóban irigylem néked azon vidéknek látogatását, melyben én sokféle okokra nézve szerentsés voltam. Singaván lakott a most meghalálozott Generalis Sauer akkori Obesterem; Olesiczán lettem Obester és kártyavárait előmenetelemnek (bár azokat irigység szele elpusztította,) építeni kezdettem. Jön ehhez, hogy fiatal 's egészséges lévén, a bút-bajt alig éreztem :

Ihadaknak Istene nem szünt ketsegtetni
 Borostyán szerzéssel, 's velem reméltetni,
 Hogy diadalmakra Vitéz sereginket,
 Vezérleni fogom, mert noha népinket
 Hóditnám, nem hagytam szívem bágyasztani,
 'S úgy tudtam időmet két karban osztani,
 Hogy kötelességem gyorsan meg tétessék ;
 De mégis mulatás el ne mellőztessék ;
 Dombiczán, Tarnovon Amor lépes méze
 Szívemet elfogta, de rajt nem tetéze,
 Mert naponkint mégis legényim munkáltam,
 Vagy hasznos sereglést fejemből próbáltam.
 Így éltent Ijantan azon szomszédságba,
 Nem vélvén, hogy jutok olly nyomorúságba,
 Mely már régtől fogvást kínozza lelkemet,
 Sem hogy had piarczról el nyomnak engemet,
 'S későbbben kívánván Hazát építeni,
 Hogy udvarnál bajba, szint a fog ejteni,
 Mert tsak Törvényünknek, 's ő néki szolgáltam,
 Demagogusoknak pedig ellent álltam,
 Kik mindent intézvén maguk rút hasznára,
 Mászva mégis értek, jóknak jutalmára,

¹ Pucelle, a XII. ének előszava.

² Magyar Munkái, II. k. 182. 183. II.

Azt sem véltem akkor, hogy én vénségemre
 Siránkozva nézzek fogyott értékemre,
 'S a' rendet szeretvén, mégis bele düljek
 A' került örvénybe, 's torkig elmerüljek.»

Összes kártyavaráinak összedőlten siránkozik e versben, pedig mindegyikhez sok tehetséggel, nagy ambícióval, de még több önérzettel fogott, de éppen egyéniségének e tulajdonságai buktatták ki először a hadsereg kötelékéből, majd az udvar kegyéből s végre az országintéző rendek sorából.

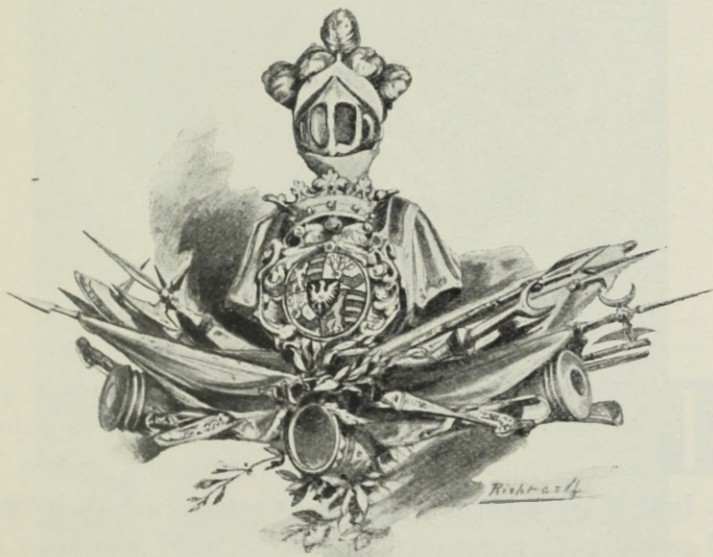
Hadi ténykedését nemcsak a vitézség, hanem a humánus katonai szellem jellemzi. Oly katonai szellem, mely nem értett ugyan a magas állásához szükséges hivatalnoki pedánszágához, de annál inkább tudott a fegyelemhez, a lovagiassághoz, a gavallérsághoz és vitézséghez. Oly erények, melyek a háborúban több sikerre vezetnek, mint a békében, pedig az ő rövid hadi pályája épp a békés időbe esik, mikor műveltsége a szellemi munkásság terén több hasznót hajtott volna, mint a táborban. Összes nevezetes bajtársai a háborúban tüntethették ki magukat s aztán a nyugalmas években sokat elnéztek hadi dicsőségük kedvéért. Neki ebből nem jutott ki. A bajor örökösödési háború, melyet francia verseiben oly lelkesedve üdvözölt, inkább egy óriás méretű hadgyakorlat volt, semhogy benne kisebb csapatok nagyobb feladatokat végrehajthattak volna. Marienbergi dicsősége az egyedüli kimagasló hadi tett, melynek gyümölcseit azonban nem élvezhette.

Egy szóval, a körülmények itt sem kedveztek tehetségeinek.

Katonaerényeit azonban nemcsak az elősorolt dolgok bizonyítják. Levéltári adatok szerint 1778-ban a legfelsőbb katonai hatóságtól az ezredparancsnokok számára a korlátlan pallosjogot kérte, hogy a béke idején vagy a háború előtt és alatt állandóan ismétlődő katonai szökéseket statarialis büntetéssel megszüntesse. Mivel kérése a regulamentumba ütközött, megtagadták. Ugyanakkor a fegyelem föntartása végett kérte, hogy ezredkiegészítő csapatainál tiszteket is alkalmazzanak. Első ízben hallani sem

akartak róla, végre megengedték. Alárendeltjeinek nyomorán, elhunyt tisztjeinek özvegyein és árváin pedig nemcsak tényleges szolgálata idejében, hanem utána is, pénzzel és közbenjárásával igyekezett segíteni.

Fekete János katonai pályáját, mint megannyi más magyar generálisét, az egyéni önérzet, a büszkeség és a lelkesedés érzelme aranyozza be. Ő az érzelem katonája volt, a ki hadi tevékenysége alatt nem értett a felsőbb katonai tisztségekhez is megkivántató bürokrata rendszerhez és inkább saját hadászati invenciójának sugallatára, mint föllebbvalóinak vagy a regulamentumnak parancsszavára hallgatott.

31. GRÓF FEKETE JÁNOS CZIMERE.

32. FEJLÉCZ EGY II. JÓZSEF FÖLÖTT MONDOTT GYÁSZBESZÉDBŐL.

ÖTÖDIK KÖNYV.

II. JÓZSEF ALATT.

I.

MÁRIA TERÉZIA, a Fekete család egyedüli jótévője és pártfogója, a kinek Fekete György méltóságát és terjedelmes vagyonát köszönte, 1780 november 27-ikén halt meg. Igaz, hogy a kancellár nagy népszerűségét és a függetlenül gondolkodók szeretetét fölládozta, de azért nem szűnt meg a bécsi udvartól minden hazafias áldozatért a hazának a viszonyokszabta és a körülményekengedte újabb előnyöket kinyerni és biztosítani.

A trónváltás nemcsak az országra, hanem a királynő egyes kegyeltjeire nézve is végzetessé vált. II. József trónraléptével az udvari szellem, az állami háztartás rendje, a közigazgatási rend-

szer majdnem máról holnapra megváltozott. A tettekre vágyó fejedelem, a ki már anyja életében sok kiváló jelét adta annak, hogy országait a szellemi és politikai haladásban európaibb, még pedig az eddigi állapotnál több hasznot hajtó anyagi színvonalra emelje, s kit eddig a királynő konzervatív kormányzása és akaratára sok reformtól visszatartott, most még ifjú korából megőrzött lelkesedésével fogott államfőüljítő és nemzeteket, ha kell, fölforgatás árán is átalakító eszméinek érvényesüléséhez. A korviszonyokhoz képest egy önalkotta elméletnek, politikai utópiának megvalósítására törekedett, mert sem monarchiája, sem népe, különösen annak papsága és nemesége, nem volt hajlandó arra, hogy újításait elismerje, kecsegtető üdvriadallal vagy örömmel fogadja. A köznép maga, mely a változást, a jobbulást óhajtotta, még halála után is kesergett érte, a nemesség, melyet kiváltságainak gyökerén támadott meg s mely az évszázados alkotmány intézményeiben és a közigazgatásban látta kiváltságainak biztosítékát, halálát újjongással fogadta.

Bár a jövő a császárnak adott igazat és eszméit jobbra megvalósította, de korának hatalmasai intézkedéseinek ellentállottak és még életében fölforgatták.

Trónraléptével legott munkához fogott. Eljutott tehát oda, a hová évek hosszán vágyódott. Már korábban is többször hangoztatta: csak tíz évre van szüksége, hogy terveit végrehajtsa. Most e tíz évnek kezdetén állott, nem remélve azt a véget, mely tervszerű és igaz meggyőződésből eredt munkásságára vár. A mit jóindulattal és lángeszű divinációval kezdett, azt később egy tollvonással kellett eltörölnie.

Föllépése elsöpörte Mária Terézia kegyeltjeinek nagy számát s reformjainak több nevezetes államférfi és katona esett áldozatul. Ezek egyike Fekete György gróf, a ki József erőszakosan fölforgató intézkedéseinek hivatalból is ellenszegült, midőn a koronázatlan király a magyar alkotmány és közigazgatás ellen intézte támadását. Györgynek indokolatlanul meggyanúsított fia pedig méltó elkeseredéssel és nem titkolt boszúvágygyal hagyta

II. JÓZSEF CSÁSZÁR.

el a katonai pályát, a melyen tehetségeinek már-már sikert elérő mesgyét vágott.

Fekete Jánosnak egész szellemi lénye, jelleme, törekvése és szórakozásai minden ízében ellenkezők a császáréival.

A lelkes katona nemcsak a katonai bürokratizmus megtestesült ellenségeként áll Józseffel szemben, hanem politikai meggyőződése, belénevelt arisztokrata fölfogása, régi magyar nemesi mivoltának átható érzete is ellentmond a monarchikus jozefinus szellem zsarnoki erejének. Lelkéből gyűlöli a császár rendszerét, de nem azzal a hévvel, a melylyel egy elvet gyűlölnék, hanem a mint a meggyűlölt személyiségnek: a császárnak elveit szokás gyűlölni és üldözni. Ettől az érzelemtől hajtva hagyja el a katonaságot és nem tér oda vissza a császár hívására sem. Ettől vezetve a társadalmi és politikai téren is fölvette ellene a harczot. Igaztalanul ugyan, mint azt későbbi vallomásai elárulják, de mégis bizonyos, a megsértett ellenfél által elismert joggal. Működése tehát inkább a császár személye ellen irányult, s csak másodszorban intézkedései ellen. És a gyűlölség azonnal megszűnik, mihelyt a császár nem él többé és az autokrata, reakzionárius I. Ferencz uralkodása alatt József szabadelvű intézkedéseinek egy részét visszaóhajtja.

Fekete különben is Voltairenek és irányának testi-lelki híve, míg a császár Rousseau tanítványa. A voltaireianus bölcselete lassan és önállóan fejlődik át bizonyos eredeti világfölfogáshoz; Rousseau híve, mihelyt a hatalmi polczra jut, mint II. Frigyes követő fejedelem, kiváló eredetiséggel kívánja országait átalakítani és alattvalóit boldogítani. A voltairei epikureizmusnak és fölületességnek esküdt ellensége, államában a katonai rendet és szigorú köteleességtudást kívánja, mint azt Poroszországban látja.

II. Frigyes Józsefnek is, Feketének is ideálja, s míg Fekete, ki a csatatéren ismerkedett meg Nagy Frigyes tehetségével és vele magánuton is érintkezett, neki föltétlen bámuloja, addig József bár sokban utánzója és követője, mégis politikai ellenfele. Ez hagyományokat tipró intézkedéseiben a rendiség kiváltságait és

a felekezetiesség palladiumjait nem ismeri el, csakis újító eszméire, a czélszerűségre és a józan észre hallgat. Mint az állam első hivatalnoka, csakis a munkának szenteli magát. Meggyőződése, hogy minden ember szolgálatával tartozik az államnak s a hivatalok betöltésénél a monarchiai közjóért lángoló lelkekre volt szüksége, a kik le tudnak mondani az élet kényelméről. Fekete ellenben csakis a nemzet közjáváért lelkesedik és áldozik. József rideg államáért nem akar lemondani semmiről, legkevesbbé nemesi előjogairól. A császár előtt az egyén megszűnik, de nem a nemzetekért, hanem a monarchiáért, Fekete mindenekfölött egyéniség, még pedig határozottan magyar. Józseffel, a fukar, makacs, feledni nem tudó, zárkózott, bizalmatlan, föltétlen engedelmességet követelő császárral szemben a művészetet és költészetet szerető, az ünnepélyeket, a drága szövetekben ruházkodást, a családi kincseket fitogtatni akaró és az aranyos termek fényesre viaszolt pádimentumát megszokott udvaronc állott, ki azonfölül nyiltszívű, jókedvű, pazarló, kényelemszerető és cigány természetű főúr is. A császárral csakis a makacsságban és meggyőződésének szívósságában rokon, a mely rokonság azonban két ilyen egyént csak elválaszthat és sohasem egyesíthet. Az a nagy szeretet és rajongás, a melyet Fekete egykor a fiatal császár iránt érzett, most tizévi gyűlölséggé fajult. Érezte, sőt vallja is, hogy József nagy fejedelem, a ki hősnak született, látta, hogy minden vállalkozásában szerencsétlen, tudta, hogy mélyeszű férfit, a ki azonban korlátlan erőszakosságával észellenes dolgokat művel, hogy spártai jellem, ki csak jót és hasznosat akar, de kiváló autokrata, a ki csak rosszat teremt; tudta és vallotta is, hogy Habsburg Rudolf óta ő az egyedüli nagy Habsburg, de rossz nevelése, önféjűsége és szarkasztikus valója lerontja a nép és a külföld imádatát.

Ilyen fölfogással Fekete nem várhatott s nem is várt semmit sem a császártól, sem annak kegyeltjeitől.

A katonaságtól megvált generális ezután kizárólag szenvedélyes kedvteléseinek élt. Színház, gyakori utazás, hazardjáték,

a költészet és később egy kalandos politika foglalja le idejét. A két utolsóban lelte meg tulajdonképeni életcélját. A többi magyar érzelmű főúrral együtt, a kik József alatt politikai tétlenségre voltak kárhozthatva, s kiknek forró hazafisága tevékenységre alkalmat nem talált, megvárta, míg vállvetve részt vehet a nemzet újjáteremtésében, vagy, a mint ő mondja, a «haza építésében».

Elhagyván a katonai pályát 1780-ban nagyobb utra kél a «római birodalomba,» a hova «egészségének helyreállítása végett» négy havi engedélyt kapott a katonai hatóságtól.¹ Francia emlékirataiból tudjuk, hogy szabadságoltatásának ez a címe, csak czégér, hogy a katonaságtól, melyet «dicsően szolgált, de dicstelenül végzett be», menekülhessen. Útja a Rajna felé vezetett, hol már annakelőtte is megfordult, midőn II. József császárrá koronáztatása alkalmából Frankfurtban mulatott.² Még útközben fogamzott meg benne a szándék, hogy francia munkáit: verseit, levelezését és prózai műveinek egy részét egybegyűjti és kiadja.³ Nagy arányú levelezéséből főleg a Voltaire-rel, Ligne herczeggel és körével közölt levelek, prózai műveiből a Mária Teréziát és Ferencz császárt jellemző beszédek, az 1764. országgyűlés jellemzése és a voltairei levelekben foglalt politikai irányzatú «Copie» és «Refutation»⁴ költi föl az általános érdeklődést.

A «Copie» Voltairetől, a «Refutation» Feketétől származik. Az támadó, ez védő irat.

Ez a két gúnyolódva irt elmélkedés a bécsi udvarnak, Kaunitz-nak és Mária Teréziának álnevek alatt tárgyalt jellemzése. Erese, Aranda, Amman, Miranda, Spanyolország, Madrid helyett a királynő, Kaunitz, Voltaire, Fekete, Ausztria és Bécs értendő.

Voltaire szerint Spanyolországban a szabadság bűn, a szellemi eldurvulás megfizethetetlen érdem, az uralkodás olasz

¹ Hadi Itár: G. 1857. sess. 50. június 24., Fasc. 1341. június 14.

² Mes rapsodies, II. k. 145. I. Mes Confessions,

³ U. ott, II. k. 242., 273. l.

⁴ U. ott, II. k. 199. l.

harlekinád. Volt idő, midőn Cicero és Virgil volt az egyetlen engedélyezett olvasmány, midőn a gondolatokat megvámolták, midőn egy könyvárús, a ki egy udvari tisztnek betegsége alatt könyvet adott, a gályára került. Mindenben a jezsuita uralom kerekedett felül, s Konstantinápolyban a görög rabszolga szabadabb, mint az osztrák alattvaló. Megfélemlítéssel uralkodnak s a politikus nem meri egy courtesane fülére bízni azt, mit az angol az egész parlamentnek, a népnek, a világnak elmond. Itt a vallás az első hatalom, ez pedig üldözi a merész szót, jobban mint Attila vagy Tamerlan, a merész író pedig a trón megingatója. Alig van három vagy négy ember, a ki nyíltan mer beszélni, s a «coetus selectus», melyben a férfi be meri vallani érzelmeit, titokban működik. Csak Anglia és Poroszország szabad, mert lerázta a római ígét.

Fekete szerint Voltaire téved, távolból nézi a dolgokat s messziről elhatott mendemondáknak ad hitelt. Aranda miniszter nem reformálta ugyan az előítéleteket, de sarokba szorította a jezsuitákat. Szellemes ember, a ki a művészetek és a francia irodalom pártfogója, szereti az olasz operát, de e mellett parókájára és ruházatára épp oly nagy gondot fordít, mint a diplomatiára. A hízelgők és udvarlók csoportja nem érzi szükségét a gondolatnak, a merész támadásnak s bár a miniszter az uralmi formát átalakította, a vallás hatalma óriási. Voltaire, d'Alembert és Marmontel műveit száműzték az udvartól, mert a királynő fél szellemüktől, pedig örökösen róluk beszélnek, őket idézik és híveik száma az egész környezet. A kormány nem üldözi a filozófust, az uralkodó a néppel sokat törődik és híveinek üdvét emelni óhajtja. A «coetus selectus» nem oly erős, hogy itt is megteremtse azt a szellemet, a mely Franciaországban otthonos, de a tudatlanság nem egyetemes. A szellemi reformokat sem a miniszter, sem a kormány, sem az uralkodó nem fogja keresztül vinni, mert a reformokat rendesen pár elszánt egyén teremti meg.

Ugyanebben a munkájában látott napvilágot a «Lettre sur la diète de 1764,» az oly nagy lelkesedéssel összeült, de annál kevesebb eredménynyel eloszlott országgyűlésről írt levele, melyben a nemesi felkelésnek atyja által elkerülhetetlenül szükségessé tartott és állandóan sürgetett, de a nemzet egyeteme által el nem fogadott reformját magasztalja.

Nevezetes még a «Mes confessions» czimű verse a frankfurti koronázás idejéből, a melyben leplezetlen, sőt kiméretlen magajellemzése kelti föl az olvasó figyelmét.

A többi: a versek, az elbeszélések, a beszédek és gondolatok inkább kulturtörténeti adalékok, semhogy a mai általános érdeklődést Fekete verselő munkásságára irányítsák. Látjuk bennük, mint forgolódik az annyira művelt udvaronc a bécsi udvar pajkos és negédes köreiből, mint élvezi annak francia ledérségét, mint csillog szellemével ama jelentős körben, mely az imádott királynő, de különösen férje közelében a francia udvart, a francia műveltséget és irodalmat pártolja és utánozza.

Ezek a művek azoknak az előkelő írói férfiaknak jellemzését foglalják magukban, a kik céljukul tüzték ki maguknak, hogy — ügyet sem vetve az akkor Bécsből fejlődő és erősödő német szabadon gondolkodó irodalomra, — az udvart a francia szellemnek foglalják le s a színházakban és a társaságokban a francia gondolkodás hódító útját előmozdítsák és hatását megszilárdítsák. Ligne, Ayrenhoff, Ried és maga Ferencz császár voltak ez iránynak legkiválóbb szószólói.

Fekete ebből a szempontból válogatta össze jelentősebbeknek látszó munkáit; midőn azonban 1781 évben a «Mes rapsodies» két kötetét közrebocsátotta, ez a szellem már nem hódított. Ferencz császár halálával lassankint az udvarból, majd a társaságból, végre a hadseregből is tűnedezett. József köre irodalomra és művészetre nem igen adott, ez haladhatott a maga rendes demokratikus útján. Helyette tehát a Denis, Gellert, Gleim, Müller János Henrik Frigyes, Schröder és mindenekfölött Lessing úttörő munkássága kaput nyitott a német szónak

és költészetnek Bécs színházaiba, a társaságokba és a lapokba. Lessing személyes megjelenése után az ő művei és velük a germán szellem hódították meg az udvart, II. Józsefet, a körülete csoportosuló szabadkőműveseket s más titkos társulatokat, Bár maga II. József sem a tudományt, sem az irodalmat nem sokra becsülte, mégis germanizáló törekvéseinek előnyére szolgált a már hatalmasan föllendülő német irodalom.

A «Mes rapsodies» francia szelleme tehát már nem talált Bécsben termékeny talajra, s a mit hatásáról tudunk, az csak annyi, hogy baráti körben: az arisztokráciánál, a katonaságnál csakhamar elterjedt, a nélkül azonban, hogy a köztudatban mélyebb medret vájtt volna. Nem terjedt el hazánkban sem és igen kevesen olvasták. Híre ugyan terjedt, sőt még bizonyos nimbuszt is adott írójának, de az akkori magyar írói nemzedéket nem lelkesítette. Inkább beszéltek róla, mint olvasták, sőt legendákat is költöttek írójáról, mint azt Beretsinyi Nagy Lászlónál, Aradmegye jeles monografusánál olvassuk, ki azt mondja, hogy «a titokzatos tudományokkal foglalkozó» Fekete francia munkái «Amstelodamban» adattak ki. A már mondottakból kiviláglik, hogy ezt a művet még a külföldi irodalomban oly alaposan és majdnem egyetemesen jártas Kazinczy Ferencz sem olvasta.

A könyv különben is az indexre való volt. Szelleme, mely leplezetlenül hirdeti az enciklopédisták tanait, mely Voltaire-ből táplálkozott, mely vallásellenes tendenciákban gazdag s szociális fölforgatásra is törekszik, s mely végre az erkölcsöt illetőleg is sok kívánni valót hagyott fönn, a cenzurának, még az amúgy is enyhe jozefinus sajtórendeletnek is megsérti pontjait, a mennyiben a katolikus vallást rendszeresen ostromolja, a lábrakapott hitetlenséget terjeszti és elősegíti.

Fekete tudta ezt s azért, habár jelszava «inque meo nullum carmine crimen erit», mégis névtelenül és Genfben adja ki munkáját.

A könyv tényleg az indexre került s hatása ezzel is elmaradt. Későbbben azonban, midőn II. Lipót alatt az új szellem iránt

Magyarországon is fölébredt az érdeklődés és Fekete politikai szereplése lekötötte iránta a közfigyelmet, annál szorgalmasabban forgatták főúri barátai és elvtársai.

Fekete e francia műve kiadásának egyik célja az is volt, hogy a külföldön, főleg Franciaországban is elterjedjen. Vajjon írói ambícióját sarkalta-e ezzel, vagy pozíciót akart teremteni magának, az kétséges. Dalolt, írt francziául, mert ilyen volt a divat, s mivel jól írt, sőt Voltaire dicséretét is kiérdemelte, tehát költött tovább is mindhalálig. Fő célja pedig az volt, hogy voltaireianus gondolkodását a jozefinus korlátolt józansággal összemérje, hogy meggyanusított jellemét a maga őszinte mivoltában tárja ki barátai előtt. S mindezt el is érte. Sajnos, hogy idegen nyelven teszi, ámde még nem látta be, hogy eszméi csakis akkor hathatnak, hogyha azokat nemzete szűk körében iparkodik érvényesíteni. S ekkor talán még nem is érelődött meg benne az a szándék, hogy politikailag is hasson, inkább emléket állított élete egy nevezetes és nem dicstelen korának, a melyben a legmagasabb kitüntetések között is megőrizte lelke ifjú ragaszkodását a költészet és a barátság iránt.

Francia művét még 1782-ben, Hollandia és Németország bekalandozása után, egy németül írt munkája követte.¹ «Die Buchstaben, oder Bruchstücke über was Sie wollen; kein ABC weder für grosse noch kleine Kinder» című műve, mely Desauban látott napvilágot. Tárgyát, körét és irányát csak címéből sejthetjük; a munka maga egyetlen példányban sem ismeretes.

Úgy látszik, teljesen elkallódott, s csupán a bibliografiai adatok őrizték meg emlékét.²

E két munkával tetemesen rászolgált arra, hogy Bécsset, az udvart és saját otthonát kerülje, nehogy alkalmatlan zaklatások nyugalma zavarják. Ezért még 1782-ben és 1783-ban Olaszországba utazik, majd hosszabb ideig tartózkodik Triesztben, a

¹ Hadi Itár. Fasc. I. 341.

² Emiliti Wurzbach, de Kayser is: Vollständiges Bücherlexikon, 1834, Magyar

könyvtárakban nincsen. Berlin, Dessau Lipcse, Páris és London könyvtáraiban sem sikerült megtalálni.

honnan atyja hívására is, de főleg pénzzavarok miatt ismét haza jön. Ily értelmet olvashatunk Széchenyi Ferencz grófhhoz írt és pénzügyleteinek elintézését kérő leveleiből.¹

II.

Atyja 1783-ban hivatalát ott hagyta és nyugalomba vonult. Áldozatává lett II. József alkotmány- és közigazgatási reformjainak. Az öreg országbíró erős udvari érzelve és hazafias gondolkodása összeütközésbe jutott Józsefnek a helytartótanácson eszközölt reformjával. Kivénült abból, hogy a tetterős fejedelem újításait átértse és őt érvényesítésükben gyámolítsa. Bűrókrata sem volt annyira, hogy a rendiségen, a nemesi kiváltságokon alapuló régi alkotmányt megszüntethetőnek vélhette. Annál inkább volt erre hajlandó mindenre kész és általánoson gyűlölt sógora, Niczky Kristóf gróf, kit József Magyarország kormányának élére állított, ki «tetőtől talpig bűrókratának mutatta magát, kiben ez országban senki sem bízott és ki annál fogva legméltóbbnak látszott a legfelsőbb bizalomra.»

Sem Fekete György, sem Niczky Kristóf az igaz magyar érzelmű politikusokban még haláluk után sem hagytak áldott emléket maguk után, de míg az leköszönésével kiengesztelte a kedélyeket, ez hivatalvállalásával osztatlan gyűlöletet keltett. A későbbi paskvillus-irodalom mindkettőt sújtja:

. . . már kettő meghalt,	Betöltötte nevét szíve
És mindenik magyar volt.	S vajmi sok kárt okozott.
Utálatos hamuvá vót,	Másik Niczky Kristóf vala
Minden rosztat az koholt;	A hazának Pestise,
Egyik kinek Kormos neve	A ki minket el-árula,
Feketére mutatott,	Pandorának Pixisse,

¹ Széchenyi Ferencz levelei az 1782—1783. évekből a Magyar Nemz. Múz. levéltárában elhelyezett családi levéltárban.

Méltó kinek koporsóját	Hic jacet,
E versekkel illetik,	Quod omnibus placet,
Dicső hazánknak rontóját	Quia
Imígyen megtisztelik:	Proditor patriae tacet. ¹

Fekete János, a fiú és rokon azonban más emléket állított nekik.

Niczky Kristófról különös módon emlékeznek emlékiratai. Tudvalevő dolog, hogy Fekete Györgynek azért kellett hivatalát otthagyni, mivel Józseffel szemben az alkotmányt, a kiváltságos közigazgatást és a helytartótanács szervezetét védte. A haladó császárral szemben a maradi államférfiu Mária Terézia intézményeit védte, sőt még nádorválasztást is emlegetett. Bukását Jankovics Antal és Niczky Kristóf nyilvános és alattomos támadásai mozdították elő. Niczky sugallta a királynő utolsó éveiben azokat az újságcikkeket, melyek az országbíró munkását bíralták, érdemeit tépdesték s elítélték, és mikor József alatt Fekete György nyugdíjaztatása szóba került, Jankovics Antal a kancellár állására Niczky ajánlotta a császárnak.²

Fekete János emlékiratai szerint, a ki nagybátyját már korán gyűlölte, az új országbíró, vagy mint ő nevezi, Magyarország Sejanusa, «ostora»: nem volt lángelméjű, hanem közepes, alantjáró tehetség. Ifjú korában írt munkái: színművei (Tagyrides) kritikán alúl álló művek, melyeket Fekete már tizennyolcz éves korában javított. Csak latinul és magyarul tudott. Szellemtelen, száraz lélek. A mi szellemességet későbbben elárult, azt alantasaitól sajátította el, kiknek korlátlan zsarnoka volt. Mint hivatalfőnök, megkivánta tőlük, hogy gályarabok módjára dolgozzanak és a császár intenczióit ellenvetés nélkül végrehajtsák. Fenhéjazása és önzése határtalan volt. Állásánál fogva követelte, hogy tekintélye előtt nemcsak hivatalnokai, hanem egész Magyarország földre boruljon. Működése kiölte a haza és a magyarság iránt viseltető szeretetet. Halotti terítőt vetett az országra. Jankovics gróf, a ki hasonló

¹ Múzeumi kéziratár.

² Petites réflexions, LXXI—LXXVI.

anyagból volt gyúrva, mégsem vállalkozott szerepére, hanem Niczkyre hárította azt a tisztséget, melyet a császár neki szánt.

Niczky és Jankovics egyesült erővel túrták ki Fekete Györgyöt a kancellariából.

33. GRÓF NICZKY KRISTÓF.

Niczkyről említi György fia, hogy egy ízben, midőn atyja már nyugalomban volt, nagybátyja az öregnek vendégszeretetét vette igénybe. Fekete György, a ki sógora jellemét ismerte, vele szemben megőrizte hidegvérét, a házigazda tekintetét és a külső formát. Együtt ebédeltek. Leverő, nyomott hangulat uralkodott.

Niczky az asztalnál komor, egyszótagú volt és keveset is evett. Midőn ebéd után a beszéd folyamán egy ablakrészben megállottak, Niczky könnyekkel szemében kért Fekete Györgytől, «ki belőle embert faragott», bocsánatot, mert ellene dolgozott s hivatalából kimarta. Fekete vidám szóval nyugtatta meg az új országbíró s kijelentette, hogy hálát ad Istennek, mivel megengedte, hogy meggyőződését nem kellett föladnia, hogy hivatalától megvált, s örvend, hogy addig, a míg működött, föladatának emberül megfelelt.

Fekete János, atyjának föltétlen bámulója, e jelenet tanúja, mélyen okult atyja sorsán, midőn kijelenti, hogy minden maradéknak meghagyja, nehogy valaha hivatalt vállaljon vagy a nemzetet szolgálja, mert a haza, épúgy mint a fejedelem, mindig hálátlan és «qui publico servit, nemini servit».¹

Fekete János ekképen ellenséges lábon állott nemcsak a fejedelemmel, annak közjogellenes intézményeivel, hanem leghatalmasabb hivatalnokával is, a ki egyúttal vérbeli rokona volt. A «Petites reflexions», melyeket 1784-ben kezdett írni, minden sorából ez az olthatlan ellenszenvet, sőt gyűlöletet sugározza ki.

Hogy a viszonyok türhetlenségét elkerülje, ismételten utazgat. 1784-ben Olaszországban, Triesztben és Fiumében fordul meg.² A költségeket apja fedezi, a ki ez évben, hogy fia gondtalanul élhessen, évi 5000 frt segélyt biztosít számára.³ Ennek hallatára hitelezői tömegesen megtámadják, mire apja, hogy fia megrendült hitelét biztosítsa, 1785-ben tartozásainak összes kamatait kifizeti.⁴ Ámde még ez sem teremtett neki kedvezőbb helyzetet, mivel rendes életmódja tetemesen meghaladta az évi segélyt és ő újra hitelezőkre vagy apjára szorult. Adósságainak s vele ezek kamatainak nagyságát maga sem ismerte, de nem is törődött velük. Kedvteléseinek semmiféle hitelező útját nem

¹ Petites reflexions, LXXI—LXXVI.

² Hadi Itár. G. 2998. Fasc. 3. 1337.

³ U. ott. C. 613. — Fasc. 58., 405.

⁴ Magyar Munkái, 1. k. 9. 10. l. és Petites reflexions.

T r a n e r r e d e
auf den Hinschied
Er. Hochreichsgräflichen Excellenz
des Herrn, Weiland des Heil. Röm. Reichs Grafen

G e o r g F e k e t e
von Galantha,
des Heil. Stephanordens Großkreuz, Obergespanns
der Aradergespannschaft, Ihro K. K. Apost. Majestät wirklichen
geheimen Raths und gewesenen Obristlandrichters.

g e h a l t e n

v o n

Leopold Freyherrn von Schaffrath
Weltpriester, der K. K. und der W. W. Doktor,
Direktor der Gymnasialschulen zu Pest.

P E S T ,

gedruckt bey Matthias Trattner, kdn. priv. Buchdruckern.

34. GYÁSZBESZÉD GRÓF FEKETE GYÖRGY HALÁLÁRA.

szeghette, s így 1785-ben ismét utazik. A katonai hatóság megengedte,¹ hogy a német birodalmat beutazza, megparancsolta azonban, hogy Poroszországot ne érintse. Októberben már Bécsben van s innen távozik Morva-, Szász- és Bajorországba. 1787-ben ismét Németországban kalandoz.²

Ennek az örökös cigányéletnek eredménye, mint maga mondja 1788 újév napjára:

Im ez uj esztendő soknak ujj boszuság,
 Tsak üres erszény is, melly nagy nyomoruság.

 Nem kinozna, mint most adósságim súllya,
 S Tisztem hátrálása, ki szívem meg dűllya.³

Ámde a következő évben már nem énekelhette:

Bár üres erszényem bővebb töltésére,
 Adna kedves atyám újjult vetsernyére,
 E' drága szokásnak fenntálló nevére,
 Körmöcznek borsából fia kenyerére.⁴

Mert atyja ekkor már nem élt, de megérte még azt, hogy családjának és pályájának nagy ellensége, Niczky Kristóf 1787-ben a nemzet nagy örömeire meghalt. «Halálát ugyan» — mondja Dugonics a «Niczky-Róka» szerzője — «nem annyira sajnállaná, mivel halandó ember volt, hanem csak azt bánná, hogy halálával maga után vinné ő koporsóba egész Magyarországnak átkát».

Niczky felett a közvélemény mint történeti szellem tört pálczát.

Az 1788-ik évet Fekete János beteg atyja körül töltötte, a ki október 19-ikén halt meg, mint a Magyar Kurir mondja: «hosszas betegség után F. Ts. és királyi Fő hadivezér kedves fiának ölében,»⁵ s utána veti e sorokat:

Nyugodjál nagy Oszlop! Sok terhit emelted
 Hazánknak midőn e szükségét viselted.

¹ Hadi ltár, G. 1931. Fasc. 1. 120. — F. 994. Fasc. 29., 87.

² U. ott, C. 395. Fasc. 29., 87.

³ Magyar Munkái, I., II. k. 11. l.

⁴ U. ott, I. k. 10. l.

⁵ U. ott, I. k. 13. 14. l.

III.

Fekete György halálával fiára nagy föladatok hármlottak. A vagyon, mely reá nézett, mindeddig ép és adósságmentes. Atyjának kamatozóan elhelyezett pénze biztos kezekben volt, s a hol szükségesnek mutatkozott, ott a fiú pör útján hajtotta be. Így jutott a pestmegyei Vattay János és neje Törös Máriánál még 1781-ik évből eredő 10,000 forinthez, melyért az adósok pestmegyei birtokukat terheltek.¹

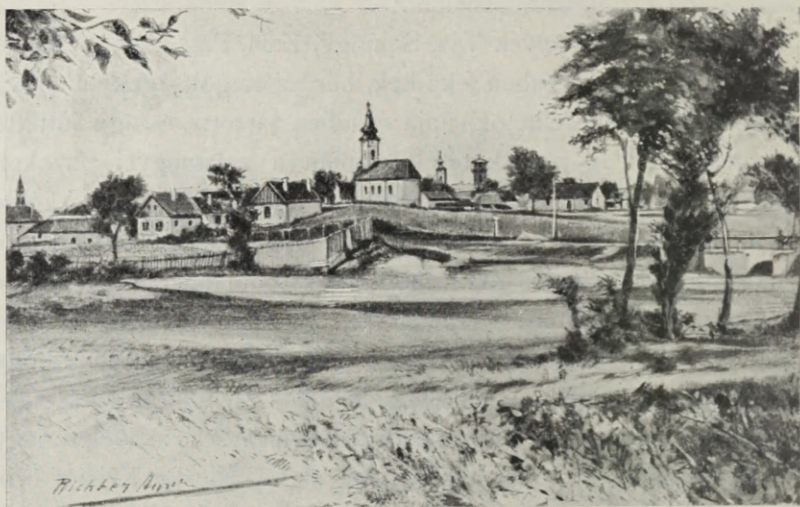
A birtokokat, melyek Vas, Somogy, Zala, Pest, Arad, Csanád és Zaránd vármegyékben feküdtek, bár szétagoltságuknál fogva nehezen voltak kezelhetők, apja rendben tartotta és így juttatta gyermekének. A régi kötések alapján a zalamegyei birtokok elidegeníthetetlenek, de megterhelhetők voltak. Hogy idegen kézre ne juthassanak, arról Niczky György végrendelete alapján utódainak örökös szeme gondoskodott. A többi birtokról tetszése szerint rendelkezhetett.

Adósságainak nagysága már ekkor kénytelenítette, hogy birtokainak távolabb fekvő részeit eladja s így adóssait kielégítse. Ezek a Somogy és Vas vármegyékben fekvő részek, melyek a nagy Niczky-hozományból eredtek ugyan, de a Niczky Kristóf örököseivel kötött egyezség alapján eladhatók voltak. Niczky Kristóf egyetlen fia, György három gyermekének: Jánosnak, Lajosnak és Máriának, Erdődy Péter feleségének, csakis a nagy kiterjedésű, de Fekete haszonélvezetében levő zalamegyei birtokokat akarta biztosítani. Ekkor még az öreg Niczky György, a nagyatya szellemében és kívánsága szerint barátságosan egyezkedtek, míg később, Fekete János halála után, évtizedekre huzódó pörrel nyerték vissza jogos tulajdonukat, melyet Fekete elzálogosítás, bérbeadás és egyéb megterheltetés által alapjában megingatott.

¹ Pest vármegye levéltára, Ad Nr. 731. Nr. 1. 2. — Nr. 60. — Rotulus Actorum, Nr. 2258. — Chartabianca.

Fekete György a vasmegyei és somogyi birtokokat bérbe adta és így biztosította azokat. János már 1789 június 23-ikán Niczky Györggyel megkötötte az egyezséget az iránt is, hogy a zalamegyei Betsehely, Pola és Szurd pusztákat eladhassa.

Ennek alapján részint azért, hogy fiának, Ferencznek, a ki ekkor már kimutatta hajlandóságát Illésházy Anna grófnő iránt, biztos megélhetést nyújtson, részint pedig azért is, hogy tömegesen jelentkező hitelezőit kielégítse, a fentnevezett három pusztát eladta.¹ Ennélfogva Szurd, Bakófa, Polány s velük Kápolnás-

35. RÁKOS-PALOTA.

falu, Táplánfa, Szent-Lőrincz és mások 1790 augusztus 31-ikén 100,000 forinton Festetich György gróf birtokába kerültek.

A zalamegyei birtokok nagy részét s így Rendekeket is, úgyszintén a pestmegyeieket és az aradiakat idők folytán mind nagyobb adósságokkal terhelte.

Ömaga leginkább Pest és Arad vármegyékben tartózkodott. Fóthon úri kastélya, vadászterülete volt. Ez közel feküdt Pesthez, hová gyakran behajtatott. Aradban, hol irodalmi munkássága is

¹ Múzeumi kéziratár, Fol. Hung. 984. Fassio Ctis Joannis Fekete.

visszhangra talált, benne nemcsak a gazdag birtokost, hanem a tudóst és költőt, a «Rejtek-történetek» íróját is becsülték.¹ Zarádon tornyos, régi udvarháza, szép vadaskertje, több uradalmi épülete, Ó-Szent-Annán, Új-Varsádon vagy Cserepes-Varsádon, Morócson és Alatkán tágas instrukciós pusztái voltak,

36. A RÁKOSPALOTAI RÉGI KÁPOLNA BELSEJE.

melyek többször látták földes uraságukat. Oláh és magyar lakosai szerették urukat és védnöküket, a ki pénzzel és egyéb adományokkal segítette őket. Ezek a birtokok sem voltak adós-

¹ Múz. kéziratár, Quart. Hung. 60. Peretsényi Nagy László, Tettes Nemes Arad vármegyének az ő Egyházi ... állapotjáról, 1806.

ságmentesek, sőt halála után fia kénytelen volt azokat az Edelsbacher családnak bérbe adni.

Ezek ellenében Fóth, Palota és Csomád pestmegyei birtokait bérbe adta, de felesége és fia szorongatására még 1790-ben mint hitbizományt fiának biztosította. A pazarlásai miatt aggódó és régóta elváltan élő felesége is pörbe fogta, hogy magának saját holtanapjáig életjáradékot biztosítson. Erre mindkét félnek kötelező testimonialét adott ki.¹

Katonai adósságainak javarészét a hadi kincstár gondoskodásából már kifizette és e részről nem kellett azért aggódnia, hogy tovább zaklassák, sőt ebbeli kötelezettségeinek oda se nézett, úgy hogy az adósságok teljes törlesztéséről maga sem tudott, midőn a kincstár erre figyelmeztette. Annál inkább zaklatták a faráon vesztő, lovakért és asszonyokért mértéktelenül pazarló főurat nagyszámu hitelezői.

Adósságait szaporította a királyi életmód, a fényes megjelenés és a politikai célok elérése érdekében tett költségei.

IV.

Atyja halála után egy ideig Pesten tartózkodott, majd ismét utazási szórakozásokban keresett üdülést.

Huzamosabb ideig tartózkodik Bécsben, melynek társasága és irodalmi körei szívesen látták a bőkezű és szellemes grófit. Az a Bécs, a melyben ifjú korát töltötte, nagyon megváltozott. Az «Esquisse d'un Tableau mouvant de Vienne» könyvében, egy múltat és jelent összefoglaló képet nyújt és híven tükrözi vissza, mi vonzotta az írók ehhez a városhoz. Az élénk művészi élet, a mozgalmas társadalom, a művészeti intézmények, a felsőbb körök szórakozásai, maga a nagy városok ledérsége és romlottsága, minden kor művelt emberére nagy vonzó erőt gyakoroltak. Fekete, ki ennek az életnek minden előnyét kiélvezte,

¹ Pest vármegye levéltára, Fasc. 1087. és Fasc. 1088.

most bizonyos erkölcsi magaslatról bírálja Bécs társaságát s művéből kiérzik a kegyvesztett főúrnak keserősége, sokszor gyűlölete a II. József korabeli székváros iránt.

Azután inkább Olasz- és Németországban járt, hol egyéniségénél fogva is több rokonszenvre talált s hol írói munkássága alapján nem is volt ismeretlen, sőt, mint maga állítja, több irodalmi társaság tagjává is választotta volna,¹ hogy ha ez olcsó dicsőség ambícióját kielégítette volna. Tudjuk ifj. Teleki Domokos példájából, hogy ily kitüntetés könnyen érhetett bármely előkelő és gazdag embert, kivált akkor, hogyha még hozzá mágnás is volt s ha pénzét nem kímélte.

Fekete nem ezt kereste Németországban, állandó utazgatásainak komolyabb háttere is volt.

Régi hadi pajtásai közül nem egyet talált ott, kinek házánál azután huzamosabb ideig is mulatott. A régi barátság révén került abba a nagy II. József-ellenes és poroszbarát mozgalomba, a mely ekkor Magyarországon nagyon elterjedt és erős visszhangra talált Poroszországban is.

Ennek a hangulatnak legerélyesebb megnyilatkozása a még mindig homályba burkolt Hompesch-féle konspiráció.²

A József intézkedései iránt való ellenszegülés nemcsak a földmérés, a vallásos alapok államosítása, a közigazgatási és alkotmányellenes ujitások miatt ébredt, hanem nagyrészt személyes okokban is gyökerezett. A papság és a kiváltságait féltő nemesség, tehát mindazok, a kik hivatali minőségükben vagy anyagiakban kárt szenvedtek, a kik az alkotmányos és közjogi sérelmekben Magyarország romlását látták, egy más ország felé vetették tekintetüket, hogy onnan támogatást, jogorvoslást, sőt, ha kell, királyt is nyerjenek. A Hóra-féle lázadás az ország békéjét egy időre feldúlta, a török háború előrelátható kudarcza pedig a magyar nemzetet s annak hazafias elemeit Poroszország felé irányította, a honnan az ország megmentését várták. Egyes

¹ Magyar Munkáji.

² V. ö. Wertheimer Edének idevágó munkáival.

megyék, mint Gömör, Zemplén, Bihar, jeles főurak, mint az Orczyak, Vécseyek, Sztárayak, Semseyek, maga Fekete János és baráti köre, József esküdt ellenségei, inkább idegen uralmat kívántak mint Józsefét. A császár tartott attól, hogy Poroszország ki fogja aknázni a török háborúból reá néző előnyöket. II. Frigyes Vilmos porosz király élénk összeköttetésben állott az elégtelen magyarokkal, a kik minden alkalmat megragadtak, hogy József ellen a bálokon, az utczán, otthon, a megyei összejövetelekkor magyarságukkal tüntessenek. A megyék a porosz királytól kérték és várták megmentésüket s gyakori a magyar követ, a magyar főúr a bécsi porosz követnél és a berlini minisztereknél, sőt a királyi udvarban is. Fekete esetéből tudjuk, hogy a bécsi katonai hatóság szabadságolt és külföldön utazó katonáinak megtiltotta, hogy Poroszország határait átlépjék, mert a külföldön tartózkodó és utazó magyar urak szívesen látott vendégei a porosz udvarnak. Bécsben, Berlinben, Pesten és megszerzte szöttek a barátság szálait, mely József és erőszakos intézkedéseinek megbuktatására törekedett. Nem ritka a porosz pénz, melylyel ezt a barátságot tovább terjesztették. Országszerzte meg voltak arról győződve, hogy a porosz király nemcsak a protestánság öre, hanem a Habsburgok természetes ellensége s ügyesen fel tudja használni a magyarok Habsburgellenes hangulatát. Az elégtelenek megyénként szervezkedtek, egy részük pedig Hompesch báró személye körül csoportosult.

Hompesch-Bollheim Nándor Lajos József Antal báró, később gróf, előkelő pfalzi család ivadéka, ifjú korát az osztrák hadseregben töltötte. József császártól magyar indigenatust kapott. Kezdetben a svalizséroknál, majd a Jaquemin-kürassziroknál szolgált. Mint katona ismerkedett meg a svalizsér Fekete öbesterrel, kivel később szoros barátságot kötött. A magyarokat «a kik vitézek, nemeslelkűek, de tudatlanok», igen korán megszerette és sokszor fordult meg Magyarországon, különösen a gömörmegyei udvarházakban. Alispánságot — mint állítják — nem viselt soha. A gömörmegyei alispánok listájában nem találjuk.

Inkább előkelő modora, műveltsége és galáns kalandjai révén vált nevezetessé és kedvelté. Híres a Draskóczy Mariával kötött

37. II. FRIGYES VILMOS POROSZ KIRÁLY.

szívbeli viszonya. Kiváló nyelvtelhetség. Tud németül, francziául, latinul, angolul és olaszul s e tekintetben barátai közül csakis Fekete János múlja felül.

A katonaságtól 1787-ben mint kapitány vált meg. Egyideig Angolországba vonult s Londonban lakott. A török háború kitörésének hírére Magyarországon át Zimonyba igyekszik, hogy ott Józsefnek szolgálatát felajánlja. Útközben Pesten és Budán is megfordult, hol régi fegyvertársai, Fekete, Orczy József és Sztáray Mihály körében mulat. Ezek rá akarják venni, hogy hagyjon fel a katonáskodás tervével, maradjon náluk, csatlakozzék az elégületlenekhez, kiknek világlátott és tapasztalt fölfogásával nagy hasznot hajthat. Visszautasította az ajánlatot. Midőn azonban József szolgálatkészségét el nem fogadta, haza felé utaztában boszúsan tért be pesti és budai barátjaihoz, a hol egyizben nemes emberekből, polgárokból és pórokból álló küldöttség kereste föl és kérte, hogy álljon az elégületlenek élére. Hompesch hajlandóságát látva, barátai siettek e kedvező fordulatot a maguk javára kihasználni. Az elégületlenek Orczy József báró vendégszerető budai házában beszéltek meg terveiket. Orczy házánál, hol az előkelő világ ki-bejárt, szolgált Stoll titkár és a gyermekek nevelője, ki neszét vevén a titkos összejöveteleknél, azokat följelentette. Jelentésében kifejti, hogy az elégületlen főurak mindenekelőtt az inzurrekciót akarják lábra állítani, hogy a lengyelekkel szövetekezvén, megnyerik a török barátságot, hogy Józsefet megölik s utána egy angol herczegnek juttatják a koronát. József megöletésére Hompesch volt kiszemelve. Stoll jelentése a császár kezébe került, a ki legott utasítja a bécsi hatóságot, hogy a dolgot nyomozza ki. Erre a rendőrséget mozgósítják és Beer udvari tanácsos Pestre utazik, a hol Barko helyőrségi generális fogadja és a nyomozásban kezére jár. Mindenekelőtt Stollal lépnek érintkezésbe, a ki felvilágosítja őket, hogy Orczy József és fivére László a két főczinkos. A nyomozás lassú és óvatos és az összeesküvéket állandó figyelemmel kísérik. Hompeschnek minden lépésére ügyelnek, midőn ez egyszerre Belgrádból levelet kap, melyben figyelmeztetik, hogy minél előbb meneküljön, mivel az egész összeesküvés föl van fedezve. Hompesch azonnal Bécs felé szökik és itt elfogják. Podgyásza közt

pár értéktelen levelet, Magyarország térképét és egy a porosz királyhoz szóló röpiratot találnak. Két láda írást még szökésekor Fekete Jánosnál hagyott, a ki elfogatásának hírére ez írásokat megsemmisítette. Tettét követi Orczy László is, a ki minden papírját elégeti. Hompesch 1790-ben rendkívül szigorú fogságot szenved Bécsben, míg végre hiábavaló faggatás és kutatás után szabad lábra helyezik és kiutasítják. Márczius 7-ikén távozott, hogy többé ily veszélyes ügyekbe ne ártsa magát. Kezdetben Poroszországban szolgált és őrnagyságig vitte, grófságot kapott, később Angliába távozott, a hol generálissá lett.

Az operetteszerű összeesküvés fölfedezése nem csillapította le az elégtelenségeket és a porosz udvarral föntartották az összeköttetést. Köztudomású dolog, hogy itt nem hiába kopogtattak, sőt a porosz király már gondolt egy német fejedelemre is, a ki magyar király lett volna. A Hompesch-féle államcsinynek meg volt a kedvező talaja az általános forradalmi hangulatban, melyet Zemplénben Sztáray Mihály, kit II. József «gazembernek» bélyegez, Aradban Fekete János, Hevesben Orczy József, Gömörben, Biharban a forradalmi láz is szított. Az államcsiny ily körülmények között elég kavarodást okozhatott volna a törökkel elfoglalt Józsefnek. Midőn később a császár Poroszországgal békülni akart és utóbb halála után a reichenbachi szerződés létre jött, osztrák részről Hompesch kiadatását is kérték, de hasztalanul.

II. Frigyes Vilmosnak tehát majdnem sikerült terve. Az elégtelenség átfogta az egész magyar társadalmat s a király hatalmi terjeszkedésének kapóra jött az elégtelenség, sőt bécsi nagykövete útján közvetlen érintkezésben állott az elégtelenséggel. Kivánta, hogy a magyarok ne válaszszanak Habsburgot királynak. II. József külpolitikája amúgy is balul ütött ki s a konstantinápolyi porosz követ is szakadatlanul a Habsburg-hatalom ellen dolgozott s azt írja királyának, a török nem gátolja, hogy Magyarország kiszakíttassék a Habsburgok kezéből. Csak vezér kellett és kitör a forradalom. A porosz király követelte, hogyha az uralkodóház a forradalom leszerelésére

velük alkudozni fog, a magyarok az alkotmány biztosítása végett a porosz és a török garanciáját kérik és ő ekkor közbenjárásért Felső-Sziléziát kéri. Így kívánta felhasználni az elégületlenséget saját hatalmi terjeszkedésének eszközéül. A porosz király bízott a forradalomban, annál kevésbbé bécsi követre. Azt írja, hogy nem kell túlságosan bizakodni a magyarokban, mert a magyar a békés időben sokat veszített régi energiájából és nem mer semmit sem kockáztatni, alkotmányában sem bízik, mivel a mágnások érdek és összeházasodás miatt inkább az udvarhoz szítanak, a nép, a parasztság pedig II. Józseftől vár mindent. A király azonban nem hajtott követének jelentésére s tovább is fönntartotta az elégületlenekkel a kapcsolatot.

Fekete e mozgalomban tevékenyen részt vett, de seholsem említi irataiban. Hompescht is, kivel tovább megmaradt a régi barátságban, csak egyszer említi, mikor 1795-ben Magyarországon tartózkodik és Hyderabad nevű híres kedvencz paripáját ajándékba küldi Angliából.

Eletének ez az epizódja azonban eléggé jellemzi azt az ellenséges erzületet, melyet a császár iránt táplált. Terve nem sikerült, s vele alaposan rászolgált, hogy ismét távozzék az országból.

Olaszország felé vette útját s míg Triesztben mulat, veszi hírét II. József halálának.

38. II. JÓZSEF CSÁSZÁR HALÁLÁRA VERT ÉREM.

39. FEJLÉCZ EGY II. LIPÓT FÖLÖTT TARTOTT GYÁSZBESZEDBŐL.

HATODIK KÖNYV.

A POLITIKUS.

I.

OLASZORSZÁGBÓL, hol az 1790-ik év elején fiával tartózkodott, II. József halála hívja vissza. A régi rendszer bukását nem palástolható örömeben az egész ország hangulatának visszhangját halljuk.

Triesztben elválva fiától, még ezeket a sorokat küldötte utána:

Visszatérsz már Fiam! az árva Honnyunkba,
 Látni fogod ottan Lánczon szabadságunk'
 Ama' tiz elpártolt mirigy gyilkosunkba',
 Kiken bár tölthetnénk egyszer bosszúságunk.
 Annyi otsmány kigyót ki vérünkön hízni
 Igyekezett, s a' kikről Verböcz Törvényt nem írt,
 Komiszárságokban azért mertek bízni,
 Hogy kipréselhessék csontjainkból a' zsirt.

Irtózván ezektől, Apád eltávoza,
 Hogy ne lásson büszke kegyelmes Barmokat
 Csalni József császárt, ki minket áldozza,
 'S el tiprani nálok igazbb Magyarokat.
 Magyar Menyetskéket fogsz látni Búbokba,
 Korcsosult Hazánkknak Franczia majmait,
 A kik rút festéket kennek orcájokba,
 Hosszú nadrágban is Bétsnek Magzatjait.
 Majd fognak kérdezni: Mit láttál utadba?
 Mond: láttam, Uraim! a' mi nálunk hibáz,
 Téged, szent Szabadság! igaz fent álltadba,
 Kire sok hív Polgár serénységgel vigyáz.
 Nagy becsben vagyon ott Haza szeretete,
 A' régi szokások bontatlan tartatnak
 Meg öszült Törvények kies eredete,
 'S A' Polgár vagyója nem háborgattatnak.
 De talám történik kurucz Magyarokra
 Hogy még botolhatol, ámbár meg ritkultak,
 Igaz köszöntésem terjeszszed azokra,
 A' kik Hazájoktól még el nem pártoltak.
 Mondd: él még az Atyám Trieszt Várossába,
 Azon vidámitó tellyes reménységgel,
 Hogy a' rég Szabadság fel virrad Honnyába,
 S vérét fel áldozná kedvéért készséggel.
 Vajha mi is, úgymond, midőn meg ölele
 Mélylységes álmunkból egyszer felébrednénk,
 (Azomba könyekkel a' szeme meg tele)
 'S Szabad Országokkal hírről vetekednénk.
 Add Uram Istenem! hajdani soršába
 Visszatérni lássam Scityai Nyájomat,
 'S én is fáradhassak szabadulásába. —
 Ezzel fejezte bé tőle válasomat.

Így ír, mielőtt még József rendeleteit visszavonta volna. Annál
 viharosabban tör ki hazafias érzelve, midőn József halálával
 Lipót országgyűlést ígért a magyar követeknek:

Visszatért Hazánkknak ditső szabadsága,
 Commissár' nem poczkáz már a' Nemeseken,

Nem mázolja Házink a' számok rabsága,
 Nem peng a' mérő Lántz vérrel nyert földeken.
 Megtért a Magyarország Németült Honyunkba,
 A' Szent koronával vissza jött Törvényünk
 József meg vigasztalt szomorúságunkba,
 Régi lábra tévén vérrel szerzett fényünk.
 Verd meg édes Hazám Tizedes rontóid,
 Ne hadd kérlek őket más katlanba főzni,
 Köpd ki kebeledből meg bérlett kínzóid,
 Mert szabadságodban akartak fertőzni.
 Vallyon hogy láthatnád jó Magyar jutalmát
 A' Fő Ispányságot olly pribék kezekbe?
 Ragadó szíveknek éreztük hatalmát
 Melly Magyar bízhatna rút Vezérlésekbe?
 Lássák így gyermekink, hogy voltak közöttünk
 Kik nem szégyenlették Nemzetjeket rontni
 De lássák azt is, hogy rajtok kikötöttünk,
 'S Törvényünket, mintők, más ne merje bontni.
 Légyen büntetések, hogy az igaz magyar
 Tőlök mint kigyóktól távozzon irtózva
 'S hogy akárki vélek társalkodni akar,
 Magyar barátságból ki légyen átkozva.¹

Ez a hangulat hatotta át akkor az egész köz- és a mellőzött főnemességet, mely József halálával örömmel és bizalommal tekintett utódja felé, ki alkotmányos fejedelemnek és a magyar intézmények barátjának ígérkezett s kiről tudva volt, hogy az ő tanácsára vonta vissza József rendeleteit. Az országgyűlés kihirdetésével a nemesség egyszerre országintéző politikussá lett, a melyre a rátermettséget még őseitől öröklötte.

Fekete maga is érezte, hogy nagy feladat vár reá, melyhez meg volt a hajlandósága s melynek kivívásához nem hiányzott a derék múlt és a kivételes szellemi tehetség sem, de ezt eddig sem a körülmények, sem a jobb szerencse nem gyámolították. Nem hiába mondta róla Voltaire, hogy ha Angliában születik, akkor nyilteszü politikus, parlamenti szónok lett

¹ Magyar Munkái, t. k. 203. és 205. l.

volna belőle. Eddigi működése távol tartotta az ország közügyeitől s inkább ötletei és szenvedélyei kielégítésére fordította idejét, a dinasztának és fejének szolgálatába nem állott, hogy érte, mint atyja tette, magát feláldozza, de nem is érzett sohasem hajlandóságot iránta. Inkább a haza, a vallás és a nemesi ösi jogok érdekelték. Elégületlenségét, bosszússágát sem viselkedésében, sem nyilatkozataiban sohasem palástolta, sőt inkább tüntetőleg kimutatta, úgy hogy a legmagasabb helyen nyílt konspirátor hírébe keveredett.

II. József állami munkásságát, külföldi politikáját, Belgium elvesztését és a nem éppen dicsőségteljes török háborút, mint világlátott politikus, kérlelhetlen szigorral, sőt gúnnyal illette és ítélte meg emlékirataiban, míg nagy lelkesedéssel fordult a Franciaországból hozzánk is elható forradalmi eszmék felé. Politikai munkásságának megkezdésével tiz évig hiába várt s ha tett is valamit a Hompesch-féle mozgalomban, azzal nem igen kérkedhetett s ez időben Poroszország felé érzett hajlandóságát, elvtársaival együtt, inkább rejtteni, mint vele hivatkozni kényszerült.

József politikája, államának gépies szervezete semmiféle alkalmat nem nyújtott a gondolkozó és elszomorodó magyar politikusoknak, hogy egyéniségüket kifejtsék.

Fekete pedig kiválóan egyéniség volt.

József halálával a nemzet megszabadult eddigi aggodalmaitól. Utódját, Lipótot a nemeslelkű és szabadelvű fejedelem hire előzte meg. II. József öccse Montesquieu tanítványa. Mária Krisztina nővérének írja: «Azt hiszem, hogy a végrehajtó a hatalom a királyt illeti, a törvényhozás a népet és képviselőit». Toscanában huszonöt évig a XVIII. század fejedelmeitől eltérően uralkodott. A birtokot szabaddá tette, úgyszintén a kereskedelmi és ipari monopoliomot, a kormányzatot egyszerűsítette, az államadóságot megszüntette, a közoktatást emelte és az állam tekintélyét az egyházzal szemben visszaállította. Alkotmányosan uralkodott. Csakis egy dolog volt, melylyel a magyar sohasem barátkozott meg és

ez Lipót rendőri és detektivrendszere. Ő, ki minden alattvalóját felügyelet alatt tartotta, mindenről, mi országában történt, értesítést kívánt, s még a családi viszonyokról is tudomást szerzett, nem kerülhette el, hogy alattvalói bizonyos félelemmel ne tekintsenek reá.

Miután József január 28-ikán Lipót közbenjárására a rideg monarchiai eszmét feladta, nem érthette meg, hogy az akkor feléje forduló népszerűséget élvezhette volna. Lipót még Bécs felé útaztában márczius 8-ikán megígérte a magyaroknak, hogy megkoronáztatja magát s márczius 29-ikén bocsátotta ki az országgyűlésre szóló meghívókat. A poroszokkal egyezkedvén, a június 10-dike óta működő országgyűlés is hajlott akaratának, mely ragaszkodott III. Károly és Mária Terézia rendelkezéseihez. Szívós kitartásának eredménye, hogy november 15-ikén királylyá koronázták, hogy fia Sándor november 22-ikén nádorrá lön.

Ámde az országgyűlés viharos hangulata nem engedte, hogy mindehhez simán juthasson. Krisztinával folytatott levelezéséből kiviláglik a király aggodalma, mely a magyar ügyek, az országgyűlés huzavonái és a magyar érzelmű főurak ellenzékieskedése miatt lelkét betöltötte. Ezeket támogatta a poroszokkal való összeköttetés, melynél fogva nyílt szakadást terveztek a Habsburgoktól. Lipót félt a magyar hangulattól és követelésektől, melyek garanciát kívántak arra nézve, hogy a nemesség kiváltságai megújíttassanak, sőt nagyobbíttassanak, félt attól, hogy a magyar nyílt lázadásba tör ki, a mely aztán súlyosbitotta volna a poroszokkal a kiegyezést, félt attól is, hogy a porosz királynak galicziai törekvései a magyarokat is fölbíztatják, — nem bízott benne, hogy ezeket az állapotokat megszüntesse, — tartott tőle, hogy a népre és a magyar katonaságra is átragad a forradalmi hangulat, — nem számíthatott arra, hogy a pápa az ő részére befolyásolja a magyarokat, mert az ellenfele volt és a porosz királylyal tartott, — aggodott, mert a magyar viszonyok hátráltatták a porosz egyezést, akadályozták római császárrá koronáztatását, s tudta, hogy a magyarok az ő megkerülésével

tanácskoztak a porosz királylyal s félt végül egy inzurrekciótól is, melyre a magyarok támaszkodhatnának és magyar királylyá koronáztatását is hátráltatják. Aggodalma nem is volt alaptalan, de ügyes diplomacziával, az országgyűlési hangulat ellensúlyozásával lassankint javulnak az állapotok s ő végre október 27-ikén dönthetett koronáztatása érdekében.

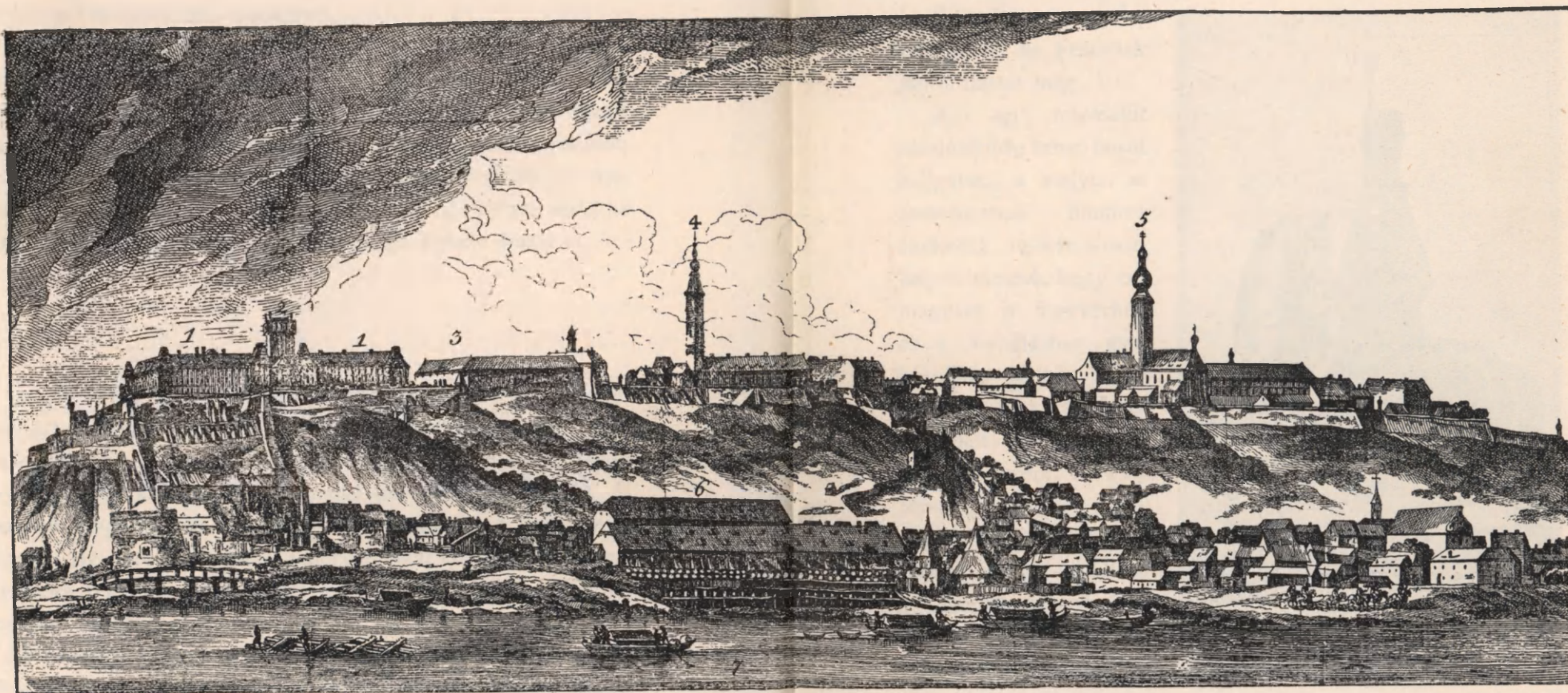
Téves hit azonban, hogy a kilenczvenes évek hangulata II. József uralkodásának valódi bírálata. Voltak, még pedig a népen kívül, mely őt imádatlalt környezte, írók és főnemesek, a kik vagy belátták intézkedéseinek hasznát és jövőendő érvényesülését, vagy elismerték jó szándékát, s csakis tanácsosainak gonosz-ságát ítélték el. Ezek közé tartozott később, I. Ferencz alatt, az egész kilenczvenéves ellenzék és így maga Fekete János is.

II.

Az első öröm, mely a nemzetet József intézkedéseinek eltörlésével érte, a szent korona hazaszállítása Bécsből. Az egész nemzet följajongott és minden igaz magyar szívből hálaadó könyörgés tört ki. A költők örömdalokat alkottak. Versek és rőpiratok magasztalták a császár elhatározását. A megyék a korona tiszteletére és őrzésére banderiumokat küldtek föl Budára. A várostra rég nem látott s Mátyás korára emlékeztető fény és ünnepség derült.

Az országos örömből Zala vármegye is kivette a maga részét. A koronát hozó és őrző megyei banderium élén Fekete Jánost küldi fel Budára.¹ A márczius 15-ikén tartott közgyűlésen olvasák Pestmegye meghívását a koronaőrzésre. A gyűlés egyhangúlag Fekete Jánost választja vezérnek, Althán Mihály Jánost, Festetich Györgyöt és Jánost, Fekete Ferenczet praefectusoknak. Ruházatukat is elrendelte, még pedig világoskék mentét és

¹ Múzeumi kéziratár, Acta et Elaborata, 1790 márczius 15., 16. Protocollum Cottus Szalad.

BUDA II. JÓZSEF KORÁBAN.

(Windisch Károly Gottlieb 1780-ban megjelent Geographiájából.)

1. A királyi vár, amelyben az egyetem van.
2. A csillagvizsgáló.
3. A hadiszertár.

4. Boldogasszony temploma.
5. A Ferenczrendiek zárdája és temploma.
6. A királyi élelmezési hivatal.

7. A Duna.

nadrágot, fekete dolmányt, fekete csótárt és fekete tarsolyt arany övvel, paszománttal és gombokkal; kócsagtollal s arany vitéz-kötéssel ékeskedő kalpagot, melynek tetejéből veres posztó csüng ki; végre fehér köpenyeget. Minden vitéz egy pár pisztolyt és kardot kapott.

Ezt a felszerelést Fekete János és Festetich János fizette meg.

Az így felkészült zászlóalj még aznap misét hallgatott, a melyen az ambrozianus himnust énekelték. 17-ikén Keszthelyre mentek, hogy ott magukat a fegyverben és a lovaglásban gyakorolják. 18-ikán kivonultak az országgyűlésre kirendelt Greven-huszárok tiszteletére. Itt Festetich János gróf üdvözölte őket. A 19-ikén tartott megyei gyűlésre a huszártisztek is eljöttek, hogy a zászlóalj esküjénél jelen legyenek. Utána ünnepélyes istentiszteletre mentek, mely

alatt a templom előtt pár ágyút is elsütöttek. Este a Greven-huszárok feje, Festetich György gróf és neje, Haller Judith asszony, 90 vendégre szóló gazdag magyaros ebédet adott. A következő napokon útra keltek és június 8-ikán állottak őrt a koronánál.

A vitéz banderiumot Horvát Ádám «Útra kísérő síp» címén dalolja meg.

40. ZALAMEGYEI KORONAŐRZÓ VITÉZ.

A korona tiszteletén kívül főleg az országgyűlés tartotta lázban az embereket.

Pest és Buda rendkívül megélénkült.

Buda régi szépsége már jó ideje aláhanyatlott. Az idegen utazó, a ki azért látogatta meg, hogy építkezését megbámulja, alaposan csalódott. Ösrégi épületei már nem stilszerűek és e tekintetben Bécs, Nürnberg, Mainz, Strassburg vagy Pozsony fölülhaladták. Mig Buda régi várával és szép környékével sok nézőt lebilincsel, addig Pest homokos utczaival és kevés sétaterével éppen nem vonzó jellegű város. Kényelem szempontjából csak a «Hét elektor» és a «Korona» szálló felelt meg a kíváncsoknak, melyek most hemzsegték a vendégektől. Volt elég jól berendezett, fából épült színháza. Az egyedüli Tuschl-kávéház a szórakoztató hely, hová minden idegen el-ellátogat. A két várost hajóhid köti össze, a melyen ez időben a legtarkább közönség közlekedik.

Nemcsak a megyékből, hanem még Bécsből is sokan eljöttek, hogy a bandériális felvonulások tarka és pompás képét élvezzék. A főurak, a nemesség és a követek jobbára saját palotáikban vagy házaikban szálltak meg vagy egyes főurak vendégszeretetét élvezték.

A magyar ruha divata egy csapásra megváltoztatta a város mozgalmas képét. Az idegen, francia ruházat az üldözet tárgya és viselete a hazafiatlanság gyanúját ébreszti. Az 1790-ik évi farsangon mind a férfiaknál, mind a nőknél a magyar ruha az uralkodó, s bár néhol maskarának nézik, végre mégis kivívja jogait. Gyakori, sőt általános a magyar szó, melylyel csakis a latin egyenrangú. A német szót tüntetőleg kerülik s mikor az országgyűlés maga is a magyart fogadja el tárgyalási nyelvül, szinte üldözik.

E külsőségeken kívül az igazi magyar érzés és a nemzet fensége szólal meg, nem pillanatnyi szalmalángszerű lelkesedéssel, hanem diadalmas harcra készen.

A rohamosan és meggyeszte lázadásszerűen fejlődő reakció,

41. KORONAŐRZŐ SEREG BEVONULÁSA A FŐVÁROSBA.

mely az 1780 előtti állapotokra áhítozott, a francia eszméktől felbuzdulva, az országot, annak nemzeti intézményeit még a dinasztiaival és a maradiakkal szemben is újjá teremteni, «új hazát teremteni» akart. Tudjuk, hogy a megyék feliratai részint a nemzeti történettől, részint rousseaui eszméktől áthatva, parancsolólag kívánják a javítást. Bihar, Mármaros, Csongrád, Csanád, Békés, Kishont ismeretes feliratain kívül a megyei ellenzék a jozefinus eszmék eltörlésére törekszik. Emlékezetes, hogy II. József utolsó királyi leirata, mely magyar nyelven is volt írva, sok helyütt ellenkezést szült. Gömörmegye gyűlésén Máriássy József,¹ a későbbi ellenzék egy jeles tagja, kijelentette, hogy Józsefnek «a német birodalmi császárnak, a ki nem magyar király, mert nem esküdött meg, mert a koronát a múzeumba tette s mivel nádor nincsen», mivel az «új és idegen törvény hírük és akaratuk ellen iratik», mivel «tulajdon hazánkban idegenebbek vagyunk az idegeneknél, sőt rabok vagyunk, rabok vagy megholtak», «a hadi adót nem szavazzák meg, noha a királyi leirat magyarul is szól, noha országgyűlést ígérnek». Ugyanakkor Chászár András² egyenesen kimondja: «A mi a magyar nyelvet nézi: Ha minden törvényt háborító újjítás sérelem, sérelem az is, hogy ezen írás magyar írás és mivel magyar írás, szokásbontás; sérelem, mert mellette van az úgy neveztetni kíváncodó monarchiai német nyelv is, sérelem az is, hogy az aláírást német viszi: a megvetett magyar meg nem érdemlette. Külömben az egész csak kelepce, csalétek, hogy a magyar ismét horogra kerüljön.»

Ilyen túlzó hangulat uralkodott általánosan s ennek kifejezője az országgyűlés mindaddig, míg a bécsi kormány a reichenbach-i szerződéssel és az illir gyűléssel sarokba nem szorítja az ellenzéket. A számos s még mindig nem elég számban ismeretes röpirat mind az ország javítását, a dinasztia engedé-

¹ Múzeumi kézirat, Fol. Lat. 3190. Dictio Pauli Josephi Máriássy in Congr. Cottus Gömör.

² U. ott, Dictio D. Andreae Chászár.

kenységét, a bécsi kormány kijátszását, a magyar nemzeti érületet hangoztatja és a nyelv diadaláért küzd. S nemcsak a férfiak mozogtak, még az ifjúság is, sőt a magyar anyák is megmozdultak, hogy az országgyűlést megnyerjék és hogy a polgári igazgatáshoz jussuk legyen.¹

42. MAGYAR ÚRI VISELET 1792-BEN.

Az egész ország lázba jött. A státusok és a megyék elégtelensége, a poroszok pénze is hozzájárult, hogy az ország forrongással készült az országgyűlésre. A Habsburgoktól való

¹ Múz. kéziratár, Fol. Lat. 659.

elszakadást, az örökösödés megszűnését, szabad királyválasztást és függetlenséget hangoztattak kezdetben, míg végre ügyes és békés úton, ha nem is minden, de sok vitális kívánság teljesült. A megyék szívesen látják a József alatt nem szolgált főurakat, vagy azokat, a kik alatta udvari, közigazgatási vagy katonai méltóságtól önként megváltak. Így szolgált Fekete György kegyvesztettsége és János mellőztetése hazafias érdemül. Az országgyűlés hírére Aradmegye sietett őt követül megnyerni, noha Zalamegye is erre törekedett, a hol már a megyei felirat szerkesztésében tevékenyen részt vett.¹ 1790 május' 15-ikén Aradmegye illusztris küldöttsége őt bízta meg képviselővel. Ezért a gróf a megyének 500 frt banderiális kiadását megfizette. Ő volt a megye legnagyobb és atyja révén is leghatalmasabb birtokosa: Arad városa igen sokat köszönt Györgynek közművelődési és gazdasági fejlődéseért. Jánosnak független gondolkozása, még mindig elég szilárd alapon álló gazdagsága, nagy világtapasztalata előnyére szolgált, sőt ama körülménynél fogva, hogy udvarnak semmitsem köszönt és az udvari politikának tekintélyes ellenlábas, a mostani forradalmi hangulatban éppen rátermett ember, a ki az országgyűlésen tudásával és szavával a magyarság ügyét előmozdíthatja.²

Fekete, mint követ, az alsó táblához szegődött. Hazai okiratokkal nem bizonyítható, hogy ezzel egyúttal grófi rangjáról lemondott volna, mint azt Barkó generális Bécsbe jelentette. Örvendett, hogy a követi megbízást megkapta, s mivel semmiféle hivatalt, sem főispánságot, sem mást nem viselt, tehát egyenesen a megyei utasításokra támaszkodhatott, mint olyanokra, melyek működését helyeslik és támogatják. Különben ugyanazon táblán foglaltak vele együtt helyet: Illésházy István gróf, Vécsey báró és Podmaniczky József báró és a felső táblánál vele egynézetűek voltak az Orczyakon kívül a Benyovszkyak, Széchényiek, Danielek, Forgácsok és mások is.

¹ Múzeumi kéziratár, Acta et Elaborata. Protocollum Cottus Szaladiensis.

² Arad vármegye ltára, 1790. 8. 161. — 1790 10. 211. — 1790. 11. 2. — 1790. 16. 10.

Bármennyire is csalódott a várt általános lelkesedésben, a papság óriási és szerinte áldatlan befolyásában, a pártot és elvet nem tekintő főurak viselkedésében, mégis örömmel látja azt a részleges szabadság-törekvést is, melyet pártja: a tiszáninneni és tiszántúli köznemesség, a kálvinisták magyar tömege, az ellenzéki megyék egy része képviselt és ebben látja a jobb jövőnek kedvezőbb előhírnökét.

Később maga is belátja, hogy Lipót alatt sokat, de az akkori viszonyok miatt mindent elérni nem lehetett.¹ Belátja, hogy az exaltált elemek nem küzdhettek győzelmesen a klérus és a királyi hatalom ellen.

A diétán folytatott szerepe rövid és érdekes. A Naponkénti Jegyzetek, Keresztesi naplója, a lapok tudósításai, saját feljegyzései és versei csak töredékes képét nyújtják részletes működésének. Valószínű, hogy valamint többször volt megbízva kiküldetéssel, úgy többször hozzá is szólt az ügyekhez és ekkor oly keményen és kitartóan ostromozza a papságot, a maradiakat és az udvart, hogy az «aradi Mirabeau», mint őt nevezik, az udvartól nem kedvelve és a papságtól gyűlölve, a későbbi országgyűléseket nem kereste fel többé.

Megyéje és barátai azonban nem csalódtak benne. Egyik énekében² emléket állít annak a baráti körnek, melyhez tartozott s mely vele működött:

Énekimből, mondám, egyet ajánlani

Kivántam a' Jóknak mellyekről szólni

¹ Petites Reflexions, LXIV. feje.

² Az orléáni szűz, XXI. ének. Előljáró Ének. Az itt megénekeltek közül Fáy Agost abaujmegyei vicspán, Fáy István szabolcsi követ, Fáy Pál tornai követ, Fáy Barnabás táblai bíró, Horváth Pál ungmegeyi első vicspán, Máriássy István második vicspán, Aczél István Personalis ítélő mester, Jezerniczky Károly királyi tanácsos, nyitrai követ, Széchényi Ferencz, István apja, Prinyi Imre váci püspök,

Batthyány József esztergomi érsek, Orczy József békési követ, Pásztori Sándor, Kazinczy szerint «a törvények szabatos formulázója», Tihanyi Tamás alországbíró, Somsich Lázár Zala követe, királyi tanácsos, Pálfi György, Abafi Ferencz árva-megyei táblabíró és követ, Rakovszky István lipói első vicspán, Skerlecz Ádám horvát követ, Batthyány Ferencz főrend, Podmaniczky József helytartó tanácsos, Heves követe volt.

Nagyobb számok miatt külön nem lehetett,
 Mert annyi ditső név ide nem férhetett.
 Fáy, 's Horvát Palkok, Gömörnek Pistája,
 Aczél remek tolla, Jezerniczki szája,
 Igaz Magyar szívvvel esze Szétsényinek,
 Józan viselése szép Püspök Prinyinek,
 'S még némelly Követek, Mágnások nevei,
 Kik Magyar Hazának maradtak hivei,
 Jezsuita nevet hordó Battyánival,
 Szemes Orczy Jóska, tudós Pásztorival,
 Tihanyi meggondolt elmés restellése,
 Somsitsnak venája, Pálfi kikelése,
 Gúnyoló vágási próbált Abafinak,
 Torban ritka lelke bajszos Rakovszkinak,
 Horvátságán kívül Skerlecz józansága,
 Battyáni Ferencznek délczes bátorsága,
 Ezopus természetű Kis Podmanitzkivel,
 'S Forgáts tisztán látó bantsa szemeivel,
 Szintügy érdemelnék, hogy csekély versembe
 Idvezeljem őket, valamint szívembe:
 Azért víg Énekem áldozatul vegyék,
 'S Azokis neveket bátran ide tegyék,
 Bár ki nem írhattam, kik Honnyunk ügyébe
 Igazak maradtak, 's vélt építésébe
 Boldogulásának velünk munkálkodtak,
 'S a' járt útról soha fére nem vonodtak . . .
 Igazaknak tehát éljen példás nyája!
 'S szégyentől piruljon kortsok állorczája!
 Hazánknak az Isten adjon több ollyakat,
 Mint kiknek jó hire verseimben akatt!
 De még azokkalis lehet elégedni,
 Kiket nem lehetett ajánlásba szedni;
 Mert ha meg tsökkentis száma Magyaroknak,
 Vagyon még magvából ketses polgároknak.

Ide tartozik a már egyebütt is megénekelt Bezerédy Ignác,
 Tolna követje, kit

. . . méltán Ország Gyűlésében
 Csudálhatták rendes magaviseltében,

S nyájas tréfálását nevették pajtási,
 Senkit meg nem bántván elmés gunyolási,
 'S midőn más hirt vadász hangzó lármázással,
 Tündöklük ő kevés, de fontos szólással . . .¹

és végezetül

Spisitssel, Benyovszky, két érdemes Pajtás
 Kitettek magokért, ugymint akárki más
 Azon országunknak híres gyűlésébe,
 Mellyben némely követ, megcsökkent fényébe;
 Velünk együtt ökis vitattak józan ész
 'S A' szent képzelésnek kívánván tenni fész,
 Szint azért szegények estek vádolásba,
 Hamis kémleléstől eredt motskolásba:
 Megörzötte mégis az ártatlanságok,
 'S ő hozzájuk, Joknak nem szűnt barátságok.²

Ehhez a kis körhöz soroljuk Sztáray Mihály követhelyettest, Daniel bárót, a Festetich grófokat, Nagy Sámuel, Bethlen Lászlót, Gvadányi Józsefet, Madách Sándort, Vay Miklós bárót, a Telekieket, főleg Domokost és Lászlót, kiket Fekete barátaiként tisztelt, a kikkél hol egy táborban, hol becsületes ellenzékben törvényalkotó munkásságot fejtett ki.

III.

Fekete azonban nemcsak régi ismeretségnél, rokonságánál, vagy egyéniségénél fogva ragadta meg hallgatóinak és a nagy közönségnek érdeklődését, hanem nagy tudásával és szónoki erejével is. Politikai szereplése nem maradt nyomtalanul. Az országgyűlésen rendszeren megjelent és sokszor panaszkodik, mily lanyha érdeklődés lelkesíti a követeket és a mágnásokat. A gyűlésen kívül magánúton is érintkezett politikus elvbarátaival és sokszor találkozott velük a budai Niczky-kert mellett álló házában.

¹ Orleáni szűz. xx. ének.

² U. ott, xix. ének. Spisits János Zala követe, Benyovszky Mihály, Pozsony követe.

Az első ülés június 10-ikén volt. Az igazi hazafiak gondját nem oszlatta el, hogy a II. József alatt hivatalt viselt államférfiak főszerepet kaptak és Zichy Károly meg Ürményi József lettek elnökökké. Hiába támadtak ellenük, hiába követelték a jozefinuszok megbüntetését. A rosztól előjelek heves ellenzékét születtek.

Több napra terjedő vitát idézett elő a magyar nyelvnek, mint országgyűlési és hivatalos nyelvnek tárgyalása. Az egybegyűlt rendek többsége a latin helyett a magyart kívánta, mert «az eddig szokásban volt deák nyelv helyett elfogadni akarták». Ekkor történt Feketének első és sikeres föllépése. Vele együtt Bessenyei Beöthy Imre a hétszemélyes tábla bírása, Márkusfalvi Máriássy István gömöri alispán és követ, Vajai Vay József borsodi követ, Vay István szabolcsi követ s a pécsi kerületbeli tudományok fődirektora, Nagyréti Darvas Ferencz hétszemélyes tábla bírása, Domokos Lajos bihari követ, Almásy Ignác hétszemélyes táblai bírósága, hevesi követ, Bezerédy Ignác tolnai követ és udvari tanácsos követelték, hogy a nyelv a Részekben és minden iskolában használtassék. A követelést az országbíró írásba foglalta. A felső táblának szóló izenetet Bernáth József táblabíró, Korniss József országbírájának ítélőmestere, Horvátország részéről Bedekovics Ferencz, az egyházi rendből Zsolnai Dávid a veszprémi káptalan követé, a vármegyék részéről Majthényi László honti, Zsibrik Antal győri, Vay József borsodi követek és Fekete János vitték (június 11-ikén) és sürgették.

A felső tábla azt elfogadta s vele eldöntötte a magyar nyelv első nagy diadala. Feketének és társainak ezt a sikeres föllépését a költők lelkes viszhanga követte. Péczeli «Az országgyűléséhez nyújtott háladó köszönet»-ben, Verseggy az «Emlékeztető Oszlop»-ban örököltette meg a hazai nyelv bajnokait.

Ugyanekkor engedték meg, hogy a gyűlések nyilvánosak legyenek, hogy az ifjúság a karzaton helyet foglalhasson. Ekkor rendelték el, hogy a korona nyolcz napig közszemlére legyen kitéve.

A hosszan tartó vitákban, melyekben leginkább a tisztai és

dunántúli követek, azonkívül a nemzetiségek követei vettek részt, Fekete is hozzájárult, hogy a nemzet régi óhaját döntésre vigye. Szónoklataiban a nemzeti vágyak s a külföld példája foglalta el a legnagyobb helyet.

43. GRÓF KÁROLYI ANTAL.

Ezóta a tiszai követek circulusaiban ő vitte többször a vezérszerepet. Minden egyes fölszólásakor feléje, «az nagy és a mostani gyűlésen megbetsülhetlen magyar» felé fordult a hall-

gatók, a közönség és a lapok figyelme. Részen voltak a magyarság, annak sokszor tulzó politikusai és a kálvinisták. Exponált helyzetét, melyet mint katona, mint volt udvaronc, mint külföldi tapasztalatokban gazdag főúr s mint igaz magyar érzelmű demagóg foglalt el, a főúri és papi konzervatív párt ellene indított paskvillus-háború világítja meg.

Megszólamlása és egyénisége megnyerte tehát a circulusok és az alsó tábla tetszését s ettől fogva, minden nevezetesebb küldetésben vagy egyéb politikai akcióban ott találjuk.

Nagy szerepe jutott a «hazafias eskü» kérdésénél is, melyet az egyházi rend nagy része megtagadott és a «hitlevél» szerkesztésénél is, melyet hosszadalmas huzavona és elkeseredett ellenzékieskedés késleltetett.

Míg a magyar nyelv egyesítette a pártokat, addig az «eskü» ismét szétszaggatta. A követek függetlenségének megőrzése végett már előbb megállapították a hazafias esküt. Megfogadták, hogy minden erővel a sarkalatos országos jogok fenntartására törek-szenek, azt teszik, a mi a nemzetnek tartós boldogságára vezet, szem előtt tartják a nép további megadóztatását is, és sehogysem egyeznek a birodalom kiváltságai- és szabadságainak csökkentésébe. Oly törvényeket fognak hozni, melyekkel az eredettől fogva szabad és független országnak jogát és felségét fenntartják és öregbítik. Megigérik, hogy a rendek tudta és beleegyezése nélkül nem fogadnak el tisztelet, méltóságot, kegyet vagy ajándékot.

Az eskü letévése iránt hosszas vita indult meg. Piller címzetes püspök az esküt kívánta. Mellette volt Károlyi Antal gróf, a ki a püspököket is rá akarta venni. Föl nem foghatta, hogy mért írtóznak a szentségtől. Mellette foglalt állást Almásy Pál aradi főispán és a követek egyeteme. Forgács Miklós nem akart esküdni, mivel már a vármegyén megtette, az egri püspök is mentegette magát, így gondolkozott Erdődy gróf horvát bán is.

Midőn Forgács és Jezerniczky a mellett kardoskodtak, hogy eskü nélkül is jó hazafiak voltak s azt már többször be is bizo-

nyitották, akkor Fekete kijelenté: «Az igaz, hogy magokra bíztuk, hogyha tetszik, esküdjenek és sokan vannak, a kik csak ezen alkalmatosságra váraкоztak, én ugyan nem mondom, hogy a kik meg nem esküdtek, rosszabb hazafiak volnának, de a mellett jó volna kérni azokat, hogy ha a diploma csinálásban részesek akarnak lenni, kedves dolgot cselekednének az esküvéssel. Jó volna azért deputatio által ezt a tekintetes felső táblának megjelenteni.» Ez a deputáció küldés nagy lármára adott okot, és voltak, mint Zsolnay Dávid veszprémi kanonok és társai, a kik azzal akarták a dolgot elhalasztani, hogy felszólaltak, miért van Pestmegyének három követe és ezek közül miért protestáns kettő.

A pro és contra harcz között a hitlevél szerkesztése késlekedett s a hosszas ellenzéki disputáknak, Fekete vetett véget, mondván: «Elvégzettük vala tegnap (június 18-ikán) közönségesen magunknak, hogy már minden apróságos dolgok folytatását elhagyván, ama nagy munkának, a diplomának készítéséhez kezdünk és a drága időt nagyobb foglalatosságokra fordítván, a mi összevgyülésünknek célját vittetjük. Ha illetén apró vetélkedéseket elevenítünk fel, melyek miatt egy hétig nem foghatunk nagyobb dolgokhoz, mert ugyanis a szokás ellen levő Pest vármegyei követek majd azt fogják mondani, hogy ha közülök egyiknek ki kellett is a gyűlésből menni, menjenek ki azon papurak is, kik csak titularis káptalan papok, mivel ezek itt törvényünk, nemcsak csupán szokásunk ellen ülnek; azért jobbnak látom, hogy az ilyen apróságos kérdéseknek vessünk véget.»

Végre is újjfelmutatással esküdtek. Az esküvésben részt vett a négy címzetes püspök is; nem esküdött Erdődy gróf, Forgács Miklós és a püspökök, kikről Keresztesi mondja: «ezek csodálatos hitformával esküdtek a pápa hűségére, mely ellenkezik ezen hazai hitformájával».

Ezóta kezdődik Feketének majd nyílt, majd alattomos megtámadtatása. Ő maga sem kímélte ellenfeleit, sőt a tárgyalások alatt csipkedő epigrammákkal boszantotta, mire rövid idő alatt

a paskvillusoknak egész áradata támadta őt, melyben kivüle apját is gyűlöletes módon sárba hurczolni iparkodtak, mert beszédének — mint a Magyar Kurir jól megrostált tudósítása mondja, — meg volt a maga hatása: «Ekkor csak elbámulának mind a papok, mind mások és a papok is csendesebb hangon kezdvén beszélni, a dolog ennyiben marada». Vagy mint Keresztési mondja: «Melyet hallván, sokan kezdének irigykedni generális gróf Fekete Jánosra». Szavával azonban vége lett a huzavonának, úgy hogy a diploma elkészítésének, melyben maga is részt vett, útját egyengette.

Következő nap (június 19-ikén) a kerületi ülések hozzáfogtak a hitlevél készítéséhez.¹ A tiszaiak és a dunaiak az arany bulla 31. pontját akarják fölujtani. A tiszaiak a nemesi és vallásszabadság megerősítését követelték. Hirdették, hogy a Habsburg ház örökösödése megszakadt s állíttassék vissza a szabad választás és Magyarország függetlensége erősíttessék meg. A dunai kerületek főleg a nemesi kiváltságoknak még nagyobb megerősítését hangoztatták. Ezen főpontokban, melyektől az udvar fázott, sok személyeskedésre és pártoskodásra nyílt alkalom s mivel általánosan elismert vezér nem volt, a ki tapintattal vagy divinációval vezette volna őket, a katolikusok és protestánsok. a főrendek és a nemesség hosszú ideig elkeseredetten néztek farkasszemet.

A mérközés június 25-ikétől erős forradalmi hangulatba csapott át.

Az antidinasztikus hangulat szítói jobbra Fekete körül csoportosultak. Ezek egyuttal a vallásszabadság és a szabad gondolkodás hívei. A papság hatalmának korlátozását, a magyar nemzeti hadsereget, a magyar tisztek igazságos előmenetelét

¹ Múz. kéziratár: *Diarium Comitiorum. — Projectum Diplomatis per neo coronando Regni Hungariae inscribendi per Deputationem Cis Danubii. — Plenum Diplomatis Regni per Deputationem Circulorum Cis et Transtybiscanorum*

elaborata. Opinio et aliqua opinio. — Novum Projectum Diplomatici nec non articuli antecoronationis. — Projectum Diplomatis per Circulos Tybiscanorum modificatum.

követelik. Együttal kívánják, hogy mindezekről a királyhoz küldendő diplomában kellő és nyomatékos kifejezést adjanak. Ettől a hangtól Bécsben és a Magyarországon elhelyezett osztrák katonaság legjobban irtózott.. Barkó generális június 20-ikán¹ azt jelenti Bécsbe, hogy Fekete generális magaviselete gyanús. Titkos összejöveteleket tart házában, a katonaruhát megvetve banderialis ruhában jár-ke, nemzeti jelvényeket tűz mellére és tüntetve hirdeti magyarságát. Ezért Pálffy Lipót őt és elvtársait magánál sem fogadta. Jelenti, hogy a Bécsbe utazó Feketét kísérik figyelemmel. Június 26-ikán a magyar földön szállásoló tábornokok rendeleteket kapnak, hogy a katonaságot szólítsák föl a hűségeskü letetésére.

A vallásos kérdésekben is hevesen kikelt a diplomát hátráltató papság ellen. Midőn elvtársai: Jezerniczky, Máriaissy, Kárász István előtt gyanússá vált, hogy a főpapság már most kilincsel Lipótnál, midőn a linczi és bécsi béke becikkelyezéséről volt szó, az egyházi rend ellentmondott, Fekete hevesen odavágott neki, hogy «ezt is utána kell tenni: hanem a conventiculumokban vellicáltak a papok». De tovább is ment (június 25-ikén), midőn a kitartó és egységes ellenkezés meg akarta hiúsítani azt a törekvést, hogy a protestáns vallásügyek orvoslása is belekerüljön a diplomába, Fekete János mint a tiszai megyék képviselője hevesen kikelt a «fekete ruhás emberek» ellen. «Hogyha az Isten a vallásban való különböző értelmeket nem tudná s akarná szenvedni, nem volna arra szüksége, hogy az erőszakot a fekete ruhás emberekre bizza.» Zabráczky egri kanonok protestálása ellen pedig hozzáveti: «Én azt akarnám, hogy mind a három vallás annyira volna egyesülve és összezavarodva, hogy az ördög se tudná, melyik közül ragadjon el valakit.»

Természetes, hogy ilyen erős ellentállás és elméskedés a papságnak és pártjának nem vívta ki köztetszését és hogy a paskvil-

¹ Hadi levéltár, G. 5978. Fasc. 44. 365.

lusok napról napra szaporodtak. Hogyha csak egynehányat olvasunk, eléggé megvilágítják a helyzetet és a harcias hangulatot.

Ilyen az «In Comitem Fekete» című röpiratai:

Tu pice, Tu Stygiis, Tu Fekete nigrior undis
 Triste tenebrarum nomen et omen habes.
 Quod si forma Tui nigra tantum Corporis esset,
 Forte aliquis posset candor inesse Tibi.
 Sed si verba librem Tua, debes dicere quod sit
 Corpore sub nigro mens Tibi nigra magis.
 Interne externeque Niger, Turpissime cum sis
 Quae potes hos inter fronte sedere viros.
 Vitasti Tabulam Procerum, quia Fekete nosti
 Quod tantam Ecclypsim non ferat ille locus.
 Vendere vis Comititis titulum: hoc bene, vende quod emit
 Ante, Tuus Patriae prodicionis Pater.
 Tu quoque, ut observo, si posses vendere velles,
 Tumque Fide Patriam, cum Patriaque Fidem.
 Te rogo, vade Domum: obfuscas aliunde Diaetam.
 Non opushic Nigris: te rogo vade Donrun.
 Hic si haerere cupis, rogo Te ne plura loquaris
 Sic tibi, sic Patriae consuluisse potes.

A nyers hangú támadás ellen sokan kikeltek és azt hitték, hogy a híres pater Hannulik, «Horatius versenytársa,» «az akkor élő lírikusok fejedelme» volna a szerzője, míg később kisért, hogy egy Pethő nevű pap írta.

A támadás nem maradt viszonzás nélkül s kivált a protestánsok mind magyar, mind deák versekkel védelmezték a grófot.

Ilyen a viszonzásul írt, de szintén becsmérlő hangú vers az «In Poëtam Nigrum imitative» címmel.

Tu Pecus Arcadiae, Tu Momi indigna propago!
 Triste Medunium, qui caput osque geris.

Hasonló tartalmúak az «Antidotum contra Toxicosum rabiem Canis, Cti Fekete insultantis,» a «Pro Comite Fekete,» a «Responso ad Pasquillum contra Comitem Fekete,» a «Comes Fekete loquitur ad nigram Cohortem» című versek. Mátyási, a ki a

Fekete kegyét kereső Csokonay Mihálynak úgy jellemzi a grófot, hogy «Fekete nevű Fejér Elme, Setét Társaságú Világos Lélek,» legott fölvette az odadobott keztyűt és erősen visszavágott:

Urak! veszett kutya jár a dietában,
 Ki tán Cliniusnak termett világában,
 Mert láttatik birni emberi elmével:
 Mégis az emberrel nem marad békével;
 Ime hogy először a maráshoz foga,
 Gróf Fekete urban akadott meg foga.
 Ugy látszik idegen Nemzetbeli agyar
 Mert dühösen sem bánt jó embert a magyar,
 Ugy látszik valami Belső Rendből való
 Mert ugatásában nints sem ész, sem való.
 Múzsám! míg nem késő, füleld le az ebet,
 'S kötözd-be szőrivel a tőle vett sebet.
 Az eb Deák, de tám a' Magyar okosság
 A' Deák eb marás ellen is orvosság . . .

Így szidták, marták egymást végtelen szidalmakkal, Feketén kívül Balog Pétert, Kárász Istvánt, Batthyány primást, Bezerédyt, Beöthy, Abaffit, Majthényit, Almásyt, Szilyt, Illésházyt, Hollósy, Berzeviczy Andrást, Jezerniczkyt, Biletzkyt, Erdődy Jánost, Forgács Miklóst, Szentimrei Pált, «kinél a szamar okosabb», a «Márdokeus képű» Pálffy Lipótot, a personalist, a zavarosfejű Vay Józsefet és másokat. A paskvillus háború nem kimélt senkit, a ki csak fölszólalt, szavazott vagy hivatalt viselt.

Feketének is vannak versei, melyekből harczközi hangulatát és akaratát egyenesen kitarja. Folyt a küzdelem a tárgyalási teremben, a circulusokban, otthon, a színházban mindenféle versben, szóban, tettekben s a levegő tele volt robbanó eszmékkel, melyeket tíz hosszú és kínos esztendő halmozott föl.

A diploma kérdése hónapokig húzódott. Fekete jobbára a papságot okolja, mely a vallásszabadság ügyében heves ellentállást folytatott. Ez ellen szól verse: «Azon ország ülésére a' melyben Sz . . . Püspök, 's M . . . B . . . a Budáról küldendő Egyezést hátráltatták»:

... Jaj tenéked magyar! hová térsz dolgodba?
 Gátol a' Pap, nem lát'd? ditső szándékodba.
 Belgát is ő rontja, 's hogy gántot miveljen,
 Rá viszi, királyra, hogy táborba keljen.
 Téged is társival jégre kívánt vinni,
 Belátván hogy néki nem akartál hinni,
 Hogy talpra ne állhass, gátolni igyekszik.
 Tipord el a kigyót, kebeledben fekszik.
 Hódolj királyodhoz, egyezz véle frigyre,
 Úgy talán ráköphetsz a subás mirigyre.

Míg a közös gyűlések a diplomaért és ellene harcoltak, addig más ügyek is foglalkoztatták a kerületi üléseket. A tiszai circulusokban döntötte el Fekete, hogy a jászkún és hajdú városok recipiáltassanak itt,¹ hogy a törökkel kötendő béke tárgyalásaihoz magyar követek is küldessenek és követeli, hogy a királyt az országgyűlés szándékáról értesítsék.

Ez alkalommal írja «Azon Ország Üléséről, a' mellyben a külső Udvarokhoz küldendő követek választattak (1790)» verset, melyben régi hibákat vet a nemzet szemére:

Rendes dolog történt kettős ülésébe,
 Ország rendjeinek egyben gyűlésébe.
 Fele sem volt jelen jelesb követeknek,
 Mégis erőszakkal tartják egészeknek.
 A' leg bolondabbnak fordul tanácsára,
 Hazánk eddig tartott leg okosb Polgára,
 'S Hogy ne józanuljon egyesült úton jár
 A' legjobb Hazafi 's a' legnagyobb számár...²

Lipót e fontos és egyúttal jogos kérdésben a kancelláriához fordul, melynek helybenhagyása a követtség kijelölésére hajlandó. Látva az erős ellenzéki hangulatot, levelében kifejti, hogy ő ragaszkodik az alkotmányhoz és a «pragmatica sanctió»-hoz, mivel ezek a jövőnek biztosítékai. Midőn a papság e válaszzsal is elégedetlen, ugyancsak Fekete támadja meg:³

¹ Múzeumi kéziratár, Acta és Diarium Comitiorum.

² Magyar Munkáji, I. k. 12. l.

³ U. ott, I. k. 16. l.

Király 's Ország ellen a' Papság felzördül,
 Fél az egyezéssel, hogy a pénz elgördül.
 Tovább is homályban kívánván halászni,
 A' világosságot fel nem hagyja mászni.
 'S Erővel gátolja, hogy a' szent Békesség
 Ne térhessen hozzánk a' jámbor egyesség.
 Jaj mire jut, úgymond, az egy boldogító,
 Minket régtől fogva egyre gazdagító,
 Hazánkkal támadott régi Pápistaság,
 Istók' fegyverével nyertt lelki tisztaság?
 Fene gyászba dülne fénylő ditsőssége,
 Ha nem büntettetnék azok merészsége.
 A' kik Vallásokban rajtunk odább adván,
 Pénteken, szombaton sódarral maradván,
 Ekkép' eben gubát akarnak tserélni,
 'S purgatoriumot pokolra tserélni.

Ide tartozik még a «Gróf Sztáray Mihálynak, midőn az egyedül idvezítő toll hordójává lett» című verse is.

Ugyancsak jelentékeny szerepe jutott a Greven-ezredbeli tiszteknek és az országgyűléséhez küldött folyamodásuknak a magyar katonaság és hadsereg igaz követelésének megvédésében.

Ezzel az udvar kegyét örökre elvesztette, sőt valóságos katonai felügyelet alá került és titkos üldözéseknek volt kitéve. Viszonyát ez ügyhez az országos hangulat, katonai tapasztalata és Festetich György gróf alezredeshez érzett régi barátsága magyarázza. Ámde mindezt rovására írták. Mint nyugalmazott generális részt vett minden tüntetésben, a melyben a Greven-ezred tisztei Budán és Pesten részesültek. Köztudomású és azóta is számtalanszor példázott dolog a Greven-huszárok folyamodása az országgyűléshez, hogy a magyar ezredekhez magyar tiszteket nevezzenek ki. Lipót és tábornokai elítélték, hogy a katonaság a politikába avatkozott és az országgyűlés a katonasággal foglalkozott. Tudjuk, hogy a folyamodás aláírói, Festetich György, Laczkovics János és mások megróvattak, sőt fogságot

szenvedtek és e miatt az országgyűlés hevesen tiltakozott. A katonai hatóság tovább ment. Barko generális a Bécsbe küldött jelentésekre azt az egyenes parancsot kapta, hogy a már korábban nyugalomba helyezett tisztek magaviseletét ellenőrizze, kikémlelje és tapasztalatairól újabb jelentést tegyen. Így kerültek Fekete, Orczy József, részint követi, részint katonai minőségük-nél fogva mind Pesten, mind Bécsben titkos katonai felügyelet alá.¹ Fekete már korábban részesült ebben a méltatlan eljárásban, mikor banderialis viseletével tüntet s mikor a magyar katonai őrség még a banderialis ruhába öltözött generálisnak is glédába állott. Természetes, hogy Barko a katonai tisztelgésnek ezt a furcsa formáját legott betiltja.² A katonai hatóság előtt még nagyobb bűn volt, hogy Fekete, Festetich és Dániel báró nyilvánosan is kifejezik az osztrák ellen táplált megvetésüket és gyűlöletüket, «sőt katonai állásuk ellenére nemzeti kokárdákat viselnek».³ Azonkívül ugyancsak sok fejtörést okozott neki, hogy Fekete házánál ellenzéki és kálvinista követek, volt katonák: Sztáray Mihály, Luby alispán, Nagy Sámuel, Orczy József és mások gyakran összegyűlnek. Itt a katonai kémkedés tilos gyűléseket szimatolt, melyeken főbenjáró dolgokról tárgyalnak, miért is Barko külön utasítást kapott, melyben meghagyják neki, hogyan kísérje figyelemmel ezeket a gyanús embereket és tudja ki titkaikat olyanoktól, a kik ott megfordulnak.⁴

A hatóság óvatosságát, bár intézkedései igen nyersegek voltak, némileg indokolja Feketének szókimondása, II. József végső éveiből kapott rovása és noha a várt forradalom nem ütött ki, az országgyűlés forradalmi hangulatú. A Greven-ezred tisztei megkapták katonai büntetésüket és az országgyűlés a tiltakozásnál egyebet nem tehetett.

Az illir kongresszus összehívása, azaz a nemzetiségek föltüze-

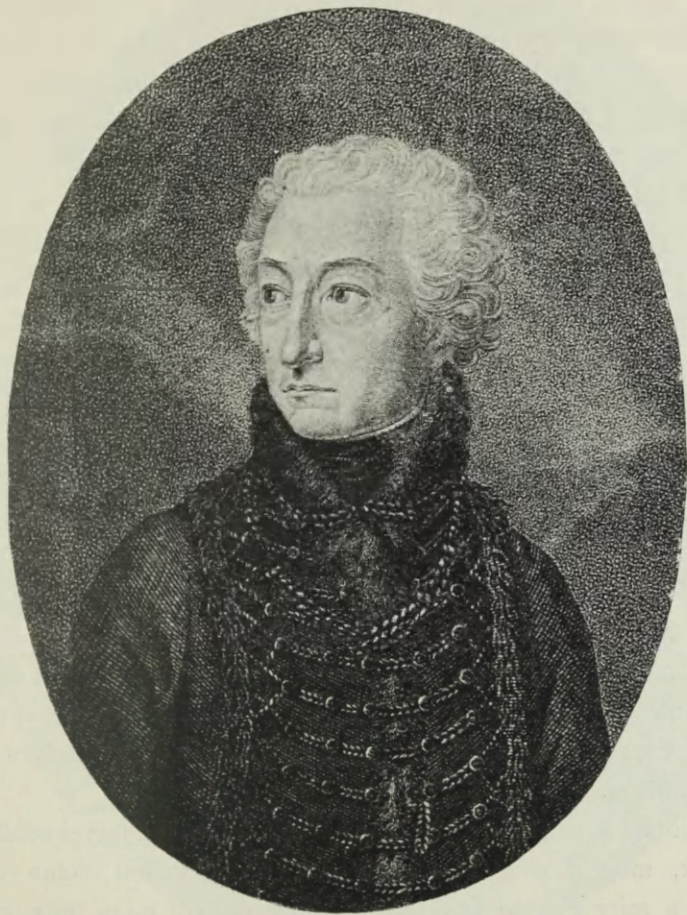
¹ Hadi levéltár, 1790. 5. 5978. Fasc. 44.
368. — 1790. G. 5978. Fasc. 44. 168. —

² U. ott, G. 4681. Fasc. 44. 286. Sess.
52. júl. 3.

³ U. ott, 1790. G. 6422. Fasc. 33. 396.
Sess. 71. sept. 11.

⁴ U. ott.

lése, a poroszországi egyezkedés, mely a magyarokról teljesen megfélelvezett, a magára maradt nemzetet is lehangolta és a forradalmi kedvnek elejét vette. A tárgyalások lanyhábbakká válnak, a hosszú gyűlésezés a rendeket kifárasztja. A diploma

44. GRÓF FESTETICH GYÖRGY.

szerkesztése azonban még mindig fönntartja az érdeklődést. De már a király meghívásáról tárgyalnak (augusztus 12-ikén). Sokan, és Fekete is, a diploma végleges elkészítéseig szeretnék halasztani a dolgot,¹ a személynök a szóbeli meghívást ajánlja,

¹ Muzeumi kéziratár, Diarium Comitiorum.

mások az írásbeli meghívást kívánják, de kikötik, hogy a koronázás csak a diploma megszerkesztése után legyen, megint mások azt ajánlják, hogy a vegyes deputáció már készítse el a diplomát. Fekete és Jezerniczky végre azt követelték, hogy a királyt hívják meg szóval s ha lejön, akkor tárgyaljanak vele személyesen. A küldöttség tényleg (augusztus 17-ikén) megalakult és Korniss József országfőbíró ítélő mester, Ürményi János táblai bíró, Bedekovics Ferencz, Zabráczky József püspök, Illésházy István gróf trencsényi, Szemere László ungi, Jankovics György verőczei követ és Fekete augusztus 20-ikán Bécsbe utaznak.¹

Azalatt Budán foly a diploma-szerkesztés. Később a visszatérő küldöttségtől megtudják, hogy a király újabb módosításokat kíván, hogy elégedetlen az országgyűlés huzavonáival. Az újabb kerületi tárgyalásokban kiváltak: Széchényi Ferencz, Illésházy, Forgács, a Teleki grófok, Splényi báró, Beöthy Imre, Luby, Rakovszky, Darvas és Fekete. Az ellenzékre azzal is hatnak fölülről, hogy azokat, a kik a poroszokkal érintkeztek, hogy Magyarország alkotmányát illetőleg garanciát nyerjenek, szigorított fölügyelet alatt tartják és a külön gyülekező követek titkait kitudják.

Szeptember 18-ikán Lipót az elébe terjesztett hitlevelet elutasítja, mivel utódait is oly dolgokra akarja kényszeríteni és kötelezni, melyekért ő maga felelősséget nem vállalhat. Ezért az ügy újra megjárja a circulusok tárgyalását. Ekkor Fekete maga terjeszt föl (október 4-ikén)² egy diploma-tervezetet, melyet nem fogadnak el.

Miután a vallás, az iskola, a pórok és mások ügyei rendezve voltak, még a megyék és városok bajait kellett volna orvosolni, a mire Fekete követeli, (október 6-ikán) hogy míg ez és egyéb határozatok el nem dőltek, az országgyűlés ne oszoljon szét. A perszonális azonban arra törekszik, hogy Lipótnak szeptember 20-iki módosításait fogadják el és készüljenek a koronázásra.

¹ Múzeumi kéziratár, *Diarium Comitiorum*.

² U. ott, *Projectum repraesentationis*.

II. LIPÓT KIRÁLY.

A többi munka ezentúl már Pozsonyban folyt.¹ A király meghívásában, a koronázási előkészületekben Fekete tevékenyen részt vett. Lipót október 9-ikén már római császár s végre novemberben koronázott magyar király. Az ünnepi formákban, a nádorválasztásban, meghívásban és esküvésben, a király és a nápolyi király köszöntésében, a koronázási emlékpénz átadásában Fekete nagy pompával vett részt.

Ebben az időben érte meg fiának nősülését és cs. kir. kamarássá emelését.

Az országos és a családi ünnepek lezajlásával és némely pörös ügyeinek elvégeztével² télire Olaszországba utazott, útjába ejtven Triesztet, hol huzamosabb ideig mulatott. Itt a Magyar Kurir tanúsága szerint: «Német öltözeteit többnyire elajándékozván, szüntelen magyar forma ruhát és bajuszt visel; úgy, hogy midőn paripáján kilovagol, bámulással nézik az idegen nemzetek. Nemrégiben egy nagy asztalnál némely Olasz Dámák rövid öltözetét és burtakos bajuszt kezdvén szóval nyirbálni ezen Vezér Urnak, ezt felelé: Hogyha mindjárt az egész asszonyi nemet (melynek mindeddig nem ellensége) elidegeníti is magától, mégis bajuszt és magyar öltözetit többé a Halál sem tétetheti le vele; mert a föld gyomrába is magával fogja vinni.»³

IV.

Az 1790 91. évi országgyűlési szereplése nem volt éppen dicstelen. Erős szókimondása, szónoklatának kiméletlensége, mely nem nézett főembert, egyházi rendet vagy udvart, a külföldi államok szemléletéből nyert széles politikai látóköre, fölvilágosodottsága, mely főleg a felekezetek bilincsein iparkodott lazítani, megnyerte a nép és a közmenesség tetszését, de elvesztette a

¹ Múzeumi kéziratár, Fol. Lat. 2889. — 18. 13. — 18. 18. — 21. 5. — 26. 1. Diætalia Ürményiana. — 26. 2. — 26. 9.

² Aradvármegye levéltára, 1791. 26. 4. — 3 U. ott, 1791. febr. 22. — 15. sz. 234. l. 4. 1. — 4. 4. — 4. 5. — 26. 1. — 12. 82.

főurak, a papság és az udvar kegyét. Ezt akkor is tapasztalhatta, midőn az udvartól kért katonai behivatását mellőzték, sőt kérvényét válasza sem méltatták.¹ Őt, ki nem személyes indítékokból vetette magát a pártharcba, hanem tisztán a nemzet lelkesedésének és jogos kívánságainak kívánt érvényt szerezni, ez elvei tették fölfelé lehetetlenné.

Lipót halála némiképen újabb lendületet ad szereplésének.

Az 1792-ik évi május 3-ikára Budára hívott országgyűlés külföldi hadi zaj között nyílt meg. Hiába szakítottak az európai udvarok Franciaországgal, a francia forradalom hatását európa-szerte megérezték. Már Lipót szövetséget kötött a mozgalom terjedése ellen és Kaunitz által megleczkézteti a francziákat, de hiába, ezek önérzete és az ujítási láz porba tiport minden fenséget, kivéve a népét és a természetét: a francia miniszterium 1792 április 20-ikán xvi. Lajos által a törvényhozó gyűlésben háborút indítványoztat Ferencz ellen. És ezzel Bécsben Magyar ország szerepe is el volt határozva, a honnan a Mária Terézia uralkodásának első éveiből ismeretes hizelgő és nyájas hangok kísértik a nemzetet. Az országgyűlés megnyitásakor már a személynök is, Ürményi József² Lipót gyors elköltözését siratván, kijelenti, hogy az új király «Hűséggel és Törvénnyel kíván munkálkodni». A királyné június 4-ikén a primás üdvözlétére adott válaszában a nemzet szívét nyerte meg: «Kérem jelentse meg nevemben a' statusoknak és rendeknek és az egész magyar nemzetnek, melly nagy kötelességgel fogadom azon különös szeretetet és szíves indulatokat, mellyekkel a királyhoz viseltettek. Én ezt a nemzetet mindenkor igen szerettem és örökké fogom szeretni, valamit csak öröme és boldogulására a királynál, az én férjemnél tehetek, azt tiszta szóval és legnagyobb örömmel fogom teljesíteni».³ Királyi szavak, melyeket Mária Teréziától

¹ Petites reflexions, id. h.

² Múzeumi kéziratár, fol. Lat. 686.
Dictio Exllmi Dni Personalis Josephi
Ürményi qua Status et OO. Diaetaliter

congregatos occasione inchoatorum Regni
Comitiorum. die 22. May 1792. salutavit.

³ U. ott, fol. Lat. 686.

s azóta minden királynéjától hallott a magyar. Ámde a női érzelem és szó ritkán döntötte el a nemzetek jobb sorsát s ebben az

45. I. FERENCZ KIRÁLY.

időben égetőbb kérdés volt a monarchia nimbusának megmentése, mint a nemzet jogos kívánalmainak megadása. Minden tervelgetésnél, jobbitásnál inkább vérré és pénzre volt szükség,

hogy a francia szabadságot elfojtsák, hogy a lázadó és királysértő törvényhozó gyűlést elnémítsák.

És ebben a magyar nemzetnek kellett Ausztriát gyámolítani.

Nagy lelkesedéssel gyűlt össze a budai országgyűlés. A lelkesedők között ott találjuk Fekete Jánost is, a ki ezúttal még remélte, hogy régi katonai dicsőségét megújíthatja és a francziák ellen viselt háborúban a jó vitézre és kipróbált katonára szükség leend. Ezúttal Csanádmegye szólította föl, hogy fogadja el a követséget,¹ melyet el is vállalt, megköszönvén Aradmegyének hasonló kérését.²

A rövid lélegzetű országgyűlés alatt még a régi harci kedv villan föl a papság és a kétszinű főurak ellen. A tárgyalás gyorsan haladt célja felé, melyet Bécsből mozgattak, hogy a hadi adót minél előbb megszerezzék. A király és neje a legnyájásabban környékezték meg a magyarokat, kiknek lovagiasságában ezennel sem csalatkoztak. A király maga is siettetette a koronáztatást, a hitlevelet, emberei az adó megszavaztatását. Gyorsan tárgyalták le a magyar nyelv ügyét, melyért ezúttal Teleki József gróf, Széchényi Ferencz gróf és Fekete szereztek kiváló érdemet. Volt része a hitlevél megszerkesztésében is, az illir kancellaria eltörlése körül és a magyar katonaság érdekében kifejtett mozgalomban. Kevés törvényt hoztak ugyan s fölülről mindent ígértek, de keveset tartottak meg.³

Fekete tevékenyen részt vett e mozgalmakban, sőt igen sokat költött a reprezentációjára is. Ott találjuk a nádorispánhoz menő, majd a Bécsben járó, majd a király elé Vörösvárig kivonuló országos követek közt. Résztvett Bécsben, május 26-ikán az udvari ebéden, hol megjelenése és kiváló műveltsége a királynő figyelmét is magára vonta, a ki később a koronázás alkalmával a királyi beszéd és egyéb czeremoniák után «lelépe polczozatáról s generalis gróf Fekete János olasz nyelven szólítja meg:

¹ Csanád vármegye levéltára.

² Arad vármegye levéltára.

³ Múzeumi kéziratár, fol. Lat. 686. *Diarium comitiorum*, 1792 május 23., június 17., 18.

«Felséged látá ezt, mit itél most hűségünkről? Látom — felelé a királynő — és ha ki egyebet merészlene mondani, mint a mit itt láttam, ujjaimmal dörzsölném össze!»

Az udvar kedvezését azonban nem hozta meg politikai arravalósága és nagy műveltsége. Katonai folyamodását újból hallgatagon ad acta tették s ő csak távolból nézhette a magyar hadak vitézségét és az osztrák folytonos veréseit. Az országgyűlésektől sem várt már nemzeti javulást, mivel a francia eszmékkel küzdő osztrák reakció eltemetett minden józan törekvést. Különbösen hangulatának jeles rajza az országgyűlés bírálata:

Vége lett Országunk futó gyűlésének,
 Eleget tett abban Hazánk hűségének.
 Királyunk hibáink' böltsen orvosolta,
 A' rosszat sugókat magától el toltá.
 Mutatván mindenben hozzánk szívességét,
 Le pökte Papoknak Görög dühösségét,
 Midőn nem akartak Rátz Püspökkel ülni,
 S a' szakállasokkal egy sorra kerülni,
 De bezzeg nem úgy ment az előjárókkal,
 Kik mint Török rabbal bántak Statusokkal
 Az egyik jószívű dül hevességébe;
 Orozva jár amaz a' mérgességébe!
 Egymással küszködven tsak abban egyeznek,
 Hogy el nyomják, a' kik jónak igyekeznek.
 Még se búsulj magyar! használ kevelysége,
 Okositt ökemek' *mágnás* büszkesége.
 Szabadoknak ismert bennünket királyunk;
 Kivánják Praesesink hogy szolgálkká váljunk,
 Majd lássuk ezután mire tudnak menni,
 Mert nem elég, másolt ígéretet tenni,
 Ország erszényéből fényes Pántlikáért,
 A' kit más megszerez tsupán királlyáért.
 Meg esmért titeket Ferencz böltsesége,
 Tudja, kik dolgoztak, titkos kegyessége,
 Látja világosan, hogy jégre vittétek,
 S a hív Statusokat keserítettétek.
 De lám nem ditsértük őket e' gyűlésbe;
 S szokott ajánlások hagytuk feledésbe?

Tanuld jövendőre, minket tipró mágnaś!
 Hogy betsület viszi nemzeted', nem is más.
 Elöljárója légy; nem mint most káplárja;
 Ugy szívét előttd soha bé nem zárja.¹

Ezzel politikai pályáját befejezte.

A mi még ezután következik, az csak szelid föllobbanás, mely tetteket nem teremtett. Ilyen a Martinovics-féle összeesküvésben való részvétele, a melyben tere sem nyílt arra, hogy azt szavával, vagy vagyonával segítse. Igen korán földözték föl, és még a

Au Premier Consul.

*Héros' sur qui la gloire épuise son éclat,
 Qu' on vit victorieux en tous sens au combat,
 Et qui voulant après, fidèle à sa promesse,
 Du monde par la paix, terminer la détresse.
 Protège le commerce, accueille tous les Arts,
 Crains de tant de grandeur, les dangereux hazards;
 Moins modéré que Toi, non moins brave à la guerre
 Le disciple d'un sage, était un Dieu sur terre,
 Sans qu'il en prît le titre fastueux,
 S'il n'eut pas écouté, des flatteurs dangereux.*

46. FEKETE VERSE NAPOLEONRA.

cselekvés mezejére sem léphetett, semhogy magához bilincselhette volna az elégületlen főurakat. Hogy a mozgalom őt sem hagyta illetetlenül, azt Martinovics tanuságán kívül, hogy Fekete János is hajlik a forradalom felé, még egy 1796-ban írt és közkezen keringő verse² is bizonyítja. Ámde itt találjuk régi országgyűlési barátjait is: Festetics György, Forgács Miklós, Illésházy István, Török Lajos grófokat, Orczy László és József, Podma-

¹ Az 1792-ben tartott ország utolsó ülésére. Magyar Munkái, I. k. 19. l.

² Az orleáni szűz, VII. ének, Elöljáró ének.

niczky József, Benyovszky és Splényi bárókat, Spissich alispánt és másokat, a kik a forradalmi kátét ismerték, sőt a kiknek házánál a forradalmi férfiak már korábban és igen gyakran megfordultak. Különböztetve gyanusakká váltak mindazok, a kik az 1790. i-iki országgyűlésen a Habsburg-ház magvaszakadását hirdették és az örökösödés megszüntét hangoztatták.

Elfordult a politikai küzdőtérrel és más ideálokat keresett.

Ezek között a legnagyobb Napoleon dicsőített alakja, kinek francia költeményeiben ¹ bámulattal és rajongással adózik. Annak hadászati lángesze teljesen elragadta minden haditénye vagy politikai cselekedete versre ihleti: az «Au premier Consul de la Republique», a «Sur le Danger que le premier Consul a couru», a «Sur l'Egypte», az «Au Premier Consul» versek tanúi e lelkesedésnek, melynek egyik eredménye, hogy ő maga is elküldi azokat párisi barátainak.

Az 1796-iki országgyűlésen sem ő, sem fia nem jelenik meg, hanem képviselteti magát.² A politikától végleg búcsúzik az 1802-ik évi országgyűléshez írt «Veni Sancte az 1802-ik esztendőbeli országgyűlésre» versben, mely egyúttal hatyudala is.

V.

Fekete országgyűlési szereplésében négy mozzanat ragadja meg figyelmünket: a vallásszabadság, a magyar hadsereg, a nemzeti nyelv és a magyar nemzetiség védelme.

E négy kérdés vívása erőteljesen érezteti máris a Regnum Stephaneum Bécsből eredő megingatását. Mind a négy azóta állandó harcot keltett Bécs és Magyarország között. Mindkettő tudja, hogy ettől függ hatalma vagy önállósága, míg az, elvakulva nagyhatalmi hivatásától ezt állandó és a kulturfejlődést meg-

¹ Oeuvres posthumes, 56., 58., 61., 63. ll.

² Diarium Comitiorum Regni Hungariae. Posonii, Typis Jcannis Michaelis Landerer de Fűskút. 1796.

akasztó küzdelmekben tartja, addig ez e küzdelmek között is, bár akadályokat átszökelve, lassan halad előre, hogy az európai színvonalra emelkedhessék.

A XVIII. században még nem látták oly válságosnak a jövőendő képét, mint ma, hanem csak a fenyegető és bekövetkezendő veszély elhárítására törekedett a magyar faj szupremáciájáról meggyőződött köznemesség. Hogy Bécs, e kérdéseknek állandó szítója és fentartója, nem érthette meg azt, hogy csakis Magyarország önállósága és szövetsége növelheti a birodalom nagyhatalmi helyzetét és tarthatja meg monarchikus hivatását, arról sok bizonyosság annak néha veszélyesen jelentkező időszakos bomlása.

Az előbb említett négy kérdésnek állandó hangoztatása kerekíti ki Fekete politikai álláspontját. Mindenekelőtt hevesen és egy voltaireianushoz híven a papság ellen folytatja csatározásait. Nem a vallást, hanem az egyházi rendet támadja, mely szerinte Rómához szít s onnan reméli boldogulhatását, mely nem akar sem nemzetivé, sem királyivá lenni, hanem csakis önhasznát keresi, fölládozván érte nemzeti, nemesi és polgári jólétet és ellen-sége minden kulturalis haladásnak. Fekete mindezt Voltairétől tanulta, s ebben Voltaire is elvakult s a gyűlölségig konok volt. Sőt Fekete a francia rémképeket látta Magyarországon is, holott a magyar egyházi rendnek és hazafias munkásságának köszön-hette az ország kulturalis haladását, fönmaradását és erejét. A magyar katolicizmus mindenkor élesen elvált más európai államok katolikus papságának fölfogásától, hol elvakultság és véres üldözések tanui a papság korlátlan befolyásának. Az elfogulatlan történetíró a Bertalanéjre, a spanyol inkvizícióra még csak emlékeztető momentumokat sem tud fölmutatni, s hogyha vallásos üldözés és elnyomatás volt is, ez a kétoldali — katolikus és protestáns — hatalmi kérdésből folyt, a mely versenygésből eredő bajokat a jobb érzelmű és isteni hivatásuktól meggyőződött Habsburg-fejedelmek mindenkor orvosolni tudták. Fekete támadásait egyoldalulag támogatták a szabadságaikra féltékeny kálvinisták, a kik alaposan javukra használták ki Fekete

gyűlöletét, a melyet a papság iránt érzett. Sőt ebben ő maga sem folytatott exkluzív harczot minden pap ellen, mert — versei tanúságok reá — voltak tekintélyes és kiváló barátjai azok sorában. Csakhogy az ő heves föllépésének és a gyors változásra áhító követelményeinek akadályul szolgáltak azoknak higgadt, rostáló és többször hajszálnyi megkülönböztetésekbe ereszkedő papi okoskodásaik. Ebből a papság iránt érzett ellenszenvéből sohasem gyógyult ki s ez későbbi irodalmi működésében is mély nyomot hagyott.

A nemzeti nyelvért folytatott küzdelmében az egész nemzet visszhangjára számított, melyet első fölszólalásakor meg is nyert. Ámde a XVIII. századi magyar előtt még nem tornyosultak oly magasra a nemzetiségek csökönys követelményei, hogy miatta a nemzetet a romlástól félthette volna. A nemesség színmagyar, a nép még jogtalan s a nemesnek szolgája. A nemzetiségi kérdést inkább Bécsből szították, hogy a szabadságszerető magyart, melytől mindig remegett, hazájában foglalkoztassa és nemzet szupremáciáját meggyöngítse. Tartott ettől Fekete is és épp azért követelte társaival együtt a magyar nyelv elsőségét a latin és minden más magyarországi előtt, tartott attól is, hogy egykor a nemzetiségek sok és vészes bajt fognak az országnak okozni, de egy csapásra nem vihették ki, hogy Magyarország minden polgárra magyarrá legyen. A baj már akkor is jelentkezett, még pedig érezhetően, főleg a déli vidékeken, hol a nyelv és fajkeveredés rendkívül erős volt, s hol Fekete birtokai is feküdtek. Verseiben nem egyszer szólal meg elégtelensége ezekkel az állapotokkal s Csabrendeket, éppen horvát és német lakosainak nemzetietlen viselkedése miatt nem szerette.

Ebből a nemzetiségi szempontból óhajtotta, s vele az egész magyarság is, hogy a hadsereg magyarrá legyen. Ez nemcsak a tiszteknek előmenetelt, a legénységnek emberibb bánásmódot biztosított volna, hanem elősegítette volna, hogy a magyar ezredek magyar vidéken elhelyezve a lakosság magyarosodásán is lendítsenek. A Greven-ezred erélyes mozgalmát elfojtotta Bécs

s egy időre, főleg a francia háborúk miatt, nem lehetett arra gondolni, hogy ezt a szándékot valaha is békés úton megoldják.

Politikai munkásságának ezen főmotivumai mellett a Habsburg-ellenes mozgalmak, a városok ügyei kisebb jelentőségű dolgok voltak, melyekben inkább a személyes ellenszenv és a dologhoz való hozzáértés szólaltatta meg, mint az egyedüli célnak a jellege, s ezekért nem jajdult föl a hazafias érzelem sem annyira, hogy további főnnállásuk a nemzetet kétségbeejtette volna, azonban az előbbieknél el nem érhetése mélyen elkeserítette az érte önzetlenül küzdők táborát s Fekete is ott hagyta a politikai porondot.

Természetes, hogy ily elvekkel és harcias hangulattal nem győzhette le undorát a politikai élet, a közpiacz sokféle hitványsága iránt sem, és ő, a ki többet is akart, mint ellenzéki szónoknak lenni, inkább lemondott erről a pályáról és a csendesebb, otthoniasabb bölcselmi muzsához fordult, irodalmi emberekkel szövén barátságot, hogy ezekkel egyesülten erősítse a magyar művelődést, segítse «kiépíteni a hazát».

A politikától való elfordulását élénk és ríktó színekkel jellemzi a «Midőn ötvenedik esztendőmet haladnám» verse,¹ melyben Faludi versmodorában szigorúan elítéli a közéletet és annak embereit:

Láttam számárt elől menni,
 Betsültetni gaz embert,
 Keresztet a félszre tenni,
 Kit a' vitéz el nem nyert.
 Sokan jutának polczokra,
 Bár az udvart gyalázták;
 Mert bizván ügyök Papokra
 Áldásikat vadászták.
 Igaz mondók üldöztetni
 Szoktak a képzelőktől.
 Nints igazság az országba,
 Örvend kiki a más kárán,

Ne is bizzál jámborságba,
 Ha bátran ülsz a párán.
 Hogyha nem tudsz hizelkedni,
 Még a' kurva sem hódul;
 Most a virtus csak üres szó,
 Kível szintugy kénykedik,
 Orozó zshivány mint a jó . . .

 Látván azért hanyatlani
 Kedvetlen életemet,
 Bár tudnám hosszszabbítani
 Rá nem vetném fejemet;

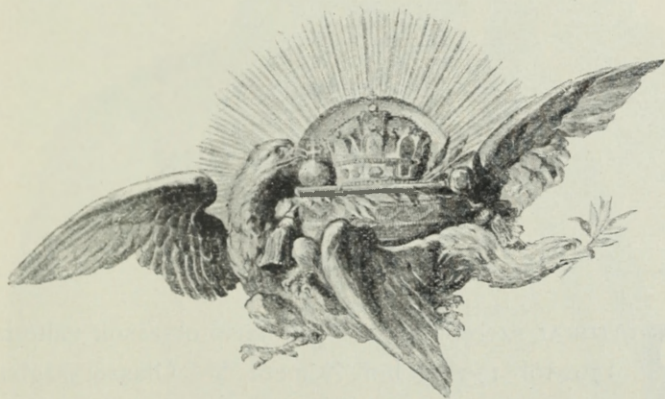
¹ Magy. Munkáji, I. k. 112. l.

Mert jobb időket képzelni,
 Nemzetünket esmer vén,
 Avagy gomb nélkül fértzelni,
 Alkalmast egyre mén.

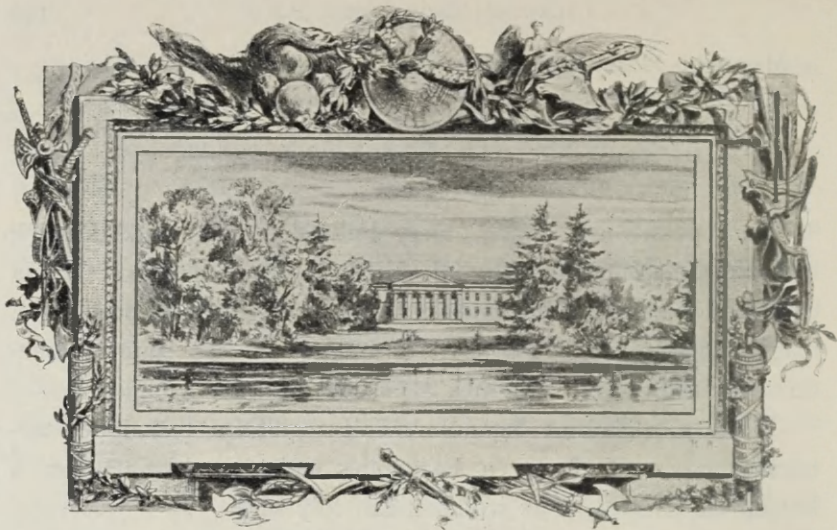
Nintsen tehát min búsulni
 Hogy közelget a halál,
 Kezdjünk inkább felvidulni,
 Már tzélunk közelebb áll.

Ez a pesszimistás hang, mely Fekete minden működésének befejezője, némileg megenyhül, midőn új czél felé tör, a mely ezután az irodalomban látszik feléje kacsintani, a melyben a magyar nyelv érdekében elért országgyűlési sikereitől fölbuzdulva ezentúl már a költőnek szemével tekinti a világot.

Elete a nyilvános küzdőtérrel lezorult és bensőbbé, tartalmasabbá válik, hogy a hazaépítés nehéz munkáját nem a közporondon, hanem az irodalomban folytassa.

47. A SZENT KORONA I. FERENCZ KORABELI ÁBRÁZOLÁSA.

48. A FÓTHI KASTÉLY.

HETEDIK KÖNYV.

AZ UTOLSÓ ÉVEK.

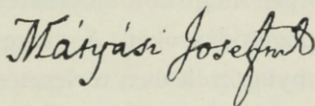
I.

POLITIKAI szereplését hosszan tartó utazások váltották föl. 1792-től 1796-ig hol Német-, hol Olaszországban jár, míg végleg Főthon telepszik meg, hogy irodalmi munkássággal, gazdálkodással és vagyonának rendezésével töltse idejét. Ezért sokszor rándul le Aradra vagy Zalába, de legkiválóbb szórakoztató helye Balatonfüred és Pest. Oda meggyengült egészségének gyógyítása végett megy, itt részint a nádori udvarnál, részint barátai körében, kik közé főleg a tudós Schedius tartozik, tölti el idejét. A nádori udvaron is szívesen látott vendég s annak téli mulatságain: a lovagjátékokon, bálokon és vadászatokon gyakran részt vesz.

GRÓF FEKETE JÁNOS IDŐSEBB KORÁBAN.

Az 1796-ik évtől haláláig lefolyó időszak magyar költői munkásságának tulajdonképeni kora. A kilenczvenes országgyűlések némi sikerei őt teljesen magyarra változtatták és magyar akart maradni tetteiben és írásaiban is. Nem vágyik külföldi tapsokra, bécsi baráti unszolásokra, titkos társaságok tisztségeire, hanem a politikától, — mely ekkor vészthozó és kockáztatott, — elvonulva, csupán a magyar kultúra érdekében fárad. Nagy hévvel keresi és állandósítja az irodalmi barátságot pesti és erdélyi írókkal, s mint maga írja fiának: «Chaulieunek nevét érdemleni kívánnám, mert ámbátor Voltér apostol a' Gustus templomában, őtet csak a' gunyoló poeták elsőjének nevezi, én ezen polczczal is megelégedném hazám Parnassussán. De akár mely légyen halálom után a hely, mellyben maradékink fognak helyeztetni, mig élek kívánom fáradozásim által anyanyelvünk pallérozását tehetségem szerént eszközölni, ezt egy hazafiui kötelességnek tartván.»

49. MÁTYÁSI JÓZSEF ALÁÍRÁSA.

Ezentúl francia verseket ritkán farag, hacsak nem akkor, midőn emlékezéseit írja, a nádort, annak nejét, Napoleont dicsőíti, vagy ősei birtokát megénekli vagy Mátyásinak egy-egy poemáját francziára fordítja. Más nyelvet, mint például a latint, már most, bár azon néha maga is megszólalt, még a tudományban is kerüldőnek vél: «Valóban kecskelábu pajtásom fel borzadt, hallván tőled, hogy még a' magyar borról is, ugymint Attiláról, deákul irnak kortsosult hazámfiak. Meg vagyok győzve, hogy tudós kézbe nyelvünk mindenre alkalmas, és hogy nekünk a deákkal ugy kellene bánnunk, mint hajdan a' római böltsek a göröggel bántanak.»

Fekete tehát megundorodván a politikai élettől, a «piszkos országgyűléstől», «hol hazánk szemetje firtatja magát», «hol megpergelte száját» «nyelvére lakatot vetett» s a munkás magánéletbe vonult vissza, hogy óriás méretű költekezései által alapjában megrázott vagyoni viszonyain és a kor vagy a zajos múlt által megrongált egészségén segítsen. Ámde bármint törekedett is,

sem az egyiken nem lendítettek a pörök, a «compromissumok», «az örökös transactionok», «a vészes chartabianca», mert «igazsága mellett Themist megtsávázták», sem a másikon orvosainak önzetlen buzgósága. A vácsi káptalannal folytatott pöre egyedül a pestmegyei birtokokat biztosította és itt húzta meg magát olvasás, tanulás és egyéb szórakozások közt.

A viharos múltból, a rajongásteli és fényes ifjúságból, a ragyogó udvari életből, a katonai pazar költekezésből, az országgyűléseken való kápráztató megjelenésből eredő óriási adósságok, a vagyonszerző és vagyonmegőrző tapasztalatlanság, hozzá a pénz értékének ismeretlensége nem engedte meg, hogy vagyoni ügyeit végleg rendezhesse. Gazdasági ügyekben járatlan feje, mely a «földművelő népet jobbítani iparkodott», mely búsásan el volt foglalva faszerezéssel, plántálással, kamatos kamattal fizette meg a lótenyésztésben és gazdálkodásban bizonytalan tapogatódzásokat. A «szegény legényt» még katonai adósságai is nyűgözték és a törlesztésükre szükséges pénzt részint birtoka jövedelmeiből, részint újabb polgári adósságokkal fődözte. Érezte maga is elszegényedését, de szenvedélyes költekezéseinek, a játéknak, a lókedvelésnek nem tudott határt szabni, büszkesége pedig visszatartotta attól, hogy vagyoni állapotának rendezése végett «a császárhoz» forduljon kölcsönért, a ki ebben az időben Esterházy herczegnek 900,000, és Orczy László bárónak 300,000 forintot ötös kamatra adott.¹ Majdnem egy millióra rúgó adósságait és kamatait csakis birtokai árán törleszthette.

Az anyagi gondok nem biztosítottak János grófnak gondtalan öreg kort és szenvedélyei: a nők, a kártya, főleg a fáráo és a lovak még akkor is óriás pénzüsszeget nyeltek el. Örökös pöreit fiskálisaira bízva s ő maga pazar kedvteléseinek él, úgy hogy nemcsak az adósságok «magpénzét», hanem az «interest» sem tudja idejében lefizetni.² Hogyha néha be-betekint Pozsonyba, Bécsbe, Budára vagy Balatonfüredre, szórakozásai sok pénzébe

¹ Arankához 1801-ben írt levele a múzeumi kéziratában.

² Bogyaihoz írt levele a gróf Csekonics család levéltárában.

kerülnek. Megtörténik, hogy professzor Stáhly György és a költészetben is járatos Szombati József tudós doktorokat, kik csúzos bajait orvosolják, pénz helyett versekkel fizeti, hogy ily módon halaszthassa el oly időre a fizetést, midőn maga is pénzhez jut.

Egyébként csak néha vett részt egy-egy ritka nyilvános, politikai jellegű ünnepségen, mulatságon vagy ténykedésben és ezzel is szorosabban fűzi magához azt a baráti kört, mely irodalmi munkásságát, katonai és politikai múltját figyelemmel kíséri és megbecsüli. Irodalmi barátjaival a nyelv pallérozásán, az irodalmi érzék és a «szép gusztus» megszilárdulásán fáradozik. Az utóbbiban hivatott mesternek vallotta magát, a melyben senki véleményének magát alá nem vetette. Ő, a ki mint költő korán kezdte meg működését és francia munkáival elég feltűnést keltett, sem befolyásos egyéniségénél, sem vagyonánál és tekintélyes nevénél fogva nem tudott, de nem is akart az akkori nyilvános irodalmi világban hatni és így a még nem szervezett irodalmi élet vezérférfiaihoz sem csatlakozott. Magyar munkáinak nagy részéről alig tudtak s csakis francia vagy német műveit emlegetik. Irodalmi nevételensége okozta, hogy sem Kazinczy, a ki különben «káromkodva olvasta Gvadányi verseit», kinek Ludas Matyi nem tetszett, ki Bacsányit üldözte és Dugonicsot megveti, sem Bessenyei, a ki pedig az eddig ismert «magyar Voltaire», sem Révai, sem bárminő más áramlat vagy irány nem hódította meg. Ámde művei is oly szelleműek voltak, melyek a cenzura hivatalos pontjait tudatosan sértik s így inkább a jövőnek, az asztalfiának és barátjainak irvák.

II.

Iratai telvék lángoló lelkesedéssel a magyar kultúra, tudományosság és irodalom iránt. Megértette korát és a magyar érzésnek új jelszókat adott. Erős faji szeretet erősítette hazafias érzéseit, egyéni érzelmeit pedig vidám bölcselkedő belátás vezérli.

Ez sugallja írói munkásságát és tetteit. Egyénisége sokkal türelmetlenebb, semhogy korának erőszakkal megállapított és rendőrileg ellenőrzött gondolkodását vezethette volna, érzelme sokkal erőszakosabb, semhogy iratai a cenzura rostájának hivatalos mértékét megüthette volna. Szatirája, szokimondó őszintesége, sokszor francziás forradalmi érzülete és ugyancsak francziás pajkos érzékisége a rosta tiltó pontjait százszor is megsérti. E szempontból keveset törődik azzal, hogy munkáit nyomtatásban lássa, de annál inkább azon van, hogy kéziratban elterjedjenek. Barátjainak, irodalmi férfiaknak ír és ezzel hódol a XVIII. századbeli magyar írók «egymásnak írásának», «levél irodalomnak». A híres pater Hannulíknak, midőn arra inti, hogy a cenzurára valót írjon, következőleg válaszol:

Jól értem intésed, hogy írjak ollyakat,
 Mellyek nem tiltatnak: de hát igazakat
 Úgy szegény Muzsámnak akkor lehetetlen írni,
 S magát hazudozásra reá kéne bírni.
 Nem vágyok én, el hidd, hogy kinyomattassék
 Munkám 's mindenektől széllyel olvastassék:
 Tsak kevés Böltseknek lehessen kedvére,
 Jövendő századnak tán juthat kezére,
 'S akkor Borostyán siromra rakatik,
 Mely éltemben tőlem most meg tagadtatik.

Költeményeit vagy külön vagy az akkori szokás szerint levelek szövegébe szúrva küldözgeti Gvadányinak, Orczy Józsefnek, Teleki Lászlónak és Domokosnak, Horváth Ádámnak, Aranka Györgynek, Bethlen Lászlónak és fiának, a kit, miután Illésházy Mária-tól elvált, magyar íróvá iparkodott tenni. Épp így volt fordításaival is, melyeket szakszerű magyarázatokkal kísérve lemásoltatott és barátainak, Széchényi Ferencznek, Madách Sándornak, Orczy Lászlónak elküldött.

Szerencséje volt, hogy Mátyási Józsefben, kit 1799-ban fogadott házába, hű és odaadó barátot nyert, kivel terveit közölte, kinek költeményeit fölolvasta, kinek magyar nyelvérzékére sokat

Matyas Joseph Benitonnak & Ujj
Esterházy 1807.

Az új Esztendőre, per Mosa. Vigadóly
 De is veszt. Mátjásim meg Dittreje,
 De ha tebe kívánsz, Kérlek re Zoltánly,
 Most isda sem kérek, reji Műhelyre
 Hoztam faragott, Vallásos vöröket,
 Rejdet s' Vallat magyalya, lang Kellőkére
~~amely~~ ^{nem} ^{éso} ~~Hallgat~~, ^{his} ^{gyönyörűnek}.
 Ö t'ak az igazban, tud Répet tulalme,
 s Műve aszt ki mondgya, váltóde hangyokkal,
 unalmat Kevélre fel hatva válni
 Dolgy erejével, nem isz jéti'okkal,
 s' Jyú Húvát duadnak, nyomdoka Hálme,
 Üldöven Mubnát, vörö ingy'okkal,
 s' A Jozan és mellet, mint Málnok fel álai.

adott s a ki magyarság és verselés szempontjából javítgatott rajtok. Ez a Mátyási volt az, ki az 1790. évi országgyűlésen Feketét a latin paskvillusokkal szemben megvédte. Ő válaszolt a «Tu pice . . .» című klasszikus gúnyversre az «Urak! veszett kutya . . .» és más magyar és latin nyelvű paskvillusokkal. Ugyanő a «Semmivel több valami», «Verseinek folytatása» furcsa címen nyomtatott és «Kalászkaparék», «Nyomtatatlan munkái» című kiadatlan¹ műveiben számos versben dicsőíti Fekete grófot. Ez a Mátyási² 1792-ben mint Teleki József gróf titoknoka vele a frankfurti koronázásra is utazott s ez útját kéziratban hagyta hátra.³ Az ez évi országgyűlésen Wartensleben gróf követe volt. 1794-ben ott hagyván Teleki József gróf szolgálatát, öt évig a főtitkár mellett mint esküdt volt alkalmazva, honnan Fekete János hívására Fóthra vonult, hol a gróf haláláig, mint annak titkára és hű barátja élt. A gróf nemcsak irodalmi ügyeit bízta rá, hanem még birtokainak felügyeletével és képviselésével is kitüntette.⁴

Mátyási nagyban hozzájárult, hogy a gróf tevékenységéről és műveiről a magyar középosztály is tudomást vegyen. Műveiben igen sok emléket⁵ állított neki s mind haláláig⁶ hálásan emlékezik a bőkezű és elmés grófról. Ő volt az, a ki Csokonayt is Fekete pártfogásába ajánlotta, ámde a költőnek hányatott élete ez érintkezést csakhamar megszakította. Maecenása műveit ő másolta, levelezését vitte és közvetítette, verselését utánozta. A fönmaradt és kölcsönösen egymáshoz intézett újévi és névnap verseket a barátság közvetlen melege és őszintesége hatja át. Nem az alárendelt «secretarius úr» hivatalos gratulációi, hanem szeretetteljes kívánságok és üzenetek, mikről Fekete is úgy nyilatkozik, hogy nincs ezeknek egyéb hibája, «hanem hogy

¹ Akadémiai kéziratár.

² Múzeumi kéziratár, Fol. Hung. 156.

³ U. ott, Fol. Hung. 31., Fol. Hung. 1132.

⁴ U. ott, Fol. Hung. 1132.

⁵ Akad. kéziratár.

⁶ 1833. L. az Irodalomtörténeti közlemények XI. évfolyamában megjelent dolgozatot, melynek egyrészét e munkában szószerint átvettem.

hozzám vonzó szívessége által elragadtatván többet dicsért, mintsem érdemleném».¹

Mátyásin kívül mind egyénisége, mind barátsága révén egy előkelő és bizalmas irodalmi baráti kört teremtett maga körül, mely önálló és eredeti eszméit megtapsolta, verselését elfogadta és követte. Kis költői iskolát alkotott magának, melyet levelezéssel tartott fenn, költői tanácsokkal és néha pénzbeli segélylyel is buzdított és lelkesített. Irodalmi agitatori szerepre hivatott egyéniséggé lett, s a már általa 1772 előtt hangoztatott nemzeti népies irány híve, melyet Orczy Lőrincz «feddő kedves vezérével», Dugonicscsal, Teleki Józseffel, a Rádayakkal és másokkal együtt még óriási föllendülése előtt hirdetett. Irataiban állandóan követeli, hogy a magyar költők térjenek vissza ahhoz a forráshoz, a melyet Zrinyi, Beniczky és Gyöngyösy ápolt s a mely egyedül képviseli az igaz magyar nemzeti fölfogást.

Az úttörők közé tartozik.

Mária Terézia nem tudta elnyomni a magyar érzületet s József alatt a nemzet elmulásának ideje még sem következett el. Ámde ezt nemcsak a testőrök föllépte mentette meg, hanem az írók és hazafiak kézről-kézre szálló és avatott körökben keringő izgató levelei és versei is, melyek a nyomtatott könyvnél hatásosabban működtek és hívőket szereztek a magyar gondolkodásnak, költészetnek és irodalomnak. Ezen a jól előkészített talajon hatottak a testőrök művei, sőt később Kazinczynak a világirodalomban páratlan irodalmi agitációja.

Fekete gondoskodott róla, hogy az irodalomból nyomtalanul el ne tűnjön, hogy működését a későbbi kor is észrevegye. Az 1790 évi paskvillus-írók száma szaporodott azoknak számával, a kik tudomással birtak arról, hogy a «Pucelle»-t lefordította, hogy leveleiben és a társas életben korát és a viszonyokat kiméletlenül megbírálja. Ezekkel azonban édeskeveset törődött, inkább fektetett súlyt arra, hogy művei el ne kallódjanak s meg volt

¹ Magyar Munkái, II. k. 108., 113 l.

győződve arról, hogy azok majd csak napfényre kerülhetnek egyszer:¹

Midőn Pap hatalom világból enyészen,
 'S józan emberiség egyszer erőt vészen,
 Nehánya tenéked borostyánt fog fonni,
 'S neveddel nevemet a porból kivonni,
 Hogy költőddel együtt betsben tartassanak:
 Addig bolondoktól hadd piszkoltassanak.

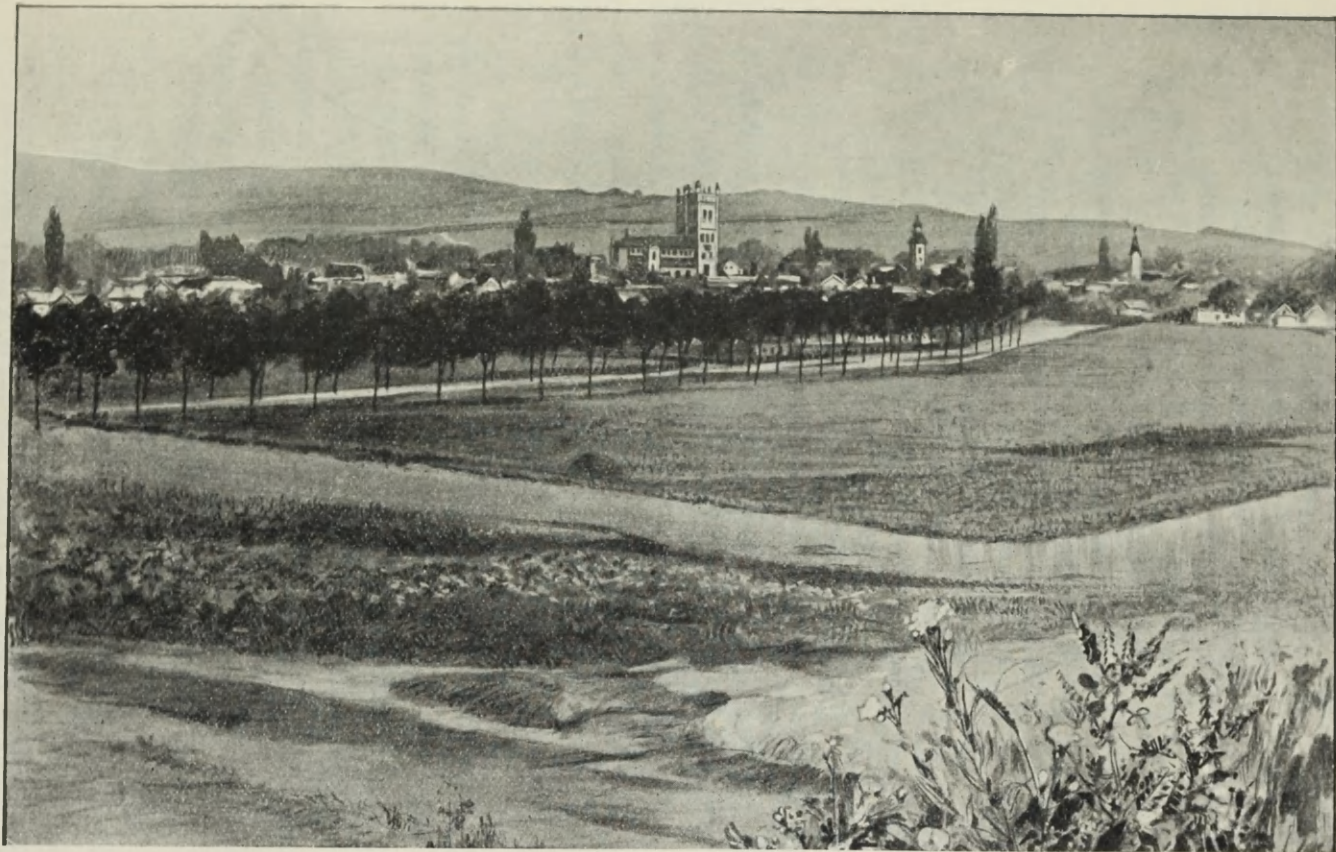
Életének alkonyát leginkább Fóthon töltötte. Fóth községe, Pesthez közel, mindig alkalmat nyújtott neki, hogy benézzen Pestre, mikor ismerőseit föl akarta keresni, midőn pőrei miatt fiskálisaival akart tárgyalni. Innen pedig barátai ki-kirándulván hozzá, bármikor a szives házigazda, az irodalom barátja fogadta őket.

A község maga homokdombok közt terül el. Északról a Cserhát erdős végnyulványai húzódnak Gödöllő felé, elég szép kilátást nyitva a távoli Dunára és jobbparti kopár hegyeire. Egyedüli nevezetessége a Fekete-kastély, mely a mai Károlyi-kastélynak szárnyépülete. A jószágot egy ideig Batthyány József primás tartotta árendába, de Fekete még ennek letelte előtt magához váltotta és ide költözött.² Nagyon szerette ezt a helyet. Tiszántuli és erdélyi barátjai, hogyha Pestre jöttek, nem mulasztották el, hogy hozzá bekerüljenek, hogy meleg kandalló, jó somlyai s kártyaszó mellett elbeszélgessenek az öreg gróffal. Itt:

Mint Horáttzal Virgil Tibur vidékében,
 Mi is okoskodjunk barátság keblében,
 Pompátlan ebéddel tudván elégedui
 Jó borból szükségét nem fogunk szenvedni.
 Lészen vén Somlyai Falernum helyében,
 Mellyt Horáttz akárhogy ditsérjen versében,
 Enyimet kostolván, jobbnak nem tartaná
 'S Mecenás torkára méltónak mondaná.

¹ Az orleáni szüz. Végzés. 332.

² Akadémiai kéziratár, Mátyási, Nyomtatatlan Munkái, xii. sz.

51. FÓTH

Driadesek között kies erdőskémbe,
 Együtt sétálgatván, nem akadunk kémben;
 'S gondolatink vátván, látom meg ifjadni
 Meg vénült Muzsánkat, 's remekre fakadni.
 Estve felé kertem sűrű gesztenyéssét
 Serényen meg járván, utolsó főzését
 Terhellett gyomrunknak fogjuk könnyebbitni,
 'S Egeket bámulván álmunkat készíteni.
 Néha vadászatban töltvén napjainkat,
 Nyul után futtatjuk virgoncz agarainkat,
 Vagy foglyot vizslával hajhászván bokorba
 Haza térvén erőnk ujjíttuk jó borba.
 Békével hagynak itt busító gondjaink,
 'S távol lesznek tőlünk alatszony nagyjaink;
 Mert hív barátságunk őriző kárpitja,
 Életünknek módját előttök borítja.¹

Lakását is szerényen rendezi be. Nagyobbítja könyvtárát, a
 levéltárt rendbe hozza. «Házacskájának frontispiciumájára» farag-
 tatja más magyar felírásokkal együtt:

Las d'esperer et de me plaindre
 De l'amour, des Grands, et du sort,
 C'est ici que j'attend la mort,
 Sans la désirer ni la creindre.²

Ide várja barátait s feddi azokat, kik nem jönnek:

Mért nem jöttél hozzám? mert azzal szivemet
 Szomorítád, ötsém! hogy e barlangomba
 Nem ölelhettelek, együgyű Házomba;
 A' mellyből most írok czifrátlan lakásom
 Nem Mágánsnak való, alatszony szállásom.
 Csak egy nemesi Ház, mint Horácz Tiburja,
 Mellybe a' kevélység magát bé nem fúrja.
 Nem találhatsz itten Kárpit Palotákat,
 Szegény sirásával ékesült szobákat,
 Nem akadsz tükrökkel rakott rejtekekre,
 Arany üstben tálalt idegen étkekre,

¹ Magyar Munkái, II. k. 105. l. Aranka Györgynek.

² U. ott, II. k. 99. l. — Oeuvres posthumes 57. A mon Cousin.

Nem látsz itt Czukorból épített tornyokat,
 Vagy Olasztól jegült különös fagyokat:
 De találsz jó szívre, zsíros káposztára
 'S ahhoz vidámitó Somlyónak borára.
 Meg találod azon drága Asszonyságot
 A' ki szép eszével terjeszt nyájasságot
 'S Fejedet mint magam szeretvén betsüle,
 Sőt néha ellenem veled egyesüle,
 Midőn barátságos elmefutásunkban
 Egymástól távoztunk okoskodásunkban.
 Találhatsz könyvekre, puskákra, lovakra
 Néha rossz kátsákra, jó futó nyulakra.
 Meg találod ehhez igaz Barátodat,
 Kire bátorsággal bízd állapotodat;
 Mert Pithagorásnál tanullván hallgatni,
 Fetselésben nyelvét nem szokta forgatni.

Ama drága asszony, ki itt a grófnak társaságában él, Rosen Amália bárónő, gróf Starhembergné, mint Mátyási mondja,¹ Feketének. «magához méltó Junója, vagy egyúttal Venusa», «fejedelmi szépségű és elméjű» asszony, a kit francia költeményében majd Júlia néven, majd Teréz néven énekel meg s a ki gyakran segíti ki a grófot anyagi zavaraiából is.² Egyéb környezete egy belső asszony, kinek kis lánya Juliska a ház lelke és a gróf agyonbecézett kedvencze, a ki kedvességével néha az egész kis társaságot fölvidítja. Ide tartozik a Morvaországból ide szakadt és «Morvai»-nak csúfolt udvari kertész, a ki a szép parkot minden időszakban a legfrissebb virágokkal ékesítette s a kis kört jó humorával tartotta. Ezzel nevelte a gróf Pest-Budán híres barackjait, ültette sűrű ligeteit s tervezte gazdasági újításait, vagy jobbágyainak jobb sorsát.

Ebben a házi, családi körben megelégedetten s távol a világ fondorkodásaitól, az albarátok nyájától buzgón forgatja szeretett francia költőit, fordítja Voltairt, Ariostot s Ovidot és lesi a

¹ Mátyási nyomtatatlan munkái, xrv. sz.

² Oeuvres Posthumes.

francia híreket, hogy bíráló elmékedéseit gyorsan szaporodó emlékeibe, a «Petites reflexionsba» jegyezze.

Politikai szereplésre, hivatalra nem vágyott:

Mert a Magyar nagy Úr (annyira jutánk már),

Mihelyt Tisztet vállal, vagy zsvány, vagy számár.¹

Ide vágyik vissza, midőn Füreden mulat, vagy zalai birtokainak rendezése Csabrendekhez köti:

Mint fészektől fosztott madár

Tévelygek bujdosóba:

De szívem mindig Fótra jár

'S nem lehet nyugovóba.

Óh bár ismét ott lehetnék

Tudom Lelkem vidúlna,

'S Hamvam Atyámhoz tétetnék

Midőn éltem elmúlna.²

A baráti kör, melyet ebben a környezetben: a «Magyar Ferney»-ben³ fogadott, nem egy neves embert foglalt magában, a kivel személyesen és költői levelekben érintkezett. Ötven év tapasztalata megtanította rá, kit fogadjon olyannak és ki nem veszi zokon őszinte rokonérzésből eredő pajkos, gúnyos csipkedéseit. E levelekben tükröződik vissza annak az irodalmi ellenzéknek hangulata, a mely a klasszikus és idegen műveltség terjesztésével szemben a nemzeti irányt, a népies költészetet vallotta irányadónak. És sokszor a közvélemény igaz megszólalása. Az eszmekör, melyben mozog, nem nagy és mégis megmutatja azt, hogyan vélekedett a nagyokról, a poétákról, az irodalomról és a költészetről.

Ide tartozik Bárótzsi Sándor, a kinek «A' mostani Világ ember-sége» című munkájával ellentétben⁴ az embereknek két osztályát, a gazt és a becsületest párhuzamba állítja. Gúnynyal és metsző

¹ Mátyási Nyomtatatlan Munkái, xrv. sz.

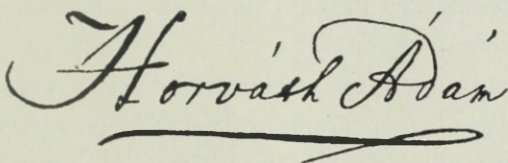
² Magyar Munkái, I. k. 131. l. V. ö. Irodört. közl. id. h.

³ Mátyási, id. h.

⁴ Magyar Munkái, I. k. 67. l.

éllel bonczolja ezeket s végül az akkori erkölcsöknek rikitóbb vonásait rajzolja. Saját tapasztalatainak következtetéseit szűri le s lélektani éleslátással leplezi le a társadalmi fogyatékoságokról és fonákságokról a leplet. Levele erkölcsi rajz, melynek minden sora mögül a meztelen élet visszás hazugságai és csalárd-ságai rínak ki. Az erős, sötétszínű képet az egyszerű és idilli becsületesség enyhíti, megjelölván azt, hogy a gazság mellett még él az erény is, a hiusággal ellentétben az őszinteség, igazság és jóság még nem halt ki az emberiségből. Ez nem enged kétségbeesni s az egyetemes pesszimizmusnak nincsen létjoga.

Horváth Ádám,¹ a Hunniás szerzője, kit még annak idején, midőn II. József alatt Rendeken mérnökösködött, ismer, később az országgyűlésen, majd igen gyakran Füreden találkozott vele,

58. HORVÁTH ÁDÁM ALÁÍRÁSA.

idősb Teleki Domokos gróf a burkus háborúban zászlótársa, «örök hűséges barátja,» kit még ő tanított «exercirozás»-ra,² ifjabb Teleki Domokos gróf, az erdélyi nyelvmívelő társaság tevékeny munkása és buzgó dolgozótársa, a kit gazdasági és természettudományos munkásságáért a lipcei és jenai tudományos társaságok tagjokul választották,³ Sztáray Kristóf és Mihály, a «Sans Souci» szerzője, Desewffy gróf, ki Voltaire «Lisbon Veszedelve» című munkáját lefordítja, Teleki Sámuel, a marosvásárhelyi közkönyvtár alapítója, Haller Zsigmond, Toldalagi László, Kendeffy János, Bethlen Gergely grófok és Erdélynek kiválóbb hölgyei: Petkiné, Bánffyné, Rédey Mihályné mindannyian érdeklődéssel kísérték az érdekes grófnak tevékenységét és Aranka Györgyhöz írt leveleiből vesznek tudomást arról, hogy mit művel és mely újabb czélok felé törekszik.

¹ Magyar Munkái, I. k. 70. l.

² U. ott, II. k. 76. l.

³ U. ott, I. k. 195. l. II. k. 57. l. Akadémiai kézirat, Magyar. Irod. 4-rét 51. szám.

III.

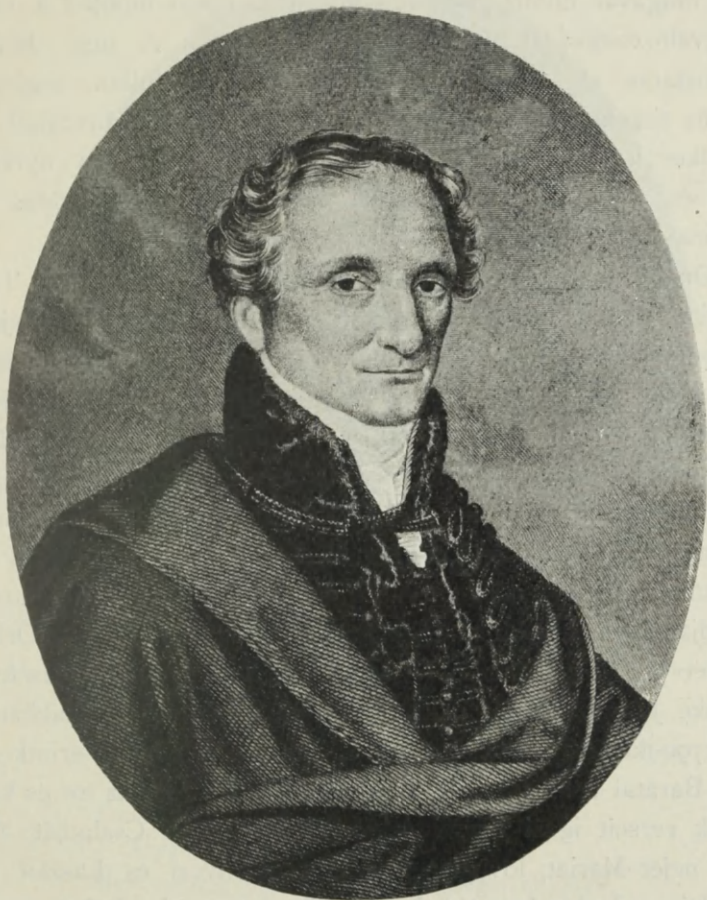
Bensőbb és nevelőbb barátság kötötte a hozzá hasonló sokoldalúsággal felruházott Schedius Lajoshoz, a pesti egyetemen az esztetika és nyelvészet tudós tanárához, a kit házánál állandóan szívesen látott, a ki nem szünt meg a grófot munkásságra serkenteni és kinek ajánlatára sok tehetséges ifjúnak pénzbeli segélyvel megkönnyítette a tudományos foglalkozást. Bölcselkedéseiknek és vitatkozásaiknak maradandó emléke az a francia levél, melyben a színházról, a drámaírásról igazán európai magaslatról mond ítéletet és az akkori színházi és dramaturgiai elveknek alapos ismeretét tárja ki. Ez bizonyága, hogy Schedius Feketében érdemes és hasonló tudományú barátra, nem csupán műkedvelő mágnásra talált.¹

A levél kis dramaturgiai értekezés a görög és a modern drámáról, a francia és német színműirókról, a melyben részint önálló, részint voltairei fölfogással bírálja Shaksperet, követőit, a francia klasszicizmust, Lessinget és az osztrák írókat. Csodálatos dolog, hogy Fekete figyelme nem terjedt ki a magyar dráma hiányaira s ő, a ki egész életében pártolta ezt a művészetet, sőt Bécs szinpadjairól alaposan is írt, vétkesen elmulasztotta, hogy a magyarról komolyan gondolkodjék. Schedius barátsága nem volt múlt és még a gróf halála után is meg-megszólamlott. Nélküle talán Fekete működésének teljesen nyoma veszett volna, s műveiről az irodalomtörténet csak hallomás útján emlékeznék. Schedius nemcsak a magyarokkal, hanem a külfölddel is megismertette a grófot. Halálakor rövid és velős szavakkal utal irodalmi munkásságára és jelentőségére: «Sok ragyogó tehetséggel megáldott egyéniség, melyet barátai és ismerősei érdem szerint csodáltak. Pontos, pragmatikus életrajza a lélektannak és az emberismeretnek, de Magyarország újabb történetének is fontos adaléka.» Majd

¹ Oeuvres posthumes, 43. I. A Mr. d. Schedius.

később: «Izléssel és világismerettel fölruházott író, a ki kevésbé zilált vagyoni viszonyok közt még sokkal többet tett volna a magyar irodalom- és műveltségért.»

Szorosabb ismeretségbe került Kis János szuperintendenssel, a kinek «Emlékezései» élénk világot vetnek Feketének irodalmi

53. SCHEDIUS JÁNOS.

agitációjára. «Gróf Fekete Jánossal Füreden, hol a savanyú víz kedvéért többször megfordult, néhány ízben volt alkalmam beszélni. Ő ugyan nyomtatásban csak francia verseket adott ki, de mint maga mondotta s mint másoktól is hallottam,

magyarokat is nagy számmal írt, 's a többiek között Voltaire *La pucelle d'Orleans* című költeményét is magyarra fordította. A' magyar literaturáról szeretett beszélgetni; s megtudván tőlem, hogy Wieland Muzarionának magyar fordítása nálam készen van, azt látni kívánta, s midőn neki megmutattam, tőlem elkérvén magával elvitte. Egy idő múlva az egész munkát a rimek megváltoztatásával küldötte hozzám vissza. A nem könnyű változtatás abban állott, hogy a hangzó betűkön végződött kettős rimekre felváltva mindenütt mássalhangzó betűkkel végződőket következtetett; ez által a francia és más nyelvbeli him és nőrímeket akarván utánozni. Azonban a fordítás úgy nyomatott ki, mint azt én magam készítettem.»

Orczy József báró, Lőrincznek, a költőnek fia, ki Toldy szerint «magát szinte gyakorlotta a költészetben,» s «apjához hasonló lélek», verselésében Fekete Jánost követi. Fekete hatása Orczyra legjobban felismerhető az «*Aspasia*»-ban megjelent «Bandi a levélhordó Elysiomban,» a kéziratokban levő «Több mint álom, kevesebb mint valóság» »Az szerentsérül» című poemáiban.¹ Feketét az Orczyakhoz hadi és szívbeli barátság kötötte. Lőrincz ismerte fel benne a költői tehetséget és ő buzdította arra, hogy a *Pucelle d'Orleanst* lefordítsa; László² anyagi gondjaiban leghívebb támogatója és ennek ajánlja az «*Orleáni szüzet*» is,³ József pedig fiui szeretettel csüng rajta. Józsefet, a »szöke Jóskát,» kivált a II. József ellen való mozgalmakban és az 1790-iki országgyűlésen szerette meg s vele holtig érintkezett.

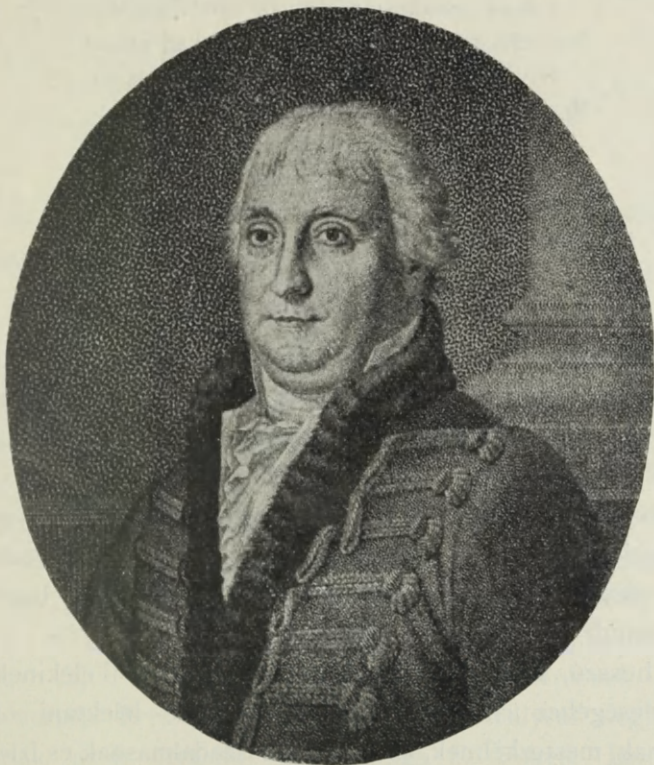
Barátai közé tartozik Teleki László gróf is, az író és költő, kinek verseit igazi baráti szigorral bírálgatja. Családját, főleg első nejét Máriát, lovagias tisztelettel környezi és Lászlót neje haláláig a legbizalmasabb barátjai közé számítja. Ítélete a rendkívül erős nagyravágyástól égő Lászlót sokszor megmenti az érze-

¹ Magyar Munkái, I. k. 99. l., II. k. 24., 25. l. I. k. 11. 21. l. — Akad. kéziratár, Magyar irod. (Régi és újabb írók) ívrét 9. Orczy József művei. — *Aspasia*, 1824. 43. l.

² Magyar Munkái, I. k. 180., 181.

³ Az orleáni szüz, 1. ének.

lem szertelen túlkapásaitól és kihívja írói józanságát. Az egymáshoz írt verses levelek telvék verstani utasításokkal. Fekete szokott egyenességével, Teleki «tiszteletes» módjára, némi prédikátorsággal oktat, s mindkettő erősen védelmezi saját verselését: ¹

54. GRÓF TELEKI LÁSZLÓ.

Többször el olvastam halottas Versedet,
 Atyád Hamvaira készült Énekedet;
 Mert nem győztem annak szépségét tsudálni,
 Végre keményebben kezdém is rostálni.
 'S gyönyörű munkádban némelly kis hibákat
 Rithmus ellen láték, noha aprótskákat.
 Így az Astronomus mind addig tsudálja
 A' napnak mívoltát 's üveggel vizsgálja,

¹ Magyar Munkái, I. k. 175. 182., II. k. 81. l.

Mig nem talál benne homályos helyeket,
 Noha tündökléssel fedez illyeneket.
 Nem tehetél hibát, melly Febust bántaná,
 Vagy a' józan elme törvényét rontaná,
 Minden jobbításom hajszál-hasogatás,
 Csupa pedantismus 's vég szó válogatás.
 Ne véld, tehát, kérlek, hogy munkád alázní
 Kivánnám, 's magamat az által gyalázní.
 Mennél szebbnek tartom ezen remekedet,
 Annál tisztultabbnak kivánnám versedet,
 Én is mint Molier ama szolgálója
 Ki (jól tudod) Urát kis hibáktól ója,
 Noha fel nem érné játékit eszével,
 Mertem olly mód' bánni Barátom versével.

Mindkettőnek önálló verstani elmélete maradt reánk. Hosszabb bölcselmi, főleg vallásos ízű verses disputát idézett föl kettőjük közt Feketének «A Négy Mennyország» című¹ verse, a melyre Teleki «A Magam menyországa, ha álom is, mégis valami» versben felel, midőn pedig Fekete igazán reális színekkel támadja és rajzolja a túlvilágról fölfogását, ekkor Teleki «Védelme a menyországomnak» verssel válaszol. Az egész még baráti vita a földöntúli élet fölfogásáról.

A hosszú, benső baráti viszonyt megszakítja Telekinek meghalt feleségéhez írt verse, a melyet Fekete lélektani okokból hamisnak, mesterkéltnek, azonkívül hosszadalmasnak és izléstelennek tartott.

Ennek a versnek egész története van. Teleki a «Néhai G. Teleki Mária sirhalma» című könyvben kiadta azokat a verseket és beszédeket, a melyeket neje halálakor szerzetek, ezek között van az «Egy jó asszony képe, mellyet néhai mélt. r. sz. b. gróf széki Teleki Mária elfelejthetetlen emlékezetű Felesége áldott Hamvainak tiszteletére férji érzékenységgel felemelt Gróf Széki Teleki László» című vers. E hosszú lélegzetű czimnek

¹ Magyar Munkái, r. k. 159. I. Akad. kéziratár, Magy. irod. 4-rét, 5—51. sz.

megfelelő a hosszú, ötvenegy oldalra terjedő halottdicsérő és búcsuztató vers.

Fekete egy ideig semmi módon nem mutatta az elhalálozott fölött való gyászát, a mi általánosan föltűnt, sőt Mátyási József azt írja «Emlékeztető Ciprusában»:

Hát Pest Horáttzának hattyuját mi lelte?
Mely Eszterházynét¹ akként énekelte,
Hogy míg magyar nyelven olvasnak és írnak,
Hirén diadalma nem lehet a sírnak.

A szél is azt feleli, hogy senki sincsen, a ki szebben énekelne, mint a megholt férje, a ki:

A felett, hogy Fia magyar Boálónak,
Atyjánál jobban ül nyergén a szent Lónak.

Fekete a «Test bontássá lett . . .» verssel törte meg hallgatását, melyben fölhaborodással illeti Telekinek hosszadalmas versét s kálvinista voltának tulajdonítja halottsirató énekét. Máriát nagy gyöngédséggel siratja. Telekinek a vers rendkívül rosszul esett. Mőd felett megharagudott a leczkértetésért és fölötte bántotta, hogy Fekete, a ki nem rég azt írta neki: «Eltöréd lantomat, mert felljül haladtál,» most kiméletlenül ront neki. Mindenél jobban fájt Fekete tapintatlansága, aki mindenkinek mutogatta is versét.² Erre Teleki is verssel felelt, melyről megjegyzi, hogy csak azok érthetik «a kik Mlgs G. Fekete János Úr gondolkodása s élete módját közelebbről esméri». Elismeri, hogy verse hibás és hosszadalmas, védi vallását, köszöni a neje iránt való érzelmet s boszankodik, hogy Fekete versét mindenkinek mutogatta. Tény, hogy Teleki érzelme hiú és mesterkelt, hogy Fekete alaposan támadja. Széki Teleki Mária sírhalma körül nemcsak férje, hanem Mátyási és Schedius is megszólalnak, Feketét, ki valószínűleg egyáltalában nem akart fájdalommal

¹ Magyar Munkáji, I. k. Eszterházi Jozefa halálára.

² Akad. kéziratár, Vegyes 4-rét. 15. sz. 7. — M. Irod. Régi és új magyar írók 4-rét, 133. sz.

a közpiacra kiállani, Mátyási megszólítása rázta föl hallgatásából, a mikor is ugyancsak érdes egyenességével, de a Telekihez írt költői levelek modorában ostromozza a férjnek ötvenegy oldalra vetett fájdalmas siránkozásait és pongyola érzelmeit. Ezzel természetesen megsértette a férjet és a barátot, de a szöveget fején találta, mit az is bizonyít, hogy Teleki, a ki megsértődve még válaszolni is ráért, a gyászév eltelte után legott megházasodott. Fekete őszinte érzelmét pedig bántotta a hivatalos bucsuztatóknak kinyomtatása is és egyszerűbb, de igazabb sirámokat várt arról az asszonyról, a kit a női erények tisztaságában tisztelt s a kit a magyar hölgyek példaképeül állított fel:

.... ha kívánnak jó emlékezetet
 Siron túl, 's könnyező szíves tiszteletet,
 Hogy iparkodjanak Tégedet követni,
 'S hírek fentállását szivbe helyeztetni.
 E sirnál Vándorló! Könyiddel áldozzál,
 'S hogy több ilyes nőjjön, azon imádkozzál.' —

Hosszú és mély barátság kötötte a vitéz «lovas generális» gróf Gvadányi Józsefhez. A barátság még katonáskodása alatt kezdődött, a harctéren erősödött, majd a magyar generálisok közös sorsa, az erőszakos nyugdíjaztatás, majd az 1790-iki országgyűlésen játszott hasonló szerep és rokon fölfogás állandóvá és később folytatott tartós levelezés által bensővé és igazgatóvá tette. Feketének hét verses levele maradt fenn, míg Gvadányiéi ismeretlenek. Fekete őt tekinti a dicső Gyöngyösi egyedüli és hivatott utódjának:

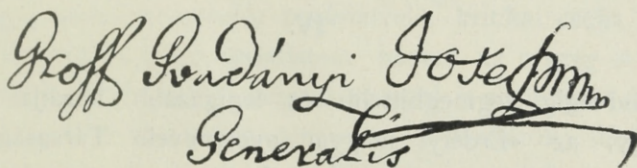
Megjártad Gyöngyösi fel ható Pályáját,
 Követted is néha Benitzky kótáját,
 'S Notáriusodnak Budára jövése,
 Pöstényi fürdőben Czigány ki kelése,
 Mint Rontó Pállal hiedet terjesztik,
 Háladó sziveink tsak azzal epesztik,

¹ Magyar Munkái, II. k. 172. l. Gróf széki Teleki Mária halálára.

Hogy nem könnyű jutni remekid nyomára,
 Tőled oly szépen járt Helicon hantjára,
 Lába törik soknak illy igyekezetben,
 Mint roszz lovasoknak képzelt ütközetben.

Hozzá, mint a magyar poéták Nesztorához küldi verses munkáit megítélés végett. Mennél távolabb áll a görögös metris-táktól, annál jobban becsüli őt s Aristarchusának vallja, a ki épp oly alaposan vezeti és oktatja, mint annak idején Voltaire a francia verselésben :

Bátsi! tehát én is követlek, mint lehet,
 Bár tudom, hogy Múzsám annyira nem mehet.
 Mert a kilencz szüzek tsak néked tsevegni
 Szoktak, 's ősz hajaddal vígan enyelegni.

55. GRÓF GVADÁNYI JÓZSEF ALÁÍRÁSA.

Az ősz generális dicséretében nem csapong az ízetlen magasztalásokig, hanem az illő mértéket megtartja :

Magyar Anacreont látok én munkádban,
 'S Hodulásom azért nem eshetik vádban,
 Hogy tán hízeltetés azt nekem diktálná,
 Avagy alacsonyyság szívemet meg szálná.

Magyar mesterének tartja, ki munkáival és tanításával sokat lendített nagyobb szabásu fordításain :

Kérsz, hogy Mesteremnek téged ne tartsalak :
 Híjjában Barátom! mert annak vallalak,
 Mig élek igazán, minthogy ébreszteni
 Orczyval te tudtál, 's engem gerjeszteni
 Magyar verselésre ditső példáiddal,
 Tőlem méltán bámult remek munkáiddal.

Először az «Orleáni Szűzet,» majd Ovidiusnak «Szerelem mesterségét,» az utóbbit Gvadányi barátnőjének, Fábíán Julisnak is elküldi, sőt ennek ajánlja, de midőn híret veszi, hogy a költő ezt a tettét illetlennek találta, katonás humorral fakad ki a kényeskedő ironő ellen. Ő tudósítja legelőször arról, hogy Engel Gvadányi történeti munkáját, «XII. Károlyt» megcenzurázta.

Leveleikben el-elkeseregnek a politika akkori állásáról a csatatéren elesett régi bajtársakról, világ megváltozásáról, az országgyűlések megromlott nagyjairól, örvendenek Napoleon elérhetetlen egyiptomi és más dicsőségének, Nelson tengernagy vitézségének.

A levelezést Gvadányi betegsége és halála szakította meg.¹

IV.

Mindvégig legmeghittebb és legigazabb barátja Aranka György, az «Erdélyi magyar nyelv-művelő Társaság» és a «Kézírások Társasága» megalapítója.

Az ismeretséget az 1790/91-iki országgyűlésen kötötték, hol Aranka gúnyos verseivel többeknek figyelmét magára vonta. Mint ügyes verselő és írói agitátor Feketében rokon törekvésű lélekre, mint kedélyes, vidám s előkelő gondolkozású férfi a generálisban hű barátjára talált. Ugyanabban a körben élt és működött, a melylyel Fekete rokonság vagy barátság révén szoros összeköttetésben állott.² Az egymással váltott negyvennégy levél irodalom- és kulturtörténeti jelentőségű. Aranka Erdélyből ír, Fekete jobbra Főthről válaszol. Ez a levelezés jeles adalék az akkori erdélyi főnemes világ társadalmi életéhez, gondolkodásához és nagy műveltségéhez. Aranka leveleiben élénken tükröződik vissza, mily magasan állottak az erdélyi főnemesek és főrangú

¹ Magyar Munkái, I. k. 174., 175., 198. II. 6., 64., 69., 71., 73. II.

² A 42 levél közül 22 Feketéé, 20 Arankaé. A levelezés nem teljes. Hol Feketé-

nek, hol Arankának válasza hiányzik. A levelek részint Magyar Munkájában, részint a Magyar Nemzeti Múzeum és a M. Tud. Akadémia kéziratárában vannak.

hölgyek a hasonrangú magyarországiak fölött, mily szívósan ragaszkodnak a régi magyarsághoz és haladnak a korral tudományban és műveltségben, mily érdeklődést éreznek a magyar kultúra emelése körül s mily élénk figyelemmel kísérik a külföldnek fejlődését.

Feketének «sine die et Consule» írt leveleire rendesen megíró a válasz, sőt, mint Fekete leveleiből kiolvassuk, Aranka a szorgalmasabb levélíró.

A két barátot legelőször a Nyelvmívelő Társaság ügye vonzotta szorosabban egymáshoz. Tudjuk, hogy Bessenyei «Jámbor szándéka» egy magyar tudós társaság körül, Révainak indítványa «a nyelv és tudomány művelésére egy magyar tudós társaság felállítására» nem hangzott el viszhang nélkül, de maradandó alkotást nem hozott létre. 1792-ben keletkezett a «Pesti Magyar Társaság», melynek nevelő, nyelvmívelő, kritikai célja volt s melyet nemcsak a pesti társadalom, hanem az ország is ujjongással fogadott, sőt egyes megyék pénzzel is segítettek. A Társaság újságot és kiadásokat tervezett. Ily kiadások: fordítások tényleg jöttek is napvilágra, de a társaság nem volt hosszú életű. A viszonyok, a pénz hiánya csakhamar megszüntették.¹

Hasonló törekvéssel találkozunk már 1785-ben Erdélyben, hol Batthyány Ignác gróf, erdélyi róm. kath. püspök, Révai Miklós eszméjét, egy «a nyelv és tudomány művelésére magyar tudós társaságot,» tervezett. E célból gyűjtést rendezett, de a terv nem sikerült. 1791-ben Aranka György kapta fel az eszmét és a már megnevezett társaság «Rajzolatját» a «felséges Rendeknek» benyújtotta. Az ügygyel az országgyűlés komolyan foglalkozott és Aranka munkáját nagy tetszéssel el is fogadta. A társaság célja «a magyar nyelvnek, mint nemzeti nyelvnek, fenmaradása, tisztán megtartása s világának terjesztése». «A Magyar Nyelvmívelő Országos Társasága» megvalósulása a szászok ellenmunkálkodása miatt, az udvarnál nem talált kedvező fogadtatásra, de

¹ Múzeumi kéziratár, Fol. Lat. 686. Appendix.

azért 1793. deczember 13-ikán Marosvásárhelyen az erdélyi kormányzó pártfogása alatt megalakult az úgynevezett «Próba Nyelvmivelő Társaság,» mely az erdélyi urakban és honleányokban nagy pártfogásra talált, úgy hogy rövid idő alatt kis könyvtára,

Az
Erdélyi Kéz Írásba lévő Történet Írók kiadására fel
álitandó Társaságnak
RAJZOLATTYA
A' Három Nemzetbéli Méltóságos. Fő Rendekhez.

K O L O S V A R A T T,

Nyomtattatott Hochmeister Márton Ts. Kir.
priv. Könyv nyomtató által, 1791.

56. ARANKA GYÖRGY «RAJZOLATTYA»-NAK CZÍMLAPJA.

kézirattára, pénz-, régiség- és ásványgyűjteménye volt. Ily biztos alappal indult utnak Aranka állandó lelkesítésével és fáradhatlan munkásságával a társaság.

Fekete, kit francia és német írói munkásságáért több külföldi irodalmi társaság is tagjául óhajtott, inkább vonzódott a magyarhoz, a melytől iratainak megőrzését és eszméinek megvalósítását remélte. Vonzotta még a társaság megalapítói iránt táplált rokonszenve, a mint maga is megvallja:

«Engemet csak az, hogy Te és hozzád hasonló nagy eszű és emberségű emberek voltanak ezen Társaság eszközlői, birhatott arra, hogy melléje álljak, mert számtalan külső országbeli Tudós Társaságok Tagja már ez előtt sok esztendővel lehettem volna, de mindenkor kerültem az illy haszontalan hirdadászást.»

Fekete 1794-ben husz, később tíz Rhénus forint tagdíjjal és azzal a kötelezettséggel lépett be, hogy a társaságot ritka könyvekkel és kéziratokkal fogja gazdagítani.¹ Belépését levélben tudatja, melyben a társaság céljait újabb eszmékkel gazdagította.

Tervezete a következőket ajánlja:

«1. A tudomány és mesterségbeli szókat, melyeket a görögöktől és rómaiaktól vett át a magyar, tartsa meg, mivel magyarosításuk idővesztegetés és a jövevénynek megnehezíti a nyelv tanulását.

2. A «feltámadandó új szók» hibáit nem kell rostálni és pótolni.

3. Jó Nyelv Mester (nyelvtan) és Szótár kiadása.

4. A Görög és Deák klasszikusok fordítása.

5. Az asszonyok műveltségének emelése olvasmányokkal.

6. «Hazánk történeti» egybeszedése.

7. A természettudományok és a «hajdani idők maradványi feljegyzése» egy «különös Társaság» által.

8. Hat egymásra következő esztendőben húszezer forintot rendelni egynehány nagyobb birtokosoktól s ezen költséggel a' megjegyzendő személylekből álló társaságot hazánk vizsgálására utaztatni.

Három tudós a régi hagyományokat gyűjtse, három a természetet vizsgálja, három földmérő a földet rajzolja, három hazánk régi történetét kutassa.

A tizenkét ember az esztendőnkint kapott 20,000 ftal járja be az országot, kutatásainak eredményét a társaság adja ki.»

Ezeztől a főbb dolgoktól várja, hogy az idegenek figyelme Magyarországra térül, és hogy azok «ép úgy fogják tudományunkat tanulmányozni, mint a magyarok az övéiket».

Kívánja még azt is, hogy a Társaság egy tökéletes «Magyar Prozodiát» dolgozzon ki, és egy «Rythmus-Dictionariumról» (Dictionnaire des Rimes) se felejtkezzék meg.

¹ Magyar Munkái, II. k. 1–4., 59. l.

1794 óta tartós figyelemmel kíséri a társaság működését. A belévetett reményekben nem csalatkozva, 1798-ban majd egyenkint, majd összegyűjtve elküldi műveit.

Terveit kedvezőleg fogadták.¹ Május 9-ikén olvassák a munkáit kísérő buzdító levelét s utána «A Békesség» odáját és fordítását «Ovidiusnak első könyvének a szerelemről». A gyűlés jegyzőkönyve csak úgy emlékszik meg az íróról, hogy «Az orleáni szűz fordítójának munkája», mi azt sejteti, hogy ezt már korábban beterveztette. A művek kinyomatására hiányzott a szükséges pénz. Különben részint belső meghasonlás, részint a pénz szűke miatt már 1798-ban aggodalmassá vált a társaság jövője s Pesten az a hír járta, hogy meg is szűnt. Fekete élénken sajnálja ezt a hírt s midőn 1800-ban ismét felújul a társaság, de Aranka megválni készül tőle, Fekete is megszűnt tagja lenni.²

Részt vett még egy emlékezetes ügyben, melyben Aranka kiváló szerepet vitt és ez Schlözer Ágost Lajos «Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen» (Göttingen 1795.) című munkájának czáfolata. Schlözer az erdélyi szászok legrégibb történetére vonatkozó kútfőket éles bírálat tárgyává tette s a magyar nemzet iránt elfogult és igazságtalan. Az erdélyi társaság a munka alapja és téves állításai ellen dolgozott s meg kívánja mutatni, hogy:

1. Erdélyt a x., xi. és xii. században nem a Paczinacziták, hanem a magyarok birták s Erdély nem pusztá, lakosok nélkül való hely volt;

2. Schlözer a szász nemzet történetét fogyatékosan és fölületesen tárgyalja; fölfogása a magyar nemzeti igazságokat sérti és történetünket nem ismerve, elferdíti.

Schlözer munkájának czáfolatát Aranka írta és «Schlözer göttingai német tudósnak az erdélyi szászokat illető munkájára írt megjegyzései» közkézen forogtak. Munkájában³ meg akarta próbálni, hogy egy «nyelves embernek» tollával a magáét össze-

¹ Magyar Kurir, aug. 3. 10. l. 158. sz. xxvii. gyűlés.

² Magyar Munkái, II. k. 57–60., 87., 117., 155., 159.

³ Múzeumi kéziratár: Aranka levele Feketéhez, 1800 április 20.

Kedves Barátom

Láddé Barátom, mely nagy életben Hitele mind Barátosá-
godnak, mind Aratlanságodnak! Egy Béji Hím Törsé,
Gr. Rhédei Mihályé, Pétered Gr. Bethlen Borbára men-
vén ki a Napója Id. Gr. Rhédei Mihályé Társaságában
Pestre: itt en. Erőstül menitke Tizedet ajánlottalak ne,
hisz a kinek Iszaga által a Pesti Pülséget Egyszerűsűk
Elegit megtudja. Meg aratán a Te Hiteledet próbálni,
hogy amint fundamentuma a ~~Pesti~~ Virsúé? A' Vir-
turnak azt a' Iszajdonyját mondák; hogy inggem, ha,,
Iszajdonyját a' Iszajdonyját a' Iszajdonyját a' Iszajdonyját
neinak Iszajdonyját a' Iszajdonyját a' Iszajdonyját a' Iszajdonyját
nem Iszajdonyját a' Iszajdonyját a' Iszajdonyját a' Iszajdonyját
Lam mind a' Iszajdonyját a' Iszajdonyját a' Iszajdonyját a' Iszajdonyját
Tizedet ötletén vgyak

Kedves Barátom

alázatos Buzgád
Aranka György

Másik helyen 22. 22. 1870. Fonyó

mérje. Fekete, a ki annak idején német czáfoló iratot írt Hoffmannak «Grosse Wahrheiten in einem kleinen Umfang an die Hungarn,» munkája ellen,¹ örömmel várja Aranka megszólalását s azt tartja, hogy Schlözer «gorombasági közt mégis sok igazat mond». 1800-ban február 16-ikán tudatja Arankával, hogy Cserey Farkas megküldötte neki a jegyzéseket, melyek oly helyesek, hogy németre kellene fordítani és magának Schlözernek megküldeni. Átadta azokat egyúttal a tudós Prónay Sándor bárónak és Schediusnak, a kinek ösztönzésére hajlandó azokat német nyelvre lefordítani s Schlözernek elküldeni,² mivel a munka hibátlan, igazságos és «jól vagy on czáfolva a német sógor». Aranka az «epével és indulattal» írt jegyzéseket azonban visszakéri, hogy «más tisztességesebb formába öntse, milyen egy betsületes magyar nemes emberhez illik». Ezt meg is teszi és ekkor még alaposabban és világosabban oldja meg feladatát. Az egész munkát egy Bahlmann nevű tudós szásszal fordíttatja le.

A fordítás illetőleg a recenzió nagy mértékben fölindítja Schlözert, a ki Engelt tartja szerzőjének, a ki tényleg kérkedett is hasonlóval, és ezért alaposan megharagszik reá.

A Schlözer-verte hullám ezzel elsimult, de hozzájárult ahhoz, hogy östörténetünk kutatása mélyebb tudományosságot követelt.

A Fekete-Aranka levelezés további része jobbára irodalmi és magánérdekű. Mihelyt a magyar szívvvel kínált tegezésen átestek, bizalmasabbá válnak a levelek. Férfiás őszinteséggel, nemes pajkossággal bírálgtatják egymást, javítgtatják munkáikat s mulattatják magukat olvasmányaikkal, véleményeikkel. El nem mulasztják egymást csipkedni, midőn «vitézi lépéseket tesznek egy-egy szépnek ostromához», midőn szép nőkről és a testi erő mulandóságáról okoskodnak. Gyakori levélváltásukban följegyzik, mikor ragadja meg őket a költői ihlet, hogy az «istenek nyelvébe», a versbe öntsék hangulatukat. Egymás meggyőzésében nagy

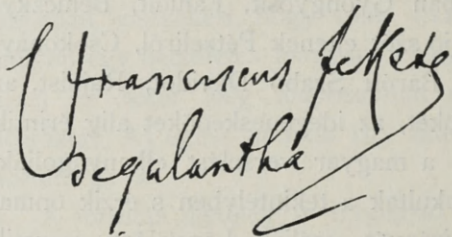
¹ Magyar Munkái, II. k. 92. l.

² U. ott, II. k. 100., 105., 113., 129. l.

körültekintéssel hozzák föl a külföldi irodalom mintáit s visszatérnek Homér, Horatius, Anakreon, Tasso, Voltaire, Boileauhoz, hogy ezekkel bizonyítsák verseik tárgyát, szellemét és formáját. Bölcselkedéseikben az egyik Senecára esküszik, a másik elveti azt, vagy Kantot magasztalják s végül Wieland pajzán életfilozófiáját fogadják el zsinormértékül s e pajkos vitákban kitarják életbölcsességük apró forrásait, vagy nagy területű tapasztalatkörét. A mindig deista gróf gúnyosan kel ki Arankának pietista érzelmei ellen, midőn Kant olvasása után buzgó templomlátogatóvá készül lenni és visszatéríti régibb fölfogásához. Majd önhibáikat ostorozzák, vagy gúnyolják, majd ellenségeiknek vakságát támadják minden gorombaság és alaptalanság nélkül. A magyar irodalomban Gyöngyösit, Faludit, Beniczkyt istenítik, de azért nem egy jó szót ejtenek Pétzeliről, Csokonayról vagy költő barátaikról. Baróti Szabó Dávidot, Rájnist, az ifjabb Gyöngyösit, a testőröket, az idegeneskedőket alig érintik vagy csak sajnálják, hogy a magyar verselést elhanyagolják. Daczára ezeknek, nem elvakultak a tekintélyben s érzik önmaguk erejét s hivatásuknak irányát, célját. Lángolóan szeretik a hazát, a nemzetet s annak ellenségeit kezdetben elvakultan ítélik meg, vagy megvetik, majd kihámozzák mondásaikból, irataikból: a hazára kent rosszból is a reá nézve a hasznosat. Mindig jövő fejlődését tekintik és szentül hiszik, hogy a nemzet munkálkodásának sikerét meghozza a jövő. De a saját munkásságukat is a jobb jövőnek ajánlják. Fekete ezért nem nyomatja műveit s ír ki sem nyomhatót, Aranka jobb időre halogatja kinyomásukat. Tudják, hogy poemáiknak politikai és vallásos vonatkozásai nem nyomathatók.

Mindez a baráti érzület sugallta hangon: szeretettel és egymás érdekében történik. A versekkel áthimezett levelek érdekes tanúi az erdélyi és pesti irodalmi élet ezen rövid korszakának, mely még nem érzi oly szükségesnek az irodalom nyilvánosságát és távol tőle: levelezésben, vagy egyes vidéki központokon munkálkodik.

Fekete körének utolsó állomása fia, vagy mint ő nevezi «barátja».¹ Fekete Ferencz nejétől elválva szerte kalandozik Magyarországon. Bejárta Szatmárt, Erdélyt, a Balatont, a felvidéket, hol Nagy-Károlyban, hol Sztárán, hol Ránkon találjuk a Károlyiaknál, Telekieknél, Sztárayaknál vagy egyebütt A szerető apa gondja mindenfelé elkiséri, hogy mintegy «ősei szemével» kísérvé a család utolsóját, vagy főntartóját. Mindenhova majd ajánlatokkal majd, tanácsokkal látja el és józanságra, életbölcseiségre tanítja. Óvja a Circektől és Syrénektől, de megtanítja arra is, mint kell a pillanatnyi mámorban cselekednie. A hatvan éves apa a negyvent megközelítő és mélyen csalódott fiút vezeti. Tekintetbe véve Feketének józan poezisét, a fiához intézett verses levelek az öregnek legszebb versei.

58. GRÓF FEKETE FERENCZ ALAIRÁSA.

A levelek általános jellege a gróf bohémsége és a költészet imádása. Leginkább akkor tör ez ki belőle, midőn fia kitárja előtte a művészet

íránt érdeklődését, midőn hallja, hogy uri háznál mint műkedvelő színész is föllépett, midőn észreveszi, hogy verselni kezd. Oktatja a versszerzésben, a formában s az irodalmi pályára buzdítja, a melyen ha már versekkel nem is boldogulna, fogjon a fordításhoz és ültesse át az angol mestereket. A dadogót «az istenek nyelvére» akarja tanítani, mivel látja, hogy «tud érezni és tud írni». Mintáinak: Ovidiusnak, Voltairenek és az angoloknak gyakori olvasását ajánlja, hogy tanulva érje el azt, a mit a fiú apjában csodál. Ámde sikertelenül. Fiának ifjuságát nem illették anyira a Múzsák, mint apját.

Fekete agitatori szerepe itt pusztán levelezésben áll, melylyel

¹ Magyar Munkái, I. k. 63., 65. 73., 171. 200., 203., II. 9., 142., 144., 145., 150., 160., 163., 164., 182. II — Oeuvres posthumes, 39. I. Fekete Jánostól összesen 16 fiához írt levelet ismerünk. A fiú válaszai ismeretlenek.

59. A FÖTHI SIRBOLT REJÁRATA.

több barátnak utat mutatott, a melyen haladjon, sőt oly mesgyékre is utalt, melyeken a külföldön már régóta haladtak, s melyekre nálunk még alig léptek. Apostolkodásainak eredménye csakis ez exkluzív baráti körben érvényesül és nem hat a nagy nyilvánosságra. Ámde tudnak róla és ismerik nemes szenvedélyét s művészi lelke sokban rokonra talált.

Pályája itt is befolyásolja őt s költői megnyilatkozása az életből merít. A mint francia verseiben ifjúsága és csalódásai tükröződnek vissza, éppúgy sugárzanak ki magyar költeményeiből és irataiból férfi korának tapasztalásai, harczai, csalódásai és vidám kalandjai.

V.

A munkától, anyagi gondoktól, de főleg az élvezetektől meggyötört Fekete végre megtörött és ágyba dőlt. Már évek előtt reumatikus gyötrelmek kínozták; 1799-ben a halálnak súlyos és fenyegető előjelei rövid időre megbénították, hogy később egy súlyosabb szívszélütés kioltsa a sokat tapasztalt, élt és fáradott embernek életét. 1803 július 21-ikén hatvanhárom éves korában halt meg, abban a korban, a mely a férfi élet legtöbbjét a sírba dönti. Halálos ágyát fia, Mátyási, Starhemberg grófné, hű cselédsége és jobbagyai vették körül.

A temetés egyszerű volt. Fia Főthon temette el, a Károlyi grófok kegyelete a mai szép templom sírboltjában szorított neki helyet az örök nyugalomra. Haláláról Schedius és a magyar lapok tudósításán kívül kevesen vettek tudomást. A legszebb emléket Aranka György állította neki: «Elme játékjai» című 1806-ben megjelent verses kötetében, melynek ajánlása a «szép nagy Elme néhai Generális gróf Fekete János boldog árnyékának szenteltetett». Közli benne azokat a verseket, melyeket a grófhoz intézett és előszavában annak verstani elméletéről tárgyal. Kivüle Mátyási József minden egyes munkájában emlékszik

GALÁNTAI GRÓF FEKETE FERENTZ, Tsászári Királyi Kamarás meg-
fzomorodott szívvel jelenti, drága 's elfelejthetetlen édes Ura Attyának Méltósá-
gos Galántai Gróf Fekete János, Tsászári Királyi Kamarás, és Generális Fő
Strázsa-Mester Ő Nagyságának e' világból lett ki-múlását, az, ki-is hofzfas
sinlődése; végtére pedig kevés ideig tartott súlyas nyavalája után fel-vévén a'
fzükséges Szentségeket, életének 62. esztendejében, Pest Vármegyében lévő Főti
Jószágában 1803. Eszt. Julius Havának 21. napján, halandó életét Örökkévalósággal
fel-váltotta. A' Meg-hólttnak tetemei maga rendelése szerént ugyan fent neve-
zett Főti Jószágában fognak el-takarítatni; az halattos Isteni szolgálat Főton ezen
folyó Havának 28. Pest Városában pedig jövő Kífs - Afzfzony Havának első nap-
ján, a' Város Nagy Templomában fog tartatni.

GRÓF FEKETE JÁNOS GYÁSZJELENTESE.

(Eredetije a M. N. Muzeum könyvtárában.)

Maecenásáról, s még sok idővel halála után is őrzi a tőle kapott «mejjképet» és egyes iratokat.

Életének czélját maga Fekete fejezi ki két rendbeli: magyar és francia sírfelírásában, mondván:

Ő volt jobb ízlésnek mi nálunk kezdője
 Régi babonáknak első nevetője
 'S ámbár el nem érte Parnassus tetejét,
 Mégis kóstoltatta Muzsák tisztább tejét,
 Azokkal, kik őtet most tudják haladni,
 'S szint' azért nevének fenn kéne maradni.

Ugyanazt mondja némi változattal már korábban írt és kinyomtatott «Mon Epitaphe» francia versében.

Cigit Jean, qui reçut quelque esprit en partage ;
 Mais comme un benêt s'endetta :
 Détestant le libertinage,
 Comme un franc débauché, tres souvent s'empesta
 Il aimait la franchise, abhorrait l'étiquette :
 Soldat par goût, et mari malgré lui,
 Sans prétendre au nom de Poëte
 Il fit des vers pour éviter l'ennui.
 La hasard gouvernait sa vie,
 Et contre ses penchans il fit de vains efforts,
 Faisant mainte sottise, vitant l'infamie,
 Il vécut sans reproche, et mourut sans remords.

Halálával nem békítette ki sem az ellenségei által szított közhangulatot, sem elégtelen családját, mely mint egy óriás vagyon várományosa, nem kapott utána semmit, mivel az elhunyt az egésznek még életében nyakára hágott. Az örökség, mit hátrahagyott, pár nyomtatott francia munkán, magyar versein és fordításain kívül nagy adósság s a vele járó terhek voltak. Életében édes keveset törődött ezekkel s méltán illeti a vád, hogy halálával családját, fiát a legnagyobb nyomorban, melyet még a vagyoni romlás mellett keveset érő grófi rang is súlyosbított, hagyta hátra. Rengeteg kiadásairól, fényűző, költekező életmódjáról tanuskodik, hogy halálakor összes birtokai sokszor hatvan százalékos kölcső-

nőktől túlságosan meg voltak terhelve és fia a somogyi, zalai, csanádi és pestmegyei birtokok elzálogosításával vagy eladásával törlesztvén azokat, kezdetben maga is adósságokból, később hiábavaló hivatalkeresés után rokoni kegyelemkenyéren élt. A somogyi és zalai birtokokat a Niczky-örökösök évtizedes pör után nyerték vissza, az aradmegyei birtokokat az Edelspacher családnak zálogosította el, a csanádmegyei Kovácsházát és a pestmegyei főthi birtokot 1803-ban október 5-ikén gróf Csekonics József ezredes vette meg 567,536 forint 15 kron, mely összeget az elhunyt grófnak adósságai nyeltek el. Élénken bizonyítja ezt az az adósság-registrum, melyet fia a birtok árával kifizetett.¹ Érdekes világot vet ez egy régi magyar mágnás költekezésére.

A részint jó barátaitól vagy barátnőitől, kereskedőktől és uzso-rásoktól fölvett pénzt fia fizette ki a Csekonics József generalisnak eladott a főthi uradalom árával és a kovácsházi birtok 32 évi 15,000 forint árendájával. Ugyancsak ő folyósította atyja végső akarata szerint azokat a vitalitiumokat, melyeket feleségének, fia nejének, Starhemberg grófnőnek, Althan grófnak és szolgáló személyzetének hagyott.

Az egész királyi vagyon tehát a faraón, az asszonyokért, lovakért, utazásokon, jótékonyságon és pompázáson uszott el.

Fia, a ki hasonló módon eladósodott² a főthi uradalomból csakis a porcellán edényeket, a ruhákat, a lovakat, a könyvtárt és az archivumot tartotta meg. Az előbbieken hamar túladott, a könyvtár és az archivum elkallódott.

Ő a grófi ág utolsója, sem tehetségei, sem erélyessége nem vezették magasabbra. Feleségétől és anyjától különváltan élt s egész életét a Niczkyekkel folytatott pöre tölti be, a melynek révén hitelezőit sokáig pénzelhette és magát föntarthatta, míg 1835-ben anyjával egy időben meghalt.

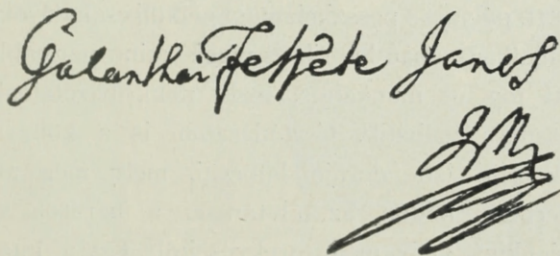
Fekete János után tehát nem maradt fenn áldásos emlék, de

¹ A Csekonics grófok levéltára Zombolyán, Litt. L. 5, 6, 14. Vitalitia 804. — A Madách család levéltára Alsó-Sztrégován, LXII. Cs. 13. — Orsz. ltár, Fasc. 1836. No. 28.

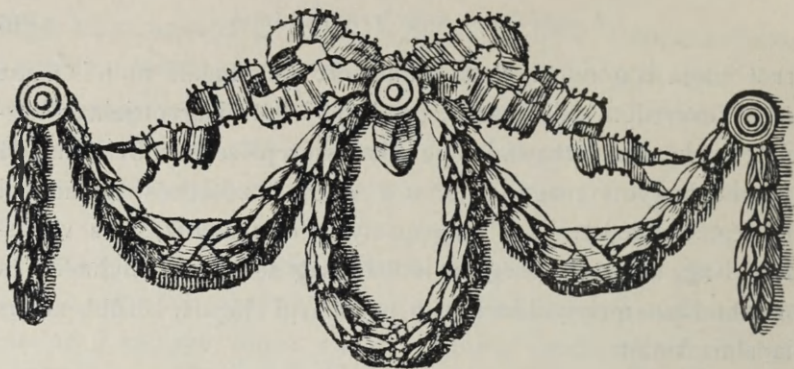
² Irodört. Közl., XI. évf. 422—444. l.

erről maga is gondoskodott. Munkáiért még halála után is rossz hírbe keveredett, mint családapa és férj hátrahagyottjainak tisztetét sohasem vívhatta ki, politikai szereplése azonban állandó nyomot hagyott maga után, s a miért küzdött és társadalmi üldözést szenvedett, az a magyar nyelv és pallérozása, a vallás-szabadság, az egyenlőség, a jobbágyság sorsának enyhítése és folszabadiása, melylyel birtokain példájával előljárt, később mégis diadalmaskodott.

Az irodalomtörténet nem emlékezett meg róla, munkái elfeledve feküdtek kevés könyvtárban, eszméi bár hatottak, de sine Consule vonultak ki, s általánosakká válván, ki is kutatta volna eredetüket? Merészségének és bátorságának, mely kortársait lebilincselte és tüzelte, élénk tanui összes munkái, melyeknek belső becse oly kiváló érdeket kölcsönöz e sajátságos sorsú és különös ember életrajzának.

A handwritten signature in cursive script, reading "Galánthai Fekete János". Below the name is a stylized, bold flourish or monogram.

60. GRÓF FEKETE JÁNOS ALÁÍRÁSA.

61. KÖNYVDÍSZ A XIX. SZÁZAD ELEJÉRŐL.

NYOLCZADIK KÖNYV.

IRODALMI JELENTŐSÉGE.

I.

FEKETE pályája a pesszimizmusz nélküli csalódásoké. Minden vállalkozásában letörik és mégis mind nagyobb kitartással fog új munkához, mely neki, barátainak vagy a köznek hasznára válhatik. Csalódásában is a költészetnek és bölcsesletnek optimista derűje lelkesíti, mely még akkor sem hagyja cserben, midőn az elvtársak, a barátok serege, és családja fejenkint válik meg törekvéseitől. Ezt a kitartó munkásságot előmozdítja az a körülmény, hogy önmagáért és a nemzetért dolgozik s céljai megvalósításában oly barátokra akad, a kik közös bátorítással továbbmunkálkodásra ösztönzik, — hogy kiadhatatlan munkáival nem kora nagy közönségének kedvét keresi és így a százajku bírálat nem rághat rajtuk, — hogy a mit nyilvánosságra hozott, noha teljesen korszerű eszméket adott, azt a rosta, a bírálat tartalmában és formájában ugyan korholható, de személyét, egyéniségét, személyes ambícióját sohasem taposhatta el, — hogy panaszaival és balul

GRÓF FEKETE JÁNOS EMLÉKE A FÓTHI PLÉBÁNIA KERTJÉBEN.

sikerült terveinek hánytorgatásával sohasem lép a nyilvánosság elé — s végül, hogy indulatainak és szenvedélyeinek ügyes-bajos kitöréseit, sokszor kiáltó ellentéteit bensejében, önmagával végzi el, megrostálja s nem enged lelke zajos, szeszélyes és tisztító műhelyébe idegennek még csak egy pillantást sem. Kora ifjúságában a tudományért és a költészetért lelkesedik. Nevelői és tanárai ápolják ezt az érzelmét, de atyja ez irányú fejlődésének kérlelhetetlenül ellene szegül. Korán kötött házasságot, de a családi élet örömei iránt nem érez fogékonyságot, nejére csakhamar ráun s otthagyja, ez pedig ellene fordul, ellene dolgozik az udvarnál, a társadalomban, sőt szerette fiánál is. Az udvar az ő csillogó örömeivel sokáig lebilincseli s ledér világában sok nevezetes győzelmet köszön Vénusznak. Innen a katonai élet változatos örömei vonják el; pályáján hihetetlen gyorsan emelkedik, de a trónváltozás egyszerre véget vet haladásának. Erre idegen elismerésért küzd francia műveivel s ezeknek szellemessége és tartalmassága kivívja a francia költők királyának barátságát, munkássága mégis nyom nélkül vész el a hazában és a külföldön; német munkáiért irodalmi társaságok tagjokul óhajtják, de ő lemond e tiszteességről azért a kis dicsőségért, melyet a problematikus erdélyi nyelvmívelő társaság nyújthat. A politikai küzdőtér újabb dicsőséggel kínálja őt, ámde az udvar s az aulikusok nagy körében eszméit megbuktató elembe ütközik, a mely elől félre áll, mert hiányzik a politikai tehetségnek az az energiája, mely nagy pártját sikerre, ha kell a megrázkodtatás örvénye felé vezethetné. Magyar írói munkássága: költeményei és fordításai, különösen az utóbbiak, melyek méltó helyet foglalnak el az akkori legjelesebb fordítások mellett, titokban, a baráti kör kellemes homályában készülnek, ki sem adhatók, mivel tárgyuk a társadalmi, a felekezeti és a hivatalos fölfogás ellen foglal állást.

A családi és a magánéletben is baljós aspectusok kísérik törekvéseit. Fia boldogtalanul nősült, vagyona dobra került, összeesküvése és forradalmi tervei is végzetesek reá nézve. Nagy reményei rendesen balul válnak be s mégis az elke-

seredésen fölül rendesen egy-egy vigasztaló, nyájas sugallat deríti föl filozófus lelkét s ez a jövőbe vetett bizalom, mely arra számít, hogy halála után majd csak földerül az az idő, midőn eszméi, tervei megvalósulnak és munkásságát az utókor elismerése fogja kísérni. Érzelmeiben nemcsak Epikurnak, hanem a nyájas Sokratesnek bölcsessége vezeti s ha tettei néha rikítóan elválnak is a közizléstől, soha sem sülyednek a durvaság fertőjébe s ha versei nem is klasszikus tökélyűek, mégis érdekes tanúi a XVIII-ik századvég még korai szabad gondolkodásának, úri fölfogásának és politikai ellenzékies hangulatának. És ezzel az érdekességgel be kell érnie halála után is, a mint beérte vele életében. Megjegyzendő azonban, hogy ő munkássága sorsának tudatával birt és sohasem illette, még jogos szidalmi közben sem igazságtalan gáncscsal korát s annak vezetőit. Rajta múlt, hogy olyat írjon vagy cselekedjék, mi korszerű és a kor izlésének megfelelő legyen, ámde ilyet nem is akart, ilyenre nem is vállalkozott. Nem volt alakoskodó, képmutató, nem hajhászott vagyont s méltánytalan dicsőséget. Hiába figyelmeztetik rá barátai, tudva tett ügy, a mint most látszik s öntudatosan rója fel tetteinek eredményét saját elhatározásának. Jól mondja róla Kazinczy: «nem oda ment, hova vinni akarták, hanem a hová menni önmagának tetszik». Innen ered elszigeteltsége is. Széleskörű olvasmányai, mélyebb és sokoldalú tanulmányai közepette, mindig önmagát és izlését méri össze korával: tapasztalataiból szerzett fölfogással itéli meg munkáit s munkáiban ritkán tér el a választott józan, de nem korszerű középútról. Ez a hihetetlennek látszó józanság az a törzs, a melyből versei, eszméi és tettei kisarjadzanak. Kerüli a fantasztikust és sohasem csigázza fel képzeletét, hogy ragyogásával kábítsa el olvasóit, sőt ellenkezőleg tapasztalatainak bőséges forrásából indulva ki oktatólag kíván hatni barátaira és arra a kis irodalmi körre, mely személye körül csoportosult és mindvégig kitartott.

Ez az imponáló józan nyugodtság jellemzi magyar munkáit.

III.
EMLÉKESZTETO
O S Z L O P ,

A Z O N

Hazafiak Tiszteletére , a' kik az Ország
előtt , Júniusnak 11 dik és 12-dik
Napjain 1790, a' Haza - nyelvnek bé-
vétele mellett szólottak.

„ FOGD hamar a' tollat , 's írd egy Oszlopra
„ nevenként ,
„ A' kik szívre vevék a' haza-nyelvnek ügyét.
„ DARVAS *) az Oszlopnak tetején tündök-
„ ljön : az égig
„ Nyúltt márvány Ennek tiszteletére kevés. --
„ Há-

*) Helytartói Tanácsos Nagy-réti DARVAS
FERENTZ Úr , Pesth Vármegye egyik követ-
je. --- Bessenyői BÓTHY IMRE Úr , a' Hét-
személyi Ítéző Szék Bírása Bihar Vármegyei kö-
vet. --

VERSEGHY FERENCZ »EMLÉKEZTETŐ OSZLOP«-A.

„ Háromszor szólott, 's háromszor győz vala
 „ szívet,
 „ Mert magyarul szólott a' Magyar OSZEK
 „ előtt.
 „ Oh! láttam lelkét anya - nyelvén nyögve le-
 „ begni!
 „ 'S a' mi azokba kivált bé-hata, lelke vala.
 „ Ird-fel odább BÓTHYt, FEKETÉT, MÁ-
 „ RJÁSSYt: az ilyen
 „ Nagy - lelki Neveket gyermeki rendbe fe-
 „ szedd
 „ Két VAYt, és BALOGt, DOMOKOSt, 's
 „ ALMASSYt-is ird-fel,
 „ Kik-

vet. -- Gróf Galanthai FEKETE Generális és
 Aradi követ, -- Márkusfalvi MARJASI IST-
 VÁN Úr Gömör Várm. követje 's Vice Ispán-
 ja. -- Helytartói Tanácsos Vajai VAY JÓZ-
 SEF Úr Borfodi követ. -- Pétsi kerületbeli
 Tudományok Fő - Directora Vajai VAY IST-
 VÁN Úr Zabóltsi követ. -- Hétfzemélyi Itélő
 Szék Bírāja Otsai BALOG PÉTER Úr Nógra-
 di követ. -- DOMOKOS LAJOS Bihari kö-
 vet. -- ALMASSY IGNÁTZ a' Hétfzemélyi
 Itélő Szék Bírāja és Heves Várm. követje.

II.

Eredeti versei líraiak, gúnyosak és oktatók. Az ifjuság indultaitól és szenvedélyes hevületéből már rég kivetkőzött, midőn magyarul kezd verselni. Mögötte feküdt ötven siker nélküli, mégis fáradságos és nagyobb szabású, úgyszólván a világ fórumán szerzett tapasztalatokban gazdag esztendő. Nem kábult el, hanem józan életbölcseiséget tanult, mely sokszor fölér egy csil-

Néhai
Galántiai
Gróf Fekete János
Magyar Munkáji.

I^o Rép.

62 GR. FEKETE JÁNOS «MAGYAR MUNKÁJI»-NAK CZIMLAPJA.

logó pályáju hadvezérnek vagy államférfiúnak egyoldalú tapasztalataival. Nagy áron: élvezetek, boldogsága és anyagi veszteségek árán szívta magába azt, s midőn végtére minden úton letörött, midőn a korszak tehetős mozgatói: az udvar, a hadsereg és végül az egyéni természet kiváló előnyei cserben hagyták, akkor fogott hozzá, hogy hazájának dolgozzék, anyanyelvét pallérozza és a magyar közízlést emelje. Igaz, hogy ezt egy rendkívül kicsiny körben tehette, de oly férfiakkal, a kiknek hatása nagy területekre terjedt ki. Nem jött korán és munkás-

sága mégis korai volt, nem jött későn és mégis elkésett vele Szabadelvü gondolkodását a cenzura üldözte s a jó ízlést mások, szerencsésebb körülmények közt, hathatósabban hirdették nálánál. S hogyha törekvéseit a jó szándék egyedül nem gyámolította, kész volt a gúny ostorával is belevágni korának és polgártársainak fekélyes sebeibe, ferde és maradi fölfogásába. Iróniája főleg az uralkodó elemet, a kapaszkodó és konczot leső főúri osztályt sújtja, mely, hogyha már megváltozni nem is tud, legalább érezze helyzetének szégyenteljes voltát. Innen eredt ellenségeinek nagy tömege és politikai üldöztetése s ez az alap, melyből verseinek tárgya ered. Hogy a magyar verselésre adja magát, «kit Voltaire biztatása vitt a francia költéshez,» az magyar érzületében fekszik.

Kezdetben a szerelem vitte a magyar verselésre, mely később politikai szereplésének kiegészítő része lett, mert «facit indignatio versum», végül pedig, mint idősb Teleki Domokos grófnak írja:

Kár, hogy Márs pályáját oly korán elhattad,
 Mi lehettél volna, Dévánál mutattad.
 Engem is nem szünnén irigység üldözni,
 Itthon maradásra tudott ösztönözni,
 'S kedvetlen nyugalmmal, hogy mégis használjak
 Hazámnak, s herévé másokként ne váljak,
 Fordítom nyelvünknek pallérozására
 Szirmos kantárt tévén Apollo lovára . . .
 Midőn együtt valánk, Francoknak lantjára
 Hallhattál dúdolni: most magyar kótára
 Szokiatván lírámat, Gyöngyösit követem,
 De nem az ifjabbat, minthogy nem szeretem
 Kétszer egy versemet, mint ő, hangoztatni,
 'S Eszemnek kárával pennám játszattatni.¹

A verselés neki szerencsés pillanat, «mert tsak midőn Apollo reánk pillant, költhetünk jó verset». Képzete könnyen hajlik

¹ Magyar Munkáji, II. k. 76. l.

a verssorok korlátaiba s nem fejtörésből, mulatságból faragja azokat s akár saját versformába, akár idegenbe foglalja gondolatait, rendesen a már ismert, hallott vagy elsajátított forma ritmikus zengzetére hallgat, melyre aztán reá vonja költői fölfogását, érzelmét vagy hangulatát. «Ezen régi éneket» — jegyzi meg egyik mottójához — «mellynek költőjét nem tudom, még szegény atyámtól ez előtt negyven egynehány esztendővel hallottam énekleni: most egy éjtszaka nem alhatván az első strofája eszembe jutott, s minthogy a metruma az én poetai vélekedésemmel egyez, kívántam bűm felejtésére szint azon nótára egy éneket költeni». Könnyedséggel írja verseit. A testi vagy lelki fáradságokban enyhülést hoznak neki. A nagy megerőltetéssel járó költést nem ismeri és átalja a «limae labor-t». Nem izzadva írja azokat, hanem önkénytelenül folynak tolla alá. Így írja ezt Arankának is: «Ha azt mondám, hogy a limae labort ünöm, ne így értsed, hogy nem kívánnám verseimet mennél nagyobb tökéletességre hozni, hanem csak úgy, hogy fáradság nélkül faragván őket, nem akarnám azon iszonyú keleptzére vonni, a' melly majd mindenkor zsoltáros nehézséggel rontja a kellemetességeket.»

A versformában kezdetben Gyöngyösit, Beniczkyt és Faludyt követi, később a maga készítette formába önti gondolatait, «mert ámbátor eleinte nehezíteni látszik a' versfaragást, annyi kellemetességet ad a versnek, hogy talán megérdemelheti idővel a' közönséges bevétet, annyival is inkább, minthogy a' négyes rithmus pártfogóji úgy is a kortsúltt harmoniát vetik a' kettős rithmus ellen». Verselési elméletét több költeményben, a «Magyar Munkáji»-hoz (I.) és «Az Orleáni Szűz»-höz írt előljáró beszédekben fejtegeti: «Már más helyen számot adtam ujításomról a magyar poesisben, s hogy miért kívánok a két sorú versekben kettőt vocalissal, kettőt consonanssal végezni. Egyébbi poetica vallástételemet is, a mint prosodiánkról meggyőzettem, feljegyeztem. Azon tudós két pap uraknak is, a' kik görög s deák mértékre kívánják hozni verseinket, meg mondtam ottan

velek ellenkező gondolatimat, s azért magamhoz, mint minden egyébben is, ezen munkámban hasonló kívántam maradni, s egyvelített rithmusos 12 syllabás versekben fordítottam Voltér Orleáni Szüzét.»

Követői közt találjuk Mátyásit, Arankát, Gvadányit, Rhédeyt, Bethlen Lászlót, Dessewffy Sándort, Orczy Józsefet, Teleki Lászlót,⁶ sőt Kis Jánost is rá akarta venni ujtására.

III.

Versei erős alanyiséggal írt lírai költemények, melyekben egyénisége erőyes vonásokban domborodik ki. Ez az erőteljes alanyiség választja el korának költőitől. Jobbára alkalmi versek, melyek tárgya a szerelem, az otthon, a barátság, a haza és a vallás. Szerelmi verseit Ovidius, Anakreon és a francziák ihletik. Természetes, hogy a kinek életében oly kiváló szerepet játszott a szerelem, az teljesen otthonosnak érzi magát Cupido táborában s vele szívesen el-eljátszadoz. A tapasztalt szerelmes szól hozzánk, kinek szívében «Amor egész nyája lakik». Sokat ront hatásukon, hogy az ötvenet meghaladt férfiúnak érzelmeit olvassuk, a ki már ismeri a szerelem pathológiáját és psychológiáját. Ámde még e kor ellenére is nem a csalódott, hanem a győztes szerelmessel van dolgunk, a ki érzéki, sokszor cinikus árnyalatokkal kíséri érzelmeit és már korholni tudja az erkölcstelen vad vonzalmat is. Képeit ugyan sokszor a mitológiából meríti, ámde pajkos és vidám hangulatát igénytelen egyszerűséggel, öntudatos frivolitással, őszintén, leplezetlenül és kényeskedő czikornya nélkül írja le. Főleg a tiszta szerelemnek hódol, melyben a szívnek nagy szerepe jut és utálja, üldözi a fajtalant, nem kimélve szót, nyers fordulatot annak színezésében, de nem azért, hogy a maga szerelmét, cselekedetét, hanem, hogy a mások piszkos érzületét sujtsa. Eddigi ismertetői fölcserélik ezt a két irányt és benne látják a gyarlót, a feslettet s azt hiszik, hogy idealismus nélkül való poeta, kinek olvasása erkölcsi veszedelem,

ki csakis az érzékiség kedvéért pengeti lantját, noha az érzéki elem nála odacsucsosodik ki, hogy a derüs, a tiszta, az erkölcsös szerelmet magasztalja. Ő főleg mint szatíraíró ostorozza a fajtalanságot, a ki nem kényeskedik és álszemérmeskedik, hanem egyenesen a dolog velejébe, a sebbe vág. Gúnyoros modorát is nem az ifjúi imádat csalódása, a mámoros hangulatból kelő kiábrándulás, hanem a szerelem mély ismerete idézi elő.

Egyéb alkalmi verseit névnapokra, halálesetekkor, ünneplésekkor, élete egyes forduló pontjain atyjához, fiához és barátaihoz intézi. Nagyon elterjedt szokás volt ez abban az időben. A meggyőződés és a szeretet sugallja ezeket. Közülök kiválnak az apjához és fiához írt szeretetteljes, majdnem imaszerű versek, melyek erkölcsi érzületének tartalmasságát és valódiságát tanúsítják azzal a váddal szemben, hogy minden igazzal és komolylyal hivatlanul és dévajul cinikus játékot űz. Sokkal mélyebb érzelmet árul el egynémely költő kortársánál, a ki klasszikus képek miszticizmusába burkolja gondolatait. Ugyanazt bizonyítják az otthonát dicsérő versek, melyekben patriarchalis elvonultságát, házi örömeit s gazdálkodó munkásságát rusztikus módon vallja ki. Ide soroljuk a barátaihoz küldött költői levelek nagy számát, melyeket kortörténeti jelentőségükön kívül a közvetlen tárgyilagosság és komoly bölcselmi hang is jellemez. Epigrammái és gúnyoros költeményei általános fogvatkozásokat ostoroznak és jellegüket tekintve, az akkori német epigramma-költészetre emlékeztetnek.

Leíró költeményei részint gúnyoló, majdnem humoros útleírások, részint természetfestések. Mindkettő magyaros közvetlenséggel és eléggé élénken van írva s az elsők jobbjára a peleskei notárius útjára emlékeztetnek. Hosszabb lélegzetű munka: «Kopasz Péter Urnak A' Tiszai Utamról Gúnyoló Versek. 1792-dikbe.» Kopasz Péternek azaz Fekete Jánosnak, a ki magát rendszeren »a fronte Petrus» nevezte, Föthről aradi birtokára, Szent-Annára tett utazását és apró kalandjait írja le. Eleven rajza az alföldnek és városainak. Ebből még ma is ráismerünk a homokos lapályra, a sáros országutakra, a kalanddús rónára és benne lakó igaz

magyarokra. Szolnok, Debreczen, Nagyvárad jellemző vonásait örzi e korból s megadja tipusos jellegét. A legfrissebb Debreczen leírása, melynek cziviseit, deákjait és iskoláját bámulja. A másik leírás Balatonfüredről szól, melynek akkori primitív színházát, színházi előadását, közönségét, mulatságait, vizének erősítő vagy gyöngítő hatását írja le.

Politikai versei elég nevezetes adalékok az országgyűlések paskvillus-irodalmához. Ezekben kíméletlen nyerseséggel támadja a papságot és a főurakat. Kamattal adja vissza az ellene szőtt ármányok fejében az aulikus érzelmű politikusoknak galád táma-

Kopasz Péter úrnak
A Tiszai úramról Günyoló Versei. 1792 dikbe
Ez utazó Levél újjairól szólni.
Homér' Odisséát kezdett kókolni;
Mert a bölcs Ulisses maga reá nem ért,
Hosszas harangását mesézi más az ént.
La Chapelle, Bachaumont, günyoló Verseibe
Szépen fel jegyzetél a mi tünt szemekbe,

63. A "GÜNYOLÓ VERSEK" KEZDŐSORAI.

dásait. Igazi hazafiság lelkesíti, mely a haza fölvirágoztatásán működik, azonban sokszor a személyes gyűlölség váltja föl az objektív ítélet hangját. Fekete gyűlölete általánosságokban és közkeletű gúnyos vádokban talál kifejezést. Nem emelkedik a politikai bölcsesség magaslatára, hanem elragadja a pártgyűlölet, mely meg nem bocsátja, hogy az ország főurai önző célokért föláldozzák annak gyorsabb ütemű haladását. E hangban inkább Voltairenek és az encyklopédisták tanaiból fakadt forradalmi, epés visszhangot hallunk, mint igazságot. Ámde ilyen volt a közhangulat, ilyenné tette a cenzura ellenére magyar földre is elható francia forradalmi eszmék fölriasztó harsogása.

IV.

Bölcseleti lírája verseinek legértékesebbje és legfontosabbja. Benne nyilvánul Feketének igazi jellemző vonása: a bölcseleti hajlam, mely őt mint bölcselet és embert mutatja. Valamint gúnyoros modora, úgy ez is minden egyéb versében is föl-fölvillan, de ezekben fejt ki bölcseleti tanulmányainak, a belőle fakadt világnézetnek kerekded képét. A francia világnézet, mely ekkor minden fönnállót nem egészen biztosan fölismert természeti törvények és a kérlelhetetlen józanság elvével bíralt, ezekben nyer legékezebb kifejezést. Fekete, a ki a filozofusok közül inkább a klasszikusokhoz szított, ekkor Voltaire, Helvetius, Montesquieu tanítványaként, a Sokratestől, Pythagorastól, Lucretiustól, Hesiodostól s másoktól eltanult elveket az előbbiekkal elegyíti s ebből állítja föl világnézetét. «Szent Sokratesnek híve lévén, kívánnám Hazáinkban» — írja Arankának — «a józan észt és annak legserényebb szolgáját, útmutatóját, a' jámbor kételkedést közönségesebbé tenni: egyszersmind a bölts ízlést vagyis gustust a zsoltárok komoly polyáiból kifejteni.» Ő nem Seneca híve. Nem szereti, nem is becsüli. Bárhogy korholják Feketét s hitetlennek hirdetik: ő istenfélő és istenimádó. A papság gyűlöli, üldözi és házát kerüli, pedig apját «minden kíváncsi szentségeknek buzgó és példás áhítatossággal lett felvétele után» temeti el, pedig Batthyány primás a legjobb barátainak egyike, pedig a vallást és szertartásait sehol sem támadja, sem nem gúnyolja. Igazán mulatságos, hogyan félték tőle. Midőn Gvadányi egy papot küldött, hogy neki a Pucelle fordítását elhozza, ez Fóthra betérvén, meglátta a könyv címét és legott kerekét oldott. Mindez őt nem bántotta: ő a «Világ könyvéből tanult». «Magam kárával is serényen olvastam és a mi századunk igaz böltsői nagy részével még fiatal koromban társalkodhattam. Talentomim gyengeségének tulajdonítsd, ha illy mesterek alatt többre nem mentem; vagyis sorsom mostohaságának.»

Ezen iskola tanított	Mondám: Papok martirjának
Nem minden fénylőt tsudálni,	Jelesb helye hol lehetne,
Melly gyengébbeket kábitott,	Mint annál, ki Hazájának
'S vallást, tudományt rostálni.	Papjaitól üldöztetne?
Socrat kételkedő módját	A Pap pirult orcájában,
Midőn kívánom követni,	Mint midőn Judás vádolta
A' hol elmém igazat lát,	Az ártatlant Jersalmában,
Szokott tőlem betsültetni.	Avagy Anitus koholta
Látván nálam Krisztus képét,	Socratesnek el vesztését,
Nem régen egy Pap kérdezte,	'S mindjárt fordítván tréfára
'S Furtsa szemeket reám vét:	Ama szemtelen kérdését
Nagysád! mi végre szerezte?	Készül el butszuzására.

Hogyha e Sokrates- és Krisztus-tisztelethez hozzávesszük még élettapasztalatait, Voltaire imádatát, Wieland szeretetét, akkor a vidám megnyugvó bölcsnek képe áll előttünk:

Hadd mennyen a' Világ megszokott útjába,
 Te mértékkal meríts böltseség kútjába.
 Forog természetnek minden karikáján
 Hijjába törődnél homálynak igáján,
 Valamint Apollo fényes sugárral.
 Fellegeket kerget habzó Lovaival;
 S ismét az Éjtszaka borúl homályába:
 Úgy követ az idő más időt nyomába,
 'S Éjeknek boltjai egykor fel virradnak,
 Máskor terhes felhők essőket izzadnak:
 Ilyen az embernek botló vándorlása,
 Hol víg, hol szomorú pályája futása.
 Mit nem változtathatsz, azon ne törődjél,
 'S Világ jobbitással soha se vesződjél,
 Bízd a természetre: meg fordul magába,
 Mert nála semmi sem marad rég voltába.

Költeményeiben megjeljük a XVIII. század francia bölcseinek asztronomus és fizikai világfölfogását is, midőn a valláson és a felekezeti fölfogáson túl a világ keletkezését kutatja, egy-egy megfeythetlen természeti tüneménynek mivoltát nyomozza, a föld-formációkat csodálja és őskori életnyomokat keres. Ismeri a

Magyarok Történeti.

Első Szakasz.

Valamint az emberi elme, s: gyarlaság-e, vagy a világ határain túljáró vágyás? s: mindenben inkább kedvelli a traxar Gassaignat a tudálatost, és ezen ösztönöt elragadtatván, még azt is könnyen hiszi, a mi a jórán észrel és a természetet változhatatlan törvényével ellenkezik: így színtén minden Nemzetek, a magok eredetéről mesékkel kessegettének Történeteik Iróitól, és nagyobb részint Népeknek kérdése az akkoron imádott Istennel egybe kapcsolata. Még a ^{durvább} ~~gőz~~ ^{ambább} Északi Nemzetek is, melyeknek hadi vándorlása majtsal nem egész Európát el lepte, tudtak magoknak Odínokkal kedverni.

A Magyarok első Történet Irói, kétség kívül Papok valának: s: ki is tudott volna ezen Lysza módra szüntelen haxxrolók körött a világi Kendből inni? s: mi tudá tehát, ha illy mesékhez Szokott's aról el hitesséiben fáradós emberek, a Törökök, Rómiaiak, Zsidók, Indusok, s a t. példákat ebben is követék?

füvek és gyökerek titkos erejét, erősen érdekli a vulkánok működése, a fogantatás csodája. Nyíltan küzd a boszorkányhit, a történeti hazugságok, társadalmi fonákságok és szocialis igazságtalanságok ellen. A természet nála az Istenség bizonyossága. Ezt «reszketve imádja» és moralisát «a virtust tulajdon hasznáért követi». A halál nem rettentí, bátran nézett sokszor szemébe: nyugalmat és békességet hoz. A mulandóság, az enyészet változatos és talán más planetában új életre ébredünk. Elmúlik vele a világ álnoksága, a betegség, a pestis és a kín. A megnyugvás egyúttal a lélek áldása, gyönyöre.

Ily hangokat hallat s ilyenekkel oktatja fiát s barátait. «Álmában» égi kísérettel bejárja a felekezeti hitek hitvilágait, melyekben egy Elysiomot talál, hol a bölcsek isteni nyugalomban és isteni társaságban élnek s az emberi vétségek kinjaitól megszabadulva boldogultan élvezik a bölcseséget.

Ez költői gondolkodásának tartalma s egyúttal lelki életének igaz megnyilvánulása. —

Költeményein kívül fönmaradt még töredékben egy történetírói kísérlete: «A Magyarok történeti».¹ Ennek a munkának terve is bölcséleti fölfogásból ered. Művelődéstörténeti szempontból és pragmatikusan szerette volna megírni. Mivel Heltai munkája már elavult és a magyar olvasó más műből lelkesedést nem meríthetett, oly történetet akart írni, melyben Tacitus és Gibbon stílusát egyesíti és benne az olvasó «velőt s nem cifra szót» talált volna. A munkában hazánk viszontagságait a szép nemmel is megismertetni óhajtja s vele egyúttal meg akarta mutatni, mely stílussal s lélekkel kellene magyarul magyarok történetét írni. A fönlevő két szakaszt Bonfini és egyéb kútfői tanulmányokból merítette, mellőzve a mesés elem túlságos emlegetését és inkább a művelődéstörténeti tények fölemlítését találta szükségesnek. Fekete tényleg hiányt pótló munkához fogott, ámde a dolgot nem oldotta volna meg teljesen, mivel csakis a mohácsi vészig kívánta megírni. Művét nem fejezte be, részint azért, mivel ekkor jelent meg Székér Joachim mun-

kája, részint pedig azért, mivel az erdélyi társaság megbukott. Ettől Fekete nemcsak elismerést és buzdítást, hanem munkájának kiadását is várta.

V.

Feketének egyéb írói munkássága fordításaiban kulminál. Már a «Mes Rapsodies»-ben több fordítást adott. Horatiust, Benyiczkyt és egyes német műveket francziára fordította. «Magyar Munkái» közt előkelő helyet foglalnak el francziából, latinból, olaszból és németből átültetett munkái Voltairenek, Ovidiusnak, Ariostonak és Blumauernek.

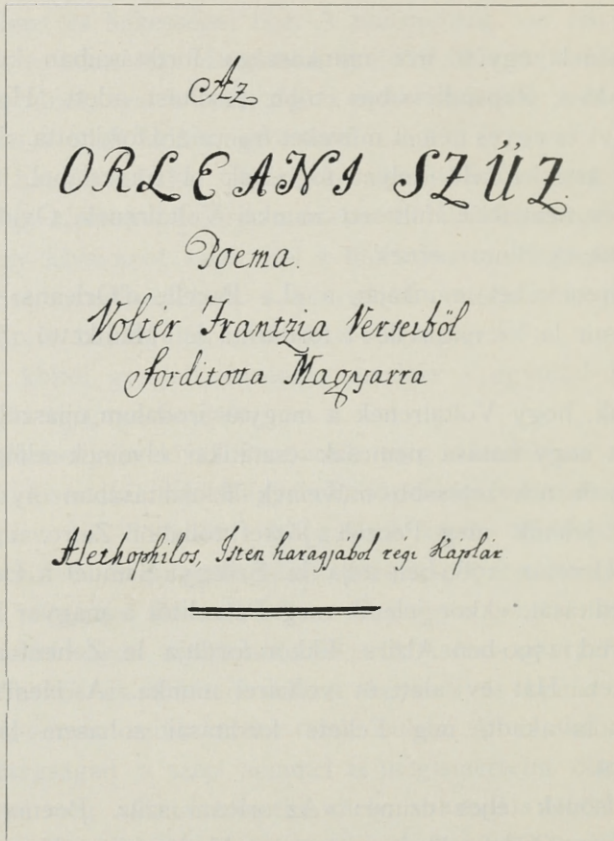
Voltairenek két munkáját, a «La Pucelle d'Orleans»-t és a «Poème sur la loi naturelle»-t fordította le. Mindkettő 1796-ban kész volt.

Tudjuk, hogy Voltairenek a magyar irodalom újjászületésére gyakorolt nagy hatása nemcsak esztetikai elveinek elfogadásában, hanem nevezetesebb műveinek lefordításában nyilvánult. 1784-ben jelenik meg Péczeli József tollából Zaire, 1786-ban pedig a Henriás, 1789-ben adja ki Szilágyi Sámuel a Henriade újabb fordítását, ekkor jelenik meg Péczelitől a magyar Mérope és Tankréd, 1790-ben Alzire. Ekkor fordítja le Zehenter Antal Mahometet. Hat év alatt öt voltairei munka. A Henriás két fordítóra is akadt, míg Fekete fordításai sohasem láthattak napvilágot.

Az elsőnek teljes címe: «Az orleáni szüz. Poéma Voltér Frantzia verseiből, fordította magyarra Alethophilos. Isten haragjából régi káplár»; a másiké «A természet törvényeiről. Poema.»

Míg egyrészről Horváth Ádám biztatására fogott a Pucelle fordításához, másrészről Voltaire egy költeménye sem volt annyira alkalmas Fekete tollára, mint épp az «Orleáni szüz». Voltaire ebbe a munkájába oltotta legerősebb gyűlöletét a papság, a felekezeti hagyományok iránt, Fekete soha jobban nem gyűlölte

a papságot, fenekedéseit és ármányait, mint éppen az 1790. és 1792-iki országgyűlések után. Voltaire autodaféra vetette benne a nemzeti kegyeletet, mely évszázadokig szuggerálta a keresztény Franciaországot, Fekete emésztő tűzzel üldözi a magyarnak mindenféle felekezetek felületes eszméibe vetett vak hitét. Önkény-

65. AZ "ORLEÁNI SZŰZ" KÉZIRATÁNAK CZÍMLAPJA.

telenül is a Pucelle fordításához vezetődött, mivel ebben csúcso-
sodik ki a deista Voltaire forró megvetése minden papi, nem-
zetiségi és társadalmi hazugság iránt.

Fekete munkáját nagy gonddal végezte. Mielőtt véglegesen
kibocsátotta volna kezei közül, Pesten irodalmi barátaival átro-

táltatta. Majd Schediusnak, Gvadányinak, Orczy Józsefnek, Aranka Györgynek küldi, kiknek kifogásait, bíráló megjegyzéseit a mű hasznára fordította. A kész munkát azután ismételtelen lemásoltatja és így küldi ifjabb Bánffy György kapitánynyal (1798) az erdélyi társaságnak, melytől kiadását remélhette, mivel a magyarországi cenzura, mely szigorúbb a bécsinél, azt kiadhatónak nem tartotta. Ott, Erdélyben «józanabb a censura,» Magyarországon:

Ha tsak imádságos könyveket nem írnék,
Vagy tsuda hitelre Pápistát nem bírnék,
Nem jön engedelem észszel írott könyvekre.

A jól és alaposan átrostált munkában Fekete magyar költői munkásságának dicsőségét látta. A verselést, a tárgyat, a fordító vakmerőségét megtámadó korholásokra mitsem hajtott és meg volt erősen győződve róla, hogy ez a munkája túléli őt és korát, sőt még halála után is dicsőséget fog neki szerezni. Egyrésről Voltaire iránti szeretete hálálta meg a mesternek vonzalmát, másrészt elérte vele azt, hogy folyékonyan és lelkiismeretes pontossággal fordított munkájával bebizonyította, hogy a magyar nyelv pallérozására hivatott egyéniség. Ennek tudatát maga is emlegeti: «Hogy ezen fordításommal is, úgy mint minden egyéb tehetséggel dicső Hazámnak használni, s anya nyelve pallérozásában részt kívántam venni, arról kedves olvasóm meg légy győzve és a tzél kedvéért meg botsátván gyarlóságom hibáit, kegyesen fogadjad a magyar köntösben öltözött orleáni szüzemet. Szerencsésnek fogom tartani magamat, ha a magyar vállban, szoknyában, csak némi nemüképpen is olly szépnek látszik, mint franczia ruhájában. Ha látom, hogy fordításommal kedvet találtam, utolsó napjait hanyatló életemnek továbbis szolgálatodra fogom szentelni, kedves hazámfia.»

Hogy Voltaire iránt érzett hála is ösztönözte a munkára, annak naiv és kedves bizonyosága az Orczy Lőrinczhez az «Elysiom»-ba írt verséhez, illetőleg leveléhez írt utóirat:

Voltért is köszöntsed, nem hiszem, hogy bányá,
 Hogy őt fordította régi Tanítvánnya.
 Töletek magyarul ha talán megtanult,
 Meg látja Szüzéről Muzsám miként danúlt.

Hogy pedig a munka nagy közönségre talált, annak bizony-sága, hogy azt nemcsak Fekete volt kénytelen több példányban barátainak sokszoros kérésére lemásoltatni, hanem, hogy azt mások is — mint a kéziratok tanúskodnak — még jóval Fekete halála után többször leiratták.

Fordításáról Fekete maga számol be «Előljáró Beszédé»-ben, melyben figyelemmel kísért szempontjait szokott velősséggel fej-tegeti: «Mi birt engem szint ezen munka fordítására? a ki azt kérdezheti, talán nem is érdemli meg, tudni igaz okát fárado-zásimnak. Egyik czégéres ok az is vala, hogy ezen tréfás poemát tsak egy olly magyar fordithatta, a ki úgy tudna francziául, mint szinte magyarul. De talám Voltér magyar tanít-ványának több ösztöne s igassága lehetett, mint akármelly más hazánk fiának ezen fordításhoz. Caetera textus habet.»

A fordítás tehát öntudatos terv szerint készült s a tehetség-nek öszinte, igaz megszólalása. A mű tényleg sikerült. «Illetlen józan Authorhoz a munkájával való kérkedés, s annak érdemét csak az idő s olvasói határozhatják meg: de mégis nem hall-gathatom el, hogy több tudós magyaroknak ítélete alá vetvén ezen fordításomat: a kik mind a két nyelvet tökéletesen tudják, meg győzve látszottak lenni, hogy alkalmasint el találtam autho-rom értelmét s módját, sőt nem irhatnám ide pirulás nélkül azon dicséreteket, a mellyek hosszas pályám futásán bátorítottak.»

A költeményben elejétől végéig a Fekete-féle alexandrinus szerepel, melyben tökéletes következetességgel áll be minden sorban a hatodik szótag után a czezura. Már ennél fogva is példás ritmusérzéssel dolgozott. Emeli a fordítás eredetiségét a már többször hangsúlyozott rímelés, mely Voltaire eredetijének mintájára mintegy szükség szerint, önkéntelenül épül föl egy-másután.

Maga a fordítás, melynek főcélja volt az eredeti mű szellemének megóvásával, az eredeti zamat csorbája nélkül, az érthető magyarság, a könnyedén perdülő verselés, általában költői jellegű. Nyelve az eredetinek fogalomvilágában mozog és azt a szükséges színezéssel még erősíteni is kívánja, hogy az eredeti mű értelme jobban kivilágosodjék. Nem Bacsányi mondanása szerint «rabi munkát», hanem szabad, de mindazonáltal költői megoldást keresett. És éppen ezzel mentette meg az eredeti munka stílusának finomabb árnyalatait.

Megjegyzendő még, hogy az egyes énekek címét nem fordítja le, hanem azok tartalmát az «Ajánló Levelek»-ben a maga csipkedő, gúnyoros modorához híven, a magyar viszonyokhoz alkalmazottan, röviden és találóan jelzi. Az eredeti szöveg megválasztásában az 1774-iki Morza-féle autentikus kiadást követte. Mellőzte a kurtító vagy nagyobbító, szemérmetlenkedő vagy nagyon is szemérmeskedő hamisítványokat. Az előforduló pikáns, sőt laszcziv helyzetek fordításánál mindenkor megóvta az illedelemnek és tisztességnek azt a határát, melyet finomabb érzülete és férfiúi szemérme elébe szabott, kiválasztotta továbbá azokat a szokat és kifejezéseket, a melyekkel bármely sértő nuditást vagy erkölcstelen célzást elkerülhetett, mi által a műnek teljes kiadását bármely időben lehetővé tette. Hogy erre nézve egyebet ne említsünk, utalunk a Sorel Ágnes szerelmes jelenetének elég pikáns, de nem obszcén és laszcziv fordítására, a Hermaphrodix szerepére és a hirhedt számárjelenetre, melyet annyira perhorreskálnak s mégis oly nagy tetszést vívott ki magának, melyet Fekete megóvott a maga naivságában, úgy hogy vele az olvasóinak szemérmérezete meg van óva. Egyszóval Voltaire maradt és Fekete is. Nem félt a kényeskedő álszemérmetesek hamis irtóztatától, hanem a költeményt a maga humoros vagy cinikus modorában tárja a magyar olvasóközönség elé. —

A «Természet Törvényiről Poema» Voltaire természet-tudományi hitvallása: az asztronomofisikus világnézet fejtegetése. Fekete ugyanazon eszközökkel dolgozik, mint a Pucelle-

nél, csakhogy, mivel oktató költeményről van szó és Voltaire eredetijében található «mélyebb metaphysicus szókat nem tudván magyarázni, deákságokban meghagytam őket, mert minden élő nyelv így szokott velek bánni. Hogyha abban kívántam volna törni fejemet, talám nehezebben értették volna azok, a' kiknek kedvéért reá vetettem magamat ezen munka fordítására».

VI.

A latin írók közül előszeretettel fordult Ovidius szerelmi költeményei felé.

Fekete ifjúságától kezdve nagy kedvteléssel forgatta a klasszikusokat. Kedvenczei Homér, Virgilius, Lucretius és Tacitus, kiket gyakran forgatott s kiknek fordítását szívesen látta volna magyar nyelven. Az erdélyi társaságot arra buzdítja, hogy Cicerót fordíttassa le. Az a kedvező fogadás, a melyben Voltaire részesült, vitte rá arra, hogy Ovidiust is lefordítsa. A szerelmi költemények felé fordult, hogy ebben is mintegy támogassa a szerelemről írt munkáit s megmutassa a magyar közönségnek, hogy a nagy szabású költők fordítására, bármely nyelvből legyen is az, mennyire alkalmas a magyar. Lefordította az «Ars amandi»-t: «P. Ovidius Názonak A' szerelem mesterségéről írt könyvei» czimmal, az «Amorum» egyes elégiáit és a «Remedium Amoris»-t. Az elsőt teljesen, a másodikból a tet-szetősebb elegiákat, a többiből egyes részeket. Munkáját ugyan-csak Mátyási, Gvadányi és Aranka bírálták. Olvasó közönsége kevés korholni valót talált bennük, mivel régi klasszikusoktól és nem cenzurázott írótól eredő munkák.

«A szerelem mesterségének» különös története van. Feketét Gvadányinak Fábian Juliannához érzett barátsága annyira föl-lekkesítette és az írónőt, mind költeményei, mind Gvadányi dicsérete folytán oly nagy becsben tartotta, hogy neki ajánlotta a fordítást.

Kinek ajánlanám? soká törekedtem;
 De versid olvasván, arról meg győzettem,
 Hogy ezen ajánlás csak reád illhetne,
 'S Azzal is érdemed talán béreltetne;
 Mert ki Grátziáknak magadként áldozik,
 'S úgy mint Amor Annya veletek játszadozik,
 Illyetén munkának legjelesb bírāja
 Ezen mesterségnek lehetvén próbája ...
 ... Ajánlásom tehát legyen bizonyysága,
 Betse Verseidnek előttem melly drága;
 'S szint' azért úgy vegyed Asszonyom munkáimat,
 Mint érdemeidnek fizetendő vámat ...

Fábián Juliánna azonban mélyen megsértődött érte s kereken visszautasította az ajánlást is, a fordítást is. Fekete Gvadányitól tudta meg a dolgot és rendkívül fölindult az író nő pruderiján.

Fábián Juliánna

66. FÁBIÁN JULIÁNNA ALÁÍRÁSA.

Ajánlása tisztes és nem sértő volt. A pajkos hang, melyet megpendit, inkább az öreg úr dévajkodása, mint gorombaság, a minek Juliánna tekintette. Fekete legott válaszol Gvadányinak, most már nyersen és gorombán:

Julisról nem véltem, hogy szint' olly nagy számár
 Mint az, melly Holitsnál czifra kantzára vár,
 Hogy öszvért miveljen Udvar szükségére.
 Tekintvén te veled levelezésére.
 De minthogy nem érti küldött ajánlásom,
 Ő tőle vedd vissza, kérlek, fordittásom! ...
 Ajánló levelem ditsérvén elméjét,
 Semmiben sem sérti hire tsemetéjét,
 Szintúgy rá férhetne minden Matronára,
 A' nélkül, hogy bántást vélhessen magára.
 Aglaet 's Testvérit nem ismeri szegény,
 'S versiben csak tőled jött a tündöklő fény.
 Hadjuk azért ötet ostobaságába
 Merülve, 's zsoldáros tudatlanságába ...

A fordítás a Fekete-féle verselésben írt munka. A többivel együtt Ovidius szerelmeinek első fordítása, még pedig distichonok helyett magyar rimes versekben. Fordítását ő maga indokolja.

A fordító nem a tudós, hanem a nagy olvasó közönségre számított, mely a latint nem olvashatván, az ő «szabadon fordított» alakjában jut Ovidiushoz. Becsét emeli a számos szakszerű «nota», mely a mű történeti, mitológiai és művészi vonatkozásait, tehát tárgyi körét magyarázza.

VII.

Német fordításai közül említendő Rabenernek «a házasság gúnyolása», melyet fiának Ránkba írt levelébe iktat, hogy vele a nejétől elvált gyermeket vigasztalja, és Blumauernek Herrenhut célzattal írt «Egy valóságot kereső Embernek hite Ágazata». Azon munkák közül való, melyeket a cenzura eltiltott. A költő Blumauernek régi jó pajtása, barátja és az «Eneisnek» is kedvelője volt. Ismeri, hogy

Gúnyolt Éneisben juthat Magyarokra,
Minthogy azt pennája szegény Szalkainak
Kiessen fordítá, bár fáradságának
Jutalma buzgóktól csak üldözés leve . . .

A fordításról maga írja: «hogyan egy úri embernél lévén, kit akkor Barátomnak és szívre nézve velem egyezőnek tartottam, ő reá kért vala, hogy tehát ötöt lekötölezzem, 24 óra alatt kívánságának eleget is tettem; ha szabadabban kívántam volna fordítani, amaz egy gondolatnak számos duplázását nyelvünk sikeresebb rövidsége kevesebb igékre engedte volna vonni, mert ebben a szomszédokét meghaladja.» —

Utolsó fordítása az aradi Orczy Vásárhelyi könyvtárban található Ariosto Orlando Furiosójának öt első éneke, melynek teljes címe: «Ariostó Lajosnak Orlando Furiosója vagyis Meg-

dühösödött Orlandoja fordítottatott Magyarra Alethophilos régi káplártól az-az Galánthai Gróf Fekete János generális által.»

Gvadányihoz írt egyik levelében tudatja;

Most Ariostonak kezdettem fordítani
 Remek Olandóját, de versem építeni
 Négy sorra kívánom, hogy Autorom módját
 Kövessem, kit világ nyolczas stanczékban lát.
 Haj szál hasogatók, így meg fogják tudni
 Hogy Gyöngyössivel sem olly nehéz alkudni.

A fordítás néha ösdi és nehézkes, mégis erőteljes stanczákban gördül, de némely helyen teljesen modern és a költői kifejezés nem oly homályos, mint egynémely új fordításé. Kiválóan jelesek a költői okoskodások, szillogizmusok, melyekben az eredetinek magaslatára emelkedik. Eredeti dolog és teljesen Feketére vall, hogy a rimelésben megtartja újításait. Míg a hosszú lélegzetű Pucellet, az Ars Amandit befejezte, ez töredéknek, «fordítási próbának» maradt. Míg azoknál barátai szavát vették, hogy bevégzi, itt semmiféle erkölcsi nógatás nem kényszerítette a befejezésre.

Kisérő szavai még most is okulásra várnak s igazán kár, hogy fordítása töredék maradt. Ez a munka lett volna az, mely őt teljesen kiragadja az ismeretlenség homályából.

Fordítói munkásságának jellemzésére elég fölemlitenünk, hogy ő a «szabad fordítás» híve, ámde nem annak, melyet Rajnis és Péczeli hirdettek, hanem annak, melyet csak Kazinczy után kívántak, vagy mint Döbrentei mondta: «Shaksperet fordítva, mindig azt kérdezte magától, vajjon Shakspere, ha magyarul írt volna, hogy mondta volna ezt vagy amazt», azaz ugyanazt, mit Fekete «Az Orleáni szűz» előljáró beszédében hirdet. Bacsányival és Kazinczyval szemben — kik «ugyanazon rendet», »mindennek pontos lefordítását», »az original tökéletes megörzését», »a görögöt görögösen, a deákot deákosan, a németet németesen» követelték, Feketét meggyőződése ellenkező elvhez vezette, mely eredményezte, hogy fordítása, bár nyelve sokszor

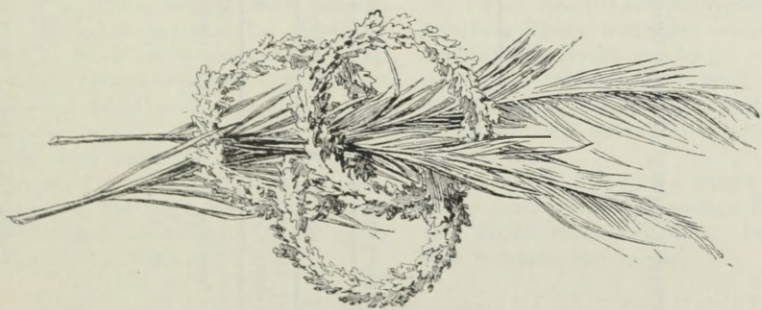
régies, ósdi, mégis erőteljes és egyéni. Gondoskodott arról, hogy fordításai oly rostán menjenek át, oly emberek javítsák, a kikről meg volt győződve, hogy a magyar népnyelvet tökéletesen birják. Mátyási, Gvadányi nyelvérzéke megmentette munkáit a galli- czizmusok, germanizmusok, latinizmusok és italizmusoktól, saját józan ízlése a cziczomától és költői sallangtól. Innen ered, hogy valamint költeményei, úgy fordításai még ma is élvezhetők és kiadásra méltó munkák. —

Mint író, nem szegődött semmiféle irányhoz. Haladt a maga útján, nem vonta senki sem magához, csak a józan ízlés és annak hirdetője. Nem választott irányt, a magáéba bele nevelődött. A francia nevelés vitte még a testőrök fellépése előtt a francia verselésre és ott érdemesen működött. Ezzel szívta magába a francia szellemet, az érzelmek széles festését, a filozófiai elmerengést fenség nélkül nagy erővel, a gúnyt akkori irodalmunkban páratlan kiméletlenséggel és sok igazsággal, a könnyed prózát síma és kellemes elmésséggel. Van indulata, szenvedélye és egyénisége, kiválóan erős, néha kirívó alanyiséga, a természet és a természetfölötti iránt is érzéke. Nem oly szolgai s egyáltalában nem utánzó mint Bessenyei. Mindenekelőtt józan, rendszeresen tanult fő, melynek Voltaire személyes oktatásán kívül a világirodalom legjelesebbjei voltak mesterei. Ízlése fejlettebb sok író kortársánál és ebben csakis tapasztalatait követi s nem esküszik a mester szavára. Nincs oly csodás nyelvérzéke mint Báróczynak és ezért meghajol Gvadányi, Mátyási, Aranka nyelvi utasításai, Gyöngyösi, Faludy, Benyiczky mintái előtt s ezek tanítása- és tanulásából ered költeményeinek népies színezete. Sokszor nyers, de mindig természetes. Nagy irodalmi fogyatkozásai egyúttal egyéniségei is. Vannak művészi szabályai, melyeket eltanult, s bár szereti Gyöngyösi metrumát, Faludy, Benyiczky és a nép dallamait, maga is alkot magának formát gondolatai számára. Széles tudású ember, mit bölcselmi lirája és négy nyelvből készült fordításai bizonyítanak legjobban. Verseinek némely hosszadalmasságát és pongyolaságát kárpó-

tolja a szellemnek, az észnek és az ötleteknek egy-egy szikrázó villanata. Szereti a világosságot s nem burkolja el érzelmeit, gondolatait szóáradatba, hanem egyenesen, magyarosan mondja ki azokat. Van írói bátorsága, hogy veszélyes műveit titkon vagy nyilvánosan is terjeszti, s ha lehetséges, a rostát nevetve kijátszsa.

Mindenekelőtt lelkes magyar érzülete válik ki, melyet nem tagad meg francia műveiben sem, de el nem mulasztja s hathatósabban cselekszi mint Bessenyei, hogy a nemzetet az egyetemessel összhangba hozza, még akkor is, hogyha a nemzet hibáit kell kitárnia, sebeit föltépnie. Politikai eszméit az irodalomban érvényesíti és rajta van, hogy belőle minden deákost, hamist, negédest, idegent, ingadozót kiszorítson, nem vakságból, mert alaposan ismerte a klasszikus szellemet, sőt ez hatott is poezisére, hanem éleslátásból, mivel a nemzet nagysága annak korlátlan magyarosságában gyökeredzik.

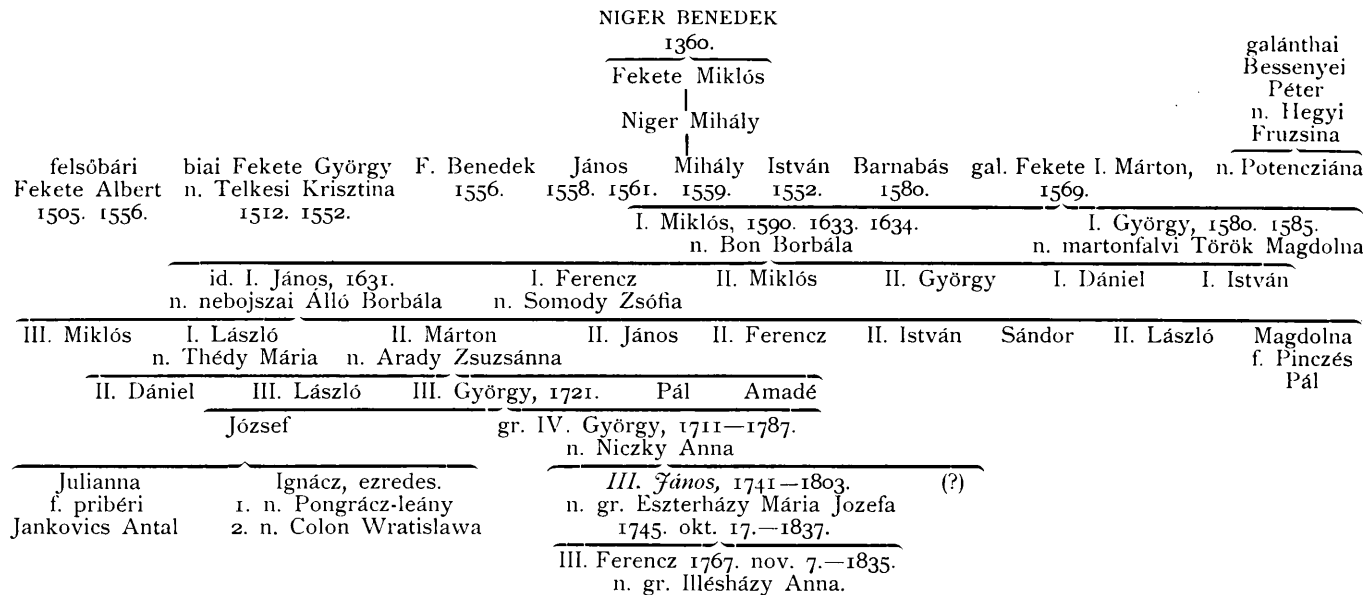
Működése forradalmi és mégis majdnem nyomtalanul veszett el egy század alatt. Eszméi tovább lappangtak a cenzura szigora miatt, mint sok más kortársának elvei és ezek olyanok voltak, melyek úttörői a xix. század diadalra jutott demokratikus eszméinek, mint azt maga is remélte.

67. ZÁRÓKÉP.

FÜGGELÉK.

A GRÓF FEKETE CSALÁD NEMZEDÉKRENIDJE.

Források: M. Nemz. Muz. kézirtattár Fol. Lat. 3705. IV. 1. — 1. Fol. 77. (20. Ex Caplo Posonii) Analecta Mednyánszkyana. Fol. Lat. 3753. — Fol. Lat. 209.
Nagy Iván: Magyarország családai. — Pótkötet.
Eszterházy János gr.: Az Eszterházy család leirása.
Lehoczky: Stemmatalogia.
Merkur von Ungarn.
Ex Caplo Nittr. Libro VI. Protoc. 70. 1643. 145. — Protoc. 35. Annor. 1585. 86. 87. 88. 89. Fol. 670. — Litt 62. Annor. 1633. 34. 35. Fol. 189.
Leopoldus L. B. Schaffrath: Justa Sollennia 3.

TARTALOM.

ELSŐ KÖNYV.

A CSALÁD.

I. A galánthai nemzetségek. Az Eszterházyak és a Feketék. A Fekete család eredete. A Niger törzs. A család házasságok által gazdagodik. A nemességet nyeri. Birtoknövelés és házasság. Hanyatlás. Újabb emelkedés. (3–8. lap.)

II. Fekete György kancellár élete. Jellemzése, életiránya. A Niezky-hozomány.

Az 1741-iki országgyűlés. Fekete György mint az ellenzék vezére. Az udvar közeledése és György udvari hajlamai. Emelkedése. Gróffá lesz. Kulturális munkássága. Viczekancellár és országbíró. Az 1764-iki országgyűlés. II. József nyugdíjaztatja. Politikai, kulturális és irodalmi jelentősége. (8–21. lap.)

MÁSODIK KÖNYV.

IFJÚ ÉVEK.

I. Korviszonyok. A vidéki magyar nemes. Bécs hatása. A megye mint társadalmi tényező. Fekete János szülei. Életük Csabrendeken. A köznemesek nevelése. A házi nevelés. Az anya szerepe. Bécsnek és a német nyelvnek befolyása. Az udvari nevelés. Fekete János házi nevelése. Olvasmányai. Költői hajlamai. Az apai szigor sikertelen. (22–36. lap.)

II. A fiút a Teréziánumba küldik. Társasága. Tanárai és pajtásai. A teréziánumi nevelés. János kiválósága. Jutalmazása. (36–40. lap.)

III. Apja jogásznak nevelné. A fiú az udvarhoz vonzódik. Az udvar bohémjei. Az udvari élet drágasága. Niezky György két rendbeli testamentuma. János pazarlásai. (41–47. lap.)

IV. A bécsi társaság. Fekete az «Esquise»-ben kifejti nézetét. Viszonya az előkelő társasághoz. Magyar ember Bécsben. (47–54. lap.)

V. A francia tónus. A királynő mulatásai. József császár udvara. (55–57. lap.)

VI. Fekete viszonya az udvarhoz. Francia versei. Nézete a királynőről, férjéről, Józsefről, Károly hercegről és Albert szász hercegről. (58–64. lap.)

VII. Intim barátai: Ligne herceg és neje, Eszterházy Miklós, Batthyány József, a katonák és Noverre. «Contes»-jai. (64–68. lap.)

VIII. A nők. Felfogása a nőkről. Szerelmi és költeményei. Házassága. Eszterházy Miklós. Eszterházy Jozefa. Boldogtalan házasság. (68–75. lap.)

HARMADIK KÖNYV.

VOLTAIRE BARÁTSÁGA.

I. Voltaire és Nagy-Frigyes. A XVIII. századi Voltaire-láz. Nagy-Frigyes levelei. Ligne herceg és Voltaire. Voltaire jel-

lemzése és hatása. A magyar voltaireianusok. (76–83. lap.)

II. Fekete viszonya Voltairehez. Kazin-

czy Ferencz nézete. Czáfólat. Fekete és Voltaire levelezése. Ennek jellege. Hatása. (83–90. lap.)

III. Fekete János és Teleki József. A Rousseau-i hatás. Fekete és Voltaire világnézetének különbsége. (91–93. lap.)

NEGYEDIK KÖNYV.

A KATONAI ÉLET.

I. Házassága elől a katonasághoz menekül. Kilátásai. Adósságok terhelik. A lovassághoz vonzódik. A magyar lovasság dicső alakjai. Katonai barátai: Ligne herceg, Hadik, Lacy, Laudon és mások. A huszároktól a sivalizsérokhoz megy át. A Löwenstein-sivalizsérok. Galicziában táboroz. Költő mint katona. Előmenetele. (94–101. lap.)

II. A galicziai megszállás. A bajor örö-

kösödési háború. Háborúvágy. Csalódás. Magyar fiúk e háborúban. Marienberg városának megsarczolása. Fekete humanus eljárása. Vitézsége. Kiténtetés helyett megáláztatás. Nyugdíjba vonul. (101–108. lap.)

III. A kegyvesztett generális. A kegyvesztés okai. Óriási adósságok. Egy katonai pör. Igaztalanságok. Nyugdíj-lefoglalás. Feleségének intrikái az udvarnál. Hadi pályájának jellemzése. (108–115. lap.)

ÖTÖDIK KÖNYV.

II. JÓZSEF ALATT.

I. A trónváltás következményei. Fekete György nyugdíjaztatása. Fekete János gyűlöli II. Józsefet. Jellemzésük. Fekete szórakozik. Kiadja a «Mes Rapsodies» francia költeményeit. A «Copie» és a «Refutation». A «Mes confessions» költeményeinek jelentősége. Az indexre kerülnek. Hatásuk. Állítólagos német munkája. Pénz-zavarok. (116–125. lap.)

II. Fekete György és Niczky Kristóf. Fekete János jellemzi Niczkyt. Ennek és Fekete apja halála. Utazásai. (125–130. lap.)

III. János átveszi birtokait. Pörök. Birtokeladás. Főthi és aradi uradalmi. Adósságrendezés. (131–134. lap.)

IV. Szórakozik. Kiadja az «Esquisse»-t. Ennek jellemzése. A Hompesch-féle konspiráció. Az összeesküvést fölfedezik. Hompesch menekül. Társaira felügyelnek. Porosz aspirációk. Országos elégtelenség. II. Frigyes Vilmos terve. (134–140. lap.)

HATODIK KÖNYV.

A POLITIKUS.

I. József császár halála. Hatása Feketére. Az országos öröm. József politikájának kudarcza. Lipót eddigi munkássága. Hatása Józsefre. Lipót aggodalmai a magyarokkal szemben. (141–146. lap.)

II. A koronaörzés. Zalamegye bandériumának fölkészülése. Buda és Pest. A magyar divat. A megyei reakció. Az ifjuság és a nők mozgalma. Készülődés

az országgyűléshez. Fekete Aradmegye követé. Követek az alsó táblán. A circulusok. Követpajtásai. (146–155. lap.)

III. Fekete mint politikus. Az aradi Mirabeau. A magyar nyelv diadala. A hazafias eskü. Ellenzékes obstrukció. Fekete kifakad a papság ellen. Antidinasztikus mozgalmak. A királyi diploma. Ellenzékes hangulat. A paskvillus-háború. A kegy-

vesztett Fekete. Katonai felügyelet alatt. A Greven-ügy. A király elégedetlensége. A koronázás. (155–169. lap.)

IV. A parlamenti szónok jellemzése. Az 1792-iki országgyűlés. A királynő viselkedése. Fekete szerepe. Az országgyűlés költői jellemzése. Elfordul a politiká-

tól. Napoleon bálványozása. Memoirejai. (169–175. lap.)

V. Országgyűlési szereplésének jellemzése. Harcz a magyar szóért, a papság és a főurak ellen, a magyar hadseregért. (175–179. lap.)

HETEDIK KÖNYV.

AZ UTOLSÓ ÉVEK.

I. Utazásai. Allandóan Főthon telepszik meg. Irodalmi tervei. Voltaire vezetése. Chaulieu érdemei. Magyarul versel. Anyagi gondjai. Betegeskedése. Viszonya az akkori nyilvános irodalomhoz. (180–183. lap.)

II. Mért ír tiltott dolgokról? Írott irodalom. Mátyási József viszonya Feketéhez. Költői köre. Főthi udvara. A «magyar Ferney». Báróti Sándor. Horváth Ádám. Ifj. Teleki Domokos. A Telekiek, Sztárayak és Orczyak. (183–193. lap.)

III. Schedius Lajos és Fekete. Kis János

Wieland Muzarionjának verselése. Orczy József költő. Ellenségeskedés Teleki László és Fekete közt. A sirhalom. Gvadányi József barátsága. (194–202. lap.)

IV. Aranka György és a nyelvmivelő társaság. Fekete tervei. A Schlözer-ügy. Fekete és Aranka levelezése. Fekete Ferencz és atyja. (202–212. lap.)

V. Fekete János halála. A temetés. A szomorú örökség. Sirverse. Birtokainak elvesztése. (212–215. lap.)

NYOLCZADIK KÖNYV.

FEKETE IRODALMI JELENTŐSÉGE.

I. Fekete pályája. Törekvései hajótörést szenvednek. Életfölfogása. Józansága. Kazinczy véleménye. (216–218. lap.)

II. Verseinek jellege. Lirai munkássága. A cenzura. A szerelem verseinek hangja. Hogyan versel? Képzetele. Önálló versformát alkot. A népies költőket követi. (219–222. lap.)

III. Szerelmi versei. Alkalmi versek. Kopasz Péter úrnak a tiszai utamról. Politikai versei. (222–224. lap.)

IV. Bölcselmi lírája. A francia bölcselők hatása. «A magyarok története.» (225–229. lap.)

V. Fordításai. Voltaire magyar fordításai. «Az orleáni szűz.» Fekete véleménye. Verselése. «A természet törvényiről Poema.» (229–234. lap.)

VI. Latin fordításai: «Ovidiusnak A' szerelem mesterségéről írt könyvei.» «Az Amorum elegiái.» Fábian Juliannának ajánlja. Ez visszautasítja. (234–236. lap.)

VII. Német fordításai: Rabener «A házasság gúnyolása.» Olasz fordítása: «Ariosto Orlando Furiosoja.» A fordítás bírálata. Fekete mint fordító. Írói helye és jellege. (236–239. lap.)

FÜGGELEK.

A GRÓF FEKETE CSALÁD NEMZEDÉKRENDJE. (240. lap.)

KÉPEK.

ÖNÁLLÓ KÉPMELLÉKLETEK.

	<i>Lap</i>		<i>Lap</i>
1. Gróf Fekete János. Főthi emléké- ről rajzolta Richter Aurél. (Czimkép).		8. Verseghy Ferencz «Emlékeztető Oszlop»-a (Kazinczy Orpheusa II. kötetéből).....	156
2. Gróf Niczky György.....	45	9. II. Lipót király	169
3. Az udvar szánkázása a Mehlmark- ton	53	10. Gróf Fekete János idősebb korában	181
4. Mária Terézia királynő.....	55	11. Gróf Fekete János gyászjelentése	212
5. Ferencz császár	61	12. Gróf Fekete János emléke a főthi plébánia kertjében.....	217
6. II. József császár	117		
7. Buda II. József császár korában...	146		

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK.

1. Czimkép. (Rajzolta Baranski Emil László)	1	17. Mária Terézia felgyógyulásának emlékére vert érem	61
2. A galánthai kastély a XVIII. szá- zadban.	3	18. Ligne herczeg	65
3. A Galánthai Fekete család ősi czi- mere	5	19. Egy lap a «Mes rapsodies»-ból...	71
4. Gróf Fekete György	9	20. XVIII. századi záródísz	75
5. A Niczkyek ősi czimere	11	21. Francia könyvdísz Voltaire ko- rából	76
6. A Fekete család grófi czimere...	16	22. Voltaire	77
7. A «Problemata Juridica» czimlapja	20	23. Nagy-Frigyes	81
8. Gróf Fekete György aláírása	21	24. Voltaire aláírása	85
9. XVIII. századi könyvdísz.....	22	25. Voltaire verse és levele Feketéhez	87
10. A csabrendeki Fekete-kastély (Bar- cza László úr felvétele után.) ...	27	26. Voltaire emlékérmé.	93
11. A Teréziánium 1750-ben.....	37	27. Fejléc hadi jelvényekkel.....	94
12. Gróf Niczky Kristóf aláírása.....	47	28. Löwenstein-svalízsér	96
13. Az «Esquisse» czimlapja	49	29. Dessewffy-huszár	97
14. A Belvedere Bécsben.	54	30. Marienberg város váltója.....	105
15. Schönbrunn.	57	31. Gróf Fekete János czimere.....	115
16. A «Mes rapsodies» czimlapja	59	32. Fejléc egy II. József fölött mon- dott gyászbeszédéből	116
		33. Gróf Niczky Kristóf	127

	<i>Lap</i>		<i>Lap</i>
34. Gyászbeszéd gróf Fekete György halálára	128	51. Főth.	189
35. Rákospalota	132	52. Horváth Adám aláírása	193
36. A rákospalotai régi kápolna bel-seje.	133	53. Schedius Lajos	195
37. II. Frigyes Vilmos porosz király	137	54. Gróf Teleki László	197
38. II. József császár halálára vert érem	140	55. Gróf Gvadányi József aláírása.....	201
39. Fejlécz egy II. Lipót fölött tartott gyászbeszédből	141	6. Aranka György «Rajzolattyá»-nak címlapja	204
40. Zala megyei koronaőrző vitéz	147	57. Aranka György levele Feketéhez	207
41. A koronaőrző sereg bevonulása a fővárosba	149	58. Gróf Fekete Ferencz aláírása.....	210
42. Magyar úri viselet 1792-ben	151	59. A főthi sirbolt bejárata.....	211
43. Gróf Károlyi Antal	157	60. Gróf Fekete János aláírása.....	215
44. Gróf Festetich György	167	61. Könyvdísz a XIX. század ele-jéről	216
45. I. Ferencz király	171	62. Gróf Fekete János «Magyar Mun-káji»-nak címlapja.....	219
46. Fekete verse Napoleonra	174	63. A «Gúnyoló versek» kezdősorai	224
47. A szent korona I. Ferencz korá-beli ábrázolása	179	64. A «Magyarok Történeti» első oldala.....	227
48. A főthi kastély.	180	65. Az «Orleani Szűz» kéziratának címlapja	230
49. Mátyási József aláírása	181	66. Fábian Julianna aláírása	235
50. Fekete üdvözlőverse Mátyási Jó-zselhez	185	67. Zárókép.....	239

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

ÖNÁLLÓ MELLÉKLETEK.

Gróf Fekete Jánosnak a kötet élén álló képmását a főthi plébánia kertjében levő emlékről Richter Aurél rajzolta. Az emlék egész képét is közöljük (217. l.), ugyancsak Richter Aurél rajza után. Az emlék eredetileg Fekete János sirján állott. Homokkőből készült, csak az arcképes medaillon van márványból. A mikor a főthi templom elkészült s gróf Fekete János tetemei sírboltjában helyet nyertek, az emléket átszállították a róm. kath. plébánia kertjébe.

Gróf Fekete János másik arcképe (181. l.) az Országos Képtárban őrzött rézmet-szet után készült. Az arckép, a mely a grófot élete utolsó éveiből mutatja be, való-szinűleg a XIX. század első évtizedéből való. Másolatunk nagysága megfelel az eredetinek.

Gróf Niczky György arcképének (45. l.) eredetije gróf Niczky László ligvándi kastélyában őriztetik; hasonmását az ő szívességéből rendelkezésünkre bocsátott fénykép után adják.

Mária Terézia királynő és Ferencz császár arcképe (55. és 61. l.) ez utóbbinak császári koronázása alkalmából készült «Wahl-Diarium»-ban (Frankfurt, 1746.) jelent meg. Mindkettőt Lippold F. festménye után Windter J. W. nürnbergi művész metszette rézbe.

II. József császár képét (117. l.) Mansfeld 1781-ben metszette rézbe; hasonmását a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának példányáról közöljük.

Buda II. József-korabeli látkepe (146. l.) Windisch Károly Gottlieb «Geographie des Königreichs Ungarn» (Pozsony 1780.) című műve első kötetében látott napvilágot. A kép alján levő magyarázatok az eredetin német nyelvűek.

Verseyhy Ferencz «Emlékeztető Oszlop» című költeménye (156. l.) Kazinczy Ferencz Orpheusának II. kötetében, 1790-ben jelent meg. Hasonmásunk az Orpheus 219. és 220. lapját mutatja be, a melyen gróf Fekete János is meg van említve.

II. Lipót király képét (169. l.) magyar királylyá való koronázása alkalmából Benedicti H. bécsi művész metszette rézbe. Az eredeti, barnával nyomott igen ritka lap a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában őriztetik.

Gróf Fekete János gyászjelentésének (212. l.) eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának gyászjelentés-gyűjteményében van.

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK.

A czimlapot Baranski Emil László tervezte és rajzolta.

Az első könyv kezdőképe (3. l.), Richter Aurél rajza, a galánthai kastélyt egy XVIII. századi metszet után ábrázolja.

A Galánthai Fekete és a Niczky családok ősi czimereit (5. és 11. l.) Burgstaller-nek Pozsonyban, 1770 körül megjelent «Scuta nobilium familiarum Regni Hungariae» című czimerkönyvéből, Fekete György grófi czimerét (16. l.) pedig, ez utóbbit Baranski

Emil László rajza után, az országos levéltárban őrzött Királyi Könyvekből (XLV. köt. 53. lap) közöljük.

Gróf Fekete György «Problemata Juridica»-jának (20. l.) gróf Fekete János «Esquisse»-jének (49. l.) címlapját, a «Mes Rapsodies»-ből közölt hasonmásokat (59. és 71. l.), Voltaire Feketéhez írt verse és levele hasonmását (87. l.), a gróf Fekete János felett tartott német gyászbeszéd (128. l.) és Aranka «Rajzolatnya» (204. l.) címének hasonmását a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában levő példányokról adjuk.

A második és harmadik könyv fejlécei (22. és 76. l.) és az előbbinek záródísz (75. l.) Mária Terézia korabeli francia nyomtatványokból vannak véve.

A csabrendeki Fekete-kastély képét (27. l.) Barczafalvi Barcza László ottani földbirtokos fényképfelvétele után közöljük.

A Terézianum 1750-ben készült képét (37. l.) Zoller F. C. metszette rézbe. Hasonmása először Kisch Vilmosnak «Die alten Strassen und Plätze von Wiens Vorstädten» cz. munkájában volt közölve.

A Belvedere és a schönbrunni kastély képeit (54. és 57. l.) az «Almanach von Wien» 1774-iki évfolyamából vettük.

A IV. könyv empire-izlésű fejlécét (94. l.) Richter Aurél rajzolta.

A Löwenstein-svalizsér és a Dessewffy-huszár képe (96. és 97. l.) a «Schema aller Uniformen der Kaiserl. Königl. Kriegsvölkern» (Bécs, Artaria & Co., 1794.) című félhivatalos kiadványból valók.

Marienberg város váltojának hasonmását (105. l.) a város levéltárában levő eredetiről adjuk.

A IV. könyv záróképét (115. l.) XVIII. századi kandalló-diszítmény után Richter Aurél rajzolta. A rajta levő czimer a Fekete család grófi címere.

Az V. könyv fejléce (116. l.) azon 1790-ben Rómában megjelent diszkiadványból van átvéve, a mely Della Genga Hannibál pápai kamarásnak a Quirinál kápolnijában II. József császár fölött tartott gyászbeszédét tartalmazza.

Rákos-Palota és az ottani régi, állítólag gróf Fekete János által építtetett kápolna képét (132. és 133. l.) Richter Aurél rajzolta.

A VI. könyv fejléce (141. l.) Bonsignore István II. Lipótra mondott emlékbeszédének (Milano, 1792.) címlapjáról vétetett.

A zalamegyei koronázó vitéz képe (147. l.) Decsi Sámuel. «A magyar szent koronának históriája» (Bécs, 1792.) című munkájából van véve.

A koronaőrző sereg bevonulását ábrázoló rézmetszet (149. l.) a «Hadi és Más Nevezetes Történetek» 1791-iki (IV.) folyamában jelent meg.

A magyar úri viseletet ábrázoló 1792-iki divatkép (151. l.) eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában van.

A hatodik könyvnek a szent koronát ábrázoló záróképét (179. l.) dr. Schönherr Gyula birtokában levő domborműről Cserna Károly rajzolta. Megjelent először a Magyar Nemzet Története VIII. kötetében.

A VII. könyvnek a főthi kastélyt ábrázoló fejlécét (180. l.) régi kép után Richter Aurél rajzolta. Tőle való Főth látképe (189. l.) és a főthi sírbolt bejárata (211. l.) is.

A VIII. könyv fejléce (216. l.) 1801-iki budai nyomtatványból való. A zárókép, Dörre Tivadar rajza (239. l.) a Képes Irodalomtörténet II. kötetéből vétetett át.

A metszetek után közölt arcképekből a következők: gróf Fekete György (9. l.), gróf Niczky Kristóf (127. l.), gróf Festetich György (167. l.) és Schedius Lajos (195. l.) Ehrenreich «Icones»-eiből (megjelent 1810–30 között) valók. Ligne herczeg arcképét (65. l.) Kreiszinger József festménye után Adam Jakab 1785-ben metszette, II. Frigyes Vilmosét (137. l.) ismeretlen, gróf Károlyi Antalét (157. l.), I. Ferenc királyét (171. l.) Bosch festménye után Durmer E. V., gróf Teleki Lászlóét (197. l.) Donát képe után John metszette. Mindezek, kettő kivételével, önálló műlapok a

Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében; gróf Károlyi Antal képe a fölötté mondott gyászbeszéd mellett, gróf Teleki Lászlóé pedig az Erdélyi Múzeum V. kötetében jelent meg.

Voltaire arcképe (77. l.) munkáinak Genfben 1768-ban megjelent első teljes kiadása élén áll.

Nagy-Frigyes arcképét (81. l.) egykorú metszet után Hirth Kulturhistorisches Bilderbuchja közli.

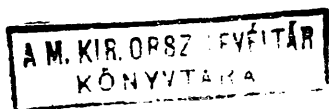
A közlött emlékérmek (61., 67., 93 és 140. l.) eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárában találhatók.

Gróf Fekete Jánosnak Mátyásihoz írt üdvözlő-verse (185. l.) s Aranka levele Feketéhez (207. l.) a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárában van.

Gróf Fekete János Napoleonra írott költeménye (174. l.), «Magyar Munkái» czimlapja (219. l.), Kopasz Péter urhoz intézett gúnyoló verse (224. l.) s a «Magyarok Történeti» első oldala (227. l.) azon Mátyási József által másolt kötetekből vétettek, a melyeket a Magyar Tudományos Akadémia kéziratára gróf Fekete János munkái czim alatt őriz.

Az Orleansi Szűz czimlapját (230. l.) a Madách család alsósztrégovai levéltárában levő eredeti kéziratáról közöljük.

Az aláírások közül Mátyási Józsefé (181. l.), Horváth Ádámé (193. l.), gróf Gvadányi Józsefé (201. l.) és Fábian Juliánnáé (235. l.) a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárában levő eredeti levelekről és okiratokról vannak közölve. Gróf Fekete György országbíró aláírását (21. l.) az Országos Levéltár kancelláriai osztályának egyik iratáról, gróf Fekete Jánosét (215. l.) és fiáét gróf Fekete Ferenczét (210. l.) a Csekonics grófok zombolyai levéltárának okmányairól Babics József úr szíveségéből adjuk. Gróf Niczky Kristóf aláírása (47. l.) a Magyar Nemzet Története VIII. kötetéből, Voltaire-é (85. l.) Széchy Károly Gvadányijából (Magyar Tört. Életrajzok, 1894. évf. vétetett át.

GRÓF FEKETE JÁNOS.
Fóthi emlékérol rajzolta Richter Aurel.

